

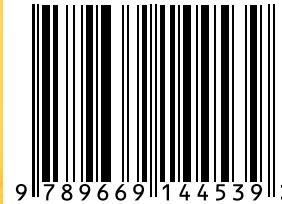

Українська мова

Тетяна ФОНАРЮК, Олена КУЛЬБАБСЬКА,
Анастасія КОСТИНА-КНІЖНИЦЬКА

2024

ISBN 978-966-914-453-9

9 789669 144539 >

У

КРАЇНСЬКА
МОВА

Тетяна ФОНАРЮК
Олена КУЛЬБАБСЬКА
Анастасія КОСТИНА-КНІЖНИЦЬКА

7

Тетяна ФОНАРЮК, Олена КУЛЬБАБСЬКА,
Анастасія КОСТИНА-КНІЖНИЦЬКА

Українська мова

Підручник для 7 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2024

УДК 811.161.2:373.5.016(07)

Ф 77

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Українська мова для класів з навчанням румунською мовою.
5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В., Філіп Ю. Л.,
Костіна-Кніжницька А. В., Сиротюк О. М.)

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці
за адресою <https://lib.imzo.gov.ua>

Фонарюк Т.

Ф 77 Українська мова : підруч. для 7 кл. з навч. румун. мовою
закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Т. Фонарюк,
О. Кульбабська, А. Костіна-Кніжницька. – Львів : Світ,
2024. – 264 с.

ISBN 978-966-914-453-9

УДК 811.161.2:373.5.016(07)

ISBN 978-966-914-453-9

© Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В.,
Костіна-Кніжницька А. В., 2024
© Видавництво «Світ», оформлення,
2024

Шановні семикласниці й семикласники!

Будьте вдячні народу, бережіть тее слово,
що гранилось віками у битвах, в трудах.
Воно визріло вже і співа колосково –
синя птиця народу – на буйних вітрах.

Любов Забашта

Саме через ставлення до виграненого вічністю і народом українського слова легко з'ясувати, наскільки освічена та працьовита людина. Якщо ви на шляху до життєвого успіху, самовдосконалення й мотивації, то запрошуємо вас до командної роботи! Упродовж року активно працюйте з цією навчальною книгою, що допоможе передовсім відчувати радість від перемоги над самими собою, усвідомити внутрішній сенс: «Я знаю... Я повинен/повинна... Я мушу... Щодня мовою вмивати душу». З новим підручником ви поринете у світ лінгвістичної інформації, навчитеся по-сучасному володіти нею, пізнаватимете правила ефективного спілкування у професійній сфері й повсякденні, а також вирішувати завдання, які не під силу навіть штучному інтелектові.

На сторінках підручника ви знайдете не лише правила й посутні зауваги, таблиці, діаграми, схеми, алгоритми, а й кросворди, шаради, загадки, комікси. Завдяки такому розмаїттю вивчення граматичного ладу української мови стане для вас водночас цікавою пригодою та інтелектуальним змаганням.

Використовуючи різноаспектний матеріал до уроків мовленнєвого розвитку, працюючи з ілюстраціями, ви вдосконалюватимете свої вміння грамотно писати й говорити, спробуєте себе в різних ролях: дослідника, журналіста, художника, дизайнера, блогера, розробника сайтів, оратора тощо. Спробуйте – і вам обов'язково вдасться. **Книга – бажання – наполегливість.** Ось три кити ваших знань, умінь і ставлень, з якими завжди почуватиметеся успішними й компетентними людьми.

Авторки підручника

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

Пізнавальна вправа –	
Вправа з ключем –	
Інтерактивна вправа –	
Вправа на редагування, письмова вправа –	
Вправа на переклад –	
Творче завдання –	
Робота в групах –	
Робота в парах –	
Робота з ІКТ –	
Вправи з аудіосупроводом –	

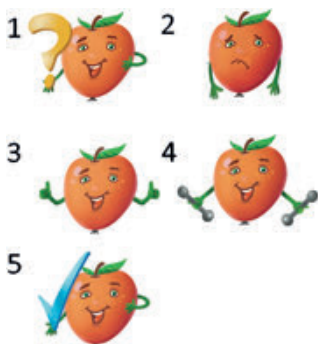
ВСТУП

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- зрозуміти, чи пов'язані розвиток мови й розвиток суспільства;
- дізнатися про історію становлення української мови;
- визначити основні етапи розвитку української мови;
- з'ясувати, хто з письменників/письменниць впливав на формування української мови;
- установити відмінності між українською мовою та рідною мовою і використовувати ці знання для вдосконалення власного мовлення;
- удосконалити комунікативні вміння з володіння державною мовою.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою на початку навчального року. Поясніть свій вибір.

1. Почалося навчання – попереду багато цікавого.
2. Канікули не могли так швидко скінчитися.
3. Сподіваюся, що за літо не все забув/забула.
4. Мені треба докласти зусиль, щоб звикнути до нового режиму дня.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 1. ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вправа 1. Прочитайте вголос ліричний шедевр румунського поета Міхая Емінеску та його переклади українською. Який з перекладених текстів припав вам до душі й чому?

LA STEAUA

La steaua care-a rășărit
E-o cale-atît de lungă,
Că mii de ani i-au trebuit
Luminii să ne-ajungă.

Icoana stelei ce-a murit
Încet pe cer se suie:
Era pe cînd nu s-a zărit,
Azi o vedem, și nu e.

Poate de mult s-a stins în drum
În depărtări albastre.
Iar raza ei abia acum
Luci vederii noastre.

Tot astfel cînd al nostru dor
Pieri în noapte-adîncă,
Lumina stinsului amor
Ne urmărește încă.

ДО ЗІРКИ

Та зірка, що вгорі блищить,
така далека звідси,
що треба їй тисячоліть,
щоб освітити світ цей.
Давно й погасла вже, мабуть,
у голубій безодні,
проміння ж до землі свій путь
пройшло лише сьогодні.

Померла й ніби знов зійшла
для нас в нічному розмаї:
коли не бачили – була,
а бачимо – немає.
Так сум кохання пролетів,
розтав у п'ятні снами,
а промінь згаслих почуттів
женеться ще за нами.

Григорій Кочур

ДО ЗІРКИ

О зірко, в сяєві химер
твій довгий шлях, як гомін,
мільйони літ крізь товщі сфер
до нас ішов твій промінь.
Багато в тебе промінців
погасло в світлотіні.
Але мою життєву ціль
освітлюють і нині.

Зоря, змигнувши, мов свіча,
на обрії згоріла.
Була – ніхто не помічав,
а згасла – то уздріли.
Моя любов без вороття
розтанула й немає...
А відблиск той мое життя
і досі зігриває.

Ольга Страшенко

Коли ми хочемо висловити власну думку, використовуємо такі фрази: *На мою думку... Як на мене, то... Я думаю (важжаю, припускаю), що... Цей доказ можна проілюструвати... Я переконаний / переконана, що... Я упевнений / упевнена, що... Мені здається, що... Отже, можна зробити висновок...*

Вправа 2. Об'єднайтеся в групи. Розгляньте портрети. Чи відомі вам ці постаті? Що ви знаєте про них? Поміркуйте, як вони пов'язані з українською мовою.

Вправа 3. I. Уважно прочитайте текст, дайте йому назву. II. Складіть план і перекажіть текст.

Українська мова має довгу і складну історію. Науковці й науковиці досі по-різному пояснюють її походження, виокремлюють етапи розвитку. Утім, більшість учених характеризують історію української мови за такими періодами:

I. *Мова періоду Київської Русі* (X–XIII століття) – початок розвитку окремих українських мовних ознак.

II. *Стара українська мова*: 1) XIII – перша половина XVII століття; 2) друга половина XVII–XVIII століття – історія мови на західноукраїнських (що були під Польщею та Австро-Угорщиною) і на східноукраїнських землях (що були під Росією).

III. *Нова українська літературна мова* – мова на народній основі: 1) кінець XVIII – середина XIX століття (від Івана Котляревського до Тараса Шевченка); 2) друга половина XIX – початок XX століття (від Тараса Шевченка до 20-х років XX століття); 3) 20-ті роки XX століття – 90-ті роки XX століття (радянський період); 4) 90-ті роки XX століття – до сьогодення.

Літературну мову, яка зберігала традиції книжної руської мови періоду Київської Русі й чимало запозичила зі старослов'янської (церковнослов'янської) мови, народ розумів усе менше. Історичні думи, народні пісні, інтермедії писали живою мовою, яка ще не була ані мовою освіти, ані мовою художніх творів.

Першим увесь свій твір живою народнорозмовною мовою написав *Іван Котляревський*. Його вважають зачинателем нової української літературної мови. Послідовники Івана Котляревського – Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, Петро Гулак-Артемівський, поети-романтики й інші письменники продовжили писати народною мовою і вірші, і п'єси, і прозу.

Тарас Шевченко – основоположник нової літературної мови. Мова його «Кобзаря» – глибоко народна, емоційна, багата й різноманітна. Зберігши традиції попередніх періодів, поет збагатив українську мову надбаннями інших мов і культур й утвердив її серед європейських мов. Попри всі негаразди й випробування українці зуміли зберегти й розвинути свою мову.

Збагачували українську мову письменники та письменниці Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Володимир Винниченко, Максим Рильський, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Василь Стус, Оксана Забужко та багато інших.

Статус української мови як державної мови незалежної самостійної держави Україна закріплений статтею 10 Конституції

України. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Вправа 4. Послухайте текст. Охарактеризуйте сучасний етап розвитку української мови: яку роль вона виконує в суспільстві й житті людей, яких взаємовпливів зазнають українська та румунська мови.

Українська мова тепер одна з найрозвиненіших мов світу. Вона завдяки своєму кількатисячолітньому розвитку має струнку звукову й чітку граматичну системи, багаті, впорядковані виражальні засоби. Українською мовою створена велика художня література, нею написано тисячі наукових праць, перекладено чи не всі найважливіші досягнення світової літератури, починаючи від Біблії та Гомерових «Іліади» та «Одісеї» і завершуючи творами сучасних письменників світового рівня. Для цього в ній є вдосталь потрібних слів і зворотів. Тільки б нам їх не втратити (*І. Ющук*).

Вправа 5. Прочитайте тексти. Скориставшись таблицею, визначте, які з них містять факти, а які – судження.

1. «Українсько-румунські мовні контакти здійснювалися і здійснюються як на території Румунії (Мармарощина, Південна Буковина, Добруджа, Банат) і Молдови, так і в Україні (Північна Буковина, Прикарпаття, Закарпаття, Бессарабія) та мають своїм наслідком різноманітні запозичення в обох мовах – і українській, і румунській» (*Вікіпедія*).

2. «До лексичного складу української мови увійшло чимало запозичень з румунської мови. Їх називають *румунізмами*. Найпоширенішими румунізмами в складі фразеологічних одиниць є іменники, наприклад: **бриндзю бити** («бідувати»), **ходити магурами** («тинятися»), **пустити з тайстров** («зробити жебраком»), **ходити царями** («ходити світами»), **мати фацу** («бути чесним, справедливим, мати совість») тощо» (*З підручника*).

3. «Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу» (*Олесь Гончар*).

4. Стаття 1. Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова. Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української

нації» (Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»).

5. «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову» (Л. Костенко).

Факт	Судження
Цифри, дати, події, статистика, докази, досягнення тощо.	Чийсь думки, припущення, міркування або відчуття, надії, сподівання, очікування чогось.
Об'єктивний – існує незалежно від людини; правдивість твердження доведена.	Суб'єктивне – передає погляди, оцінки й переконання конкретної людини.
Можна довести.	Не можна довести.
Можна перевірити.	Не можна перевірити.
Є незмінним після того, як відбувся.	Може змінюватися залежно від настрою, мети або кількості нових фактів, на підставі яких створене.
Може слугувати підставою для судження.	Може базуватися або не базуватися на фактах.
Для його повідомлення часто використовують дієслова <i>є (було, буде), показувати, відкривати, доводити</i>	Для його повідомлення часто використовують дієслова <i>думати, вважати, припускати, відчувати, сподіватися, висловлювати</i> (погляди) тощо.
У медіа зазвичай поданий у рубриках «Новини», «Події», «Розслідування».	У медіа зазвичай подане в рубриках «Думка», «Колонка редактора».
Розрізняють: 1) доведені факти; 2) факти, які треба перевірити; 3) неправду, представлену як факт (фейк).	Розрізняють: 1) думку – судження, базоване на фактах; 2) погляд або переконання – судження, засноване на вірі, моралі або цінностях; 3) упередження – думка на підставі недостатніх або не повністю досліджених доказів.

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «ВСТУП»

Я засвоїв/ла тему так,
що можу її пояснити своїм
однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему,
тому треба ще попрацювати

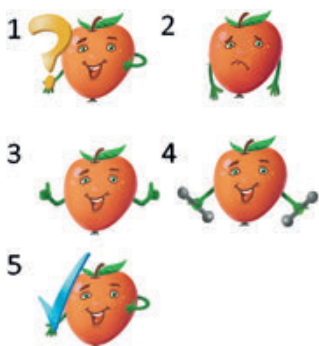
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розрізняти самостійні та службові частини мови, вигук;
- визначати граматичні ознаки слів, які належать до певних частин мови;
- поглибити знання про іменні частини мови, установлювати їхні відмінності в українській і румунській мовах;
- віднаходити слова з вивченими орфограмами, пояснювати їх за допомогою правил, виправляти в чужому і своєму тексті помилки на засвоєні правила;
- використовувати ефективно набуті знання для співпраці у групі;
- здійснювати самооцінювання результатів власної діяльності.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою перед повторенням вивченого. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю пригадаю все вивчене.
2. Нічого не пам'ятаю.
3. Сподіваюся, що все не так складно, як здається.
4. Мені треба добре подумати, щоб пригадати все вивчене.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 2. ЧАСТИНИ МОВИ (ІМЕННИК, ПРИКМЕТНИК, ЧИСЛІВНИК, ЗАЙМЕННИК)

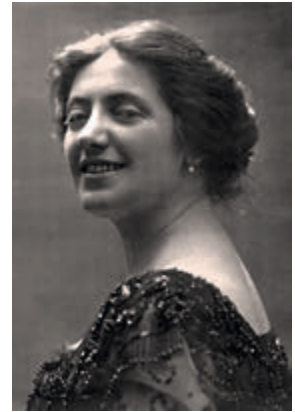

Вправа 6. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст, спробуйте переказати й доберіть заголовок. Що ви дотепер знали про Соломію Крушельницьку, а що стало для вас справжнім відкриттям? II. Віднайдіть у тексті по п'ять слів тих частин мови, які ви вже вивчали, позначте їх над словом. Що ви знаєте про ці частини мови з уроків румунської мови?

Після кожної прем'єри за Соломією Крушельницькою неодмінно закріплювався новий театральний псевдонім*: «неперевершена Аїда», «Єдина у світі Джоконда» або «Мадам Батерфляй». Легенда

* *Псевдонім* – приbrane ім'я, прізвище або авторський знак, яким користуються замість власного прізвища.

сцени не мала жодних обмежень у виборі репертуару – співала вісьмома мовами, а її неперевершене сопрано у три октави розкривало всю довершеність опери. Доньку священника із села Білявинці (нині Чортківський район Тернопільської області) закидали пропозиціями керівники нью-йоркської Метрополітен-опери, лондонського Ковент-Гардена, а в італійській Ла Скала її приймали як свою. Зафіксовано випадок, коли після виступу її 17 разів викликали на біс*. Навіть у далекій Аргентині Соломію настільки любили, що запросили виконати державний гімн на святкуванні 100 років незалежності.

Крушельницька пильнувала, щоб завжди правильно вказували її походження, а після своїх концертів часто знайомила шанувальників і шанувальниць з українськими народними піснями. У вітальні її вілли гості мали змогу милуватися портретом співачки в національному стрію** (наряд спеціально передали співачці родичі із Заліщиків, що на Тернопільщині) (За У. Скицькою).

Морфологія – розділ науки про мову, що вивчає частини мови. В українській мові є **десять частин мови** (părțile de vorbire). Їх поділяють на самостійні, службові й вигук.

Морфологічні ознаки частин мови		
самостійні	службові	вигук
<ul style="list-style-type: none"> • мають лексичне значення (називають предмети, дії, ознаки предметів і дій, кількість); • мають морфологічні ознаки (рід, число, відмінки, час, особу та ін.); • є членами речення. 	<ul style="list-style-type: none"> • не мають лексичного значення; • мають морфологічні ознаки (незмінність та ін.); • не є членами речення. 	<ul style="list-style-type: none"> • не має лексичного значення; • не має морфологічних ознак (незмінювана особлива частина мови); • не є членом речення.

* *На біс виклика́ти* – просити актора/акторку повторити виступ.

** *Стрій* – те, у що вбираються; наряд, одежа.

Вправа 7. I. Пригадайте, на які запитання відповідають самостійні частини мови, чому до службових частин мови не можна поставити запитання. Поміркуйте, чому на схемі вигук зображений окремо. **II.** Прочитайте речення, наведене після схеми. Розподіліть слова на самостійні, службові та вигуки.

Віват, рідна школо! Нехай Першого вересня дзвінок знову за-
кличе нас до Країни знань і нових звершень!

Серед самостійних частин мови можна виокремити **іменні**, зо-
крема іменник, прикметник, числівник і займенник, спільною оз-
накою яких є здатність змінюватися за відмінками.

Вправа 8. I. Утворіть від слів *справжній, пізнати, радість, біда, поміч, утіха* різні частини мови, визначте їх. Усно аргументуйте належ-
ність слова до тієї чи тієї частини мови. **II.** Уведіть чотири-п'ять із них
у речення, присвячене Тарасові Шевченку.

Вправа 9. Прочитайте текст. З'ясуйте, якої лексичної помилки припус-
тився його автор. Замініть слово «Тарас», де це потрібно, іншими сло-
вами. Яку частину мови, окрім іменника, ви використали, щоб внести
зміни? Чи впізнали ви головного персонажа?

У ранньому дитинстві в **Тараса** виявився хист до малювання.
Крейдою чи вуглинкою **Тарас** розмальовував стіни, лави, стіл, на-
віть долівку. Мріючи стати художником, **Тарас** навчався у трьох

церковних малярів, але вони не виявили в **Тараса** здібностей. Вечорами й ночами, виконавши всю загадану роботу, **Тарас** потай брав книжки з панської бібліотеки і читав, читав... Уява переносила **Тараса** в невідомі світи, і **Тарас** забував про своє гірке життя. Незабаром **Тарас** і сам почав складати вірші.

І. Їжакевич. Мені тринадцятий минало

Вправа 10. I. Прочитайте допис про Тараса Шевченка. Чому користувачі соцмереж нині активно згадують його творчість, адаптуючи зміст до наших непростих часів? II. Виберіть із тексту по два іменники, прикметники, числівники та займенники й зробіть їхній морфологічний розбір за схемами, які вам відомі з шостого класу.

БАЛАДА ПРО ЧОЛОВІКА

Ніхто достоту* не бачив цього дивного чоловіка з добрими очима і щедрими на ласку руками. У нього була одна правда. Та вона була занадто велика. Він виношував її у своєму нутрі, ніби матір – дитину... У нього була любов. І в цьому було щось, віддалено подібне до щастя. Коли він ішов, у його слідах проростали плакучі верби, ніби святі ікони з ликом покинутої Вітчизни. І стільки було в ньому несамовитої туги й спокути, стільки журливих пісень лилося зі смертельно хворого серця...

Якби його знали – то нізащо не спромоглися б забути. Але цього чоловіка ніколи не хвилювало все це. Самотніми вечорами він мріяв про хатинку на дніпровській кручі, про кохану дружину і двійко

* *Достоту* – точно, справді, істинно.

дітей – замурзаних, карооких. У нього була історія. Вона перетворила його на мученика. У нього було Євангеліє. Воно зробило з нього пророка* (За У. Галіч).

§ 3. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 11. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст Уляни Скицької про родину Терещенків. Що, на вашу думку, спонукало українських комерсантів до благодійності? Чи брали ви участь у волонтерському русі, допомагаючи захисникам/захисницям нашої держави? II. Випишіть виокремлені іменники, письмово визначте їхні морфологічні ознаки та синтаксичну роль.

Терещенки.

Поштова марка України. 2014 р.

чинають разом з батьком возити до Криму хліб, а звідти – сіль, рибу та **зерно**. За Терещенком-старшим закріпилося прізвисько «Карбованець», бо здавалося, що гроші самі йдуть до його кишені. Усього за дев'ять років у їхній власності опинилися десять потужних цукрових заводів, де використовували найновіші **технології**. А 1870 року вони організують сімейне акціонерне товариство зі стартовим **капіталом** у три мільйони карбованців.

Уже перші бізнесові успіхи йдуть паралельно з благодійною діяльністю: у рідному **Глухові** брати будують чотири навчальні заклади, банк, заснують безкоштовну лікарню (пожертви становлять близько двох мільйонів карбованців). У Києві ж Терещенки вкладали гроші в будівництво політехнічного інституту, Володимирського собору, лікарні для незаможних **людей**, створили приватний музей **живопису**, фінансували Товариство Червоного Хреста

* *Проро́к* – провісник майбутнього.

** *Бургомі́стр* – голова міської управи в давнину.

тощо. Старша дочка Ніколи Артемійовича Терещенка Варвара була ініціаторкою створення ремісничої школи для дітей. Вироби, виготовлені цією школою, славили Україну на численних міжнародних виставках. Разом із чоловіком Богданом Ханенком колекціонувала пам'ятки західного й східного **мистецтва**, на основі яких **подружжя** заснувало музей, підтримувала археологічні дослідження пам'яток давньоруської **епохи** та українських художників.

Усе життя Терещенки слідували родинному девізові: «Прагнення до суспільної користі».

М. Неврев.
Варвара Ханенко

Іменник (substantiv) – це частина мови, що означає назву предмета й особи та відповідає на запитання **хто? що?** в називному відмінку. Наприклад: *Українци б'ються за те, чому нема ціни в усьому світі,* – за *Батьківщину* (О. Довженко). Іменники мають граматичні **значення роду** (лише в однині) – чоловічого (добираємо займенники *він, мій*), жіночого (*вона, моя*), середнього (*воно, моє*), а також спільного, рід яких визначаємо за змістом речення й узгодженням з іншими словами, наприклад: *він такий/вона така сонько́*. Іменники змінюємо за **відмінками** й **числами**. У реченні іменники виконують роль головних членів – **підмета** і **частини складеного іменного присудка**, а також другорядних членів – **додатка, означення та обставини**.

Вправа 12. Перекладіть текст українською мовою, запишіть переклад, підкресліть іменники та порівняйте (усно) їхні граматичні ознаки в обох мовах.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nesticată de mâna de om, își desfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urcă domol colinele târăgănite, se ridica departe într-un pisc prăpășlios, în vârful căruia săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adânc, sosirea vânturilor (М. Садов'яну).

Іменники бувають **загальні** (substantivele comune) та **власні** (substantivele proprii). **Загальні назви** означають багато подібних між собою людей, тварин, комах, речей, явищ, географічних об'єктів тощо. Наприклад: *мешканець, тигр, метелик, портфель, гора*,

доц. **Власні назви** – це індивідуальні назви окремих людей, клички тварин, наймення географічних об'єктів, конкретних предметів, єдиних у своєму роді явищ, подій тощо. Наприклад: *Ліна Костенко, Ласка, Прип'ять, Карпати, Біблія, «Буковина»* (газета), *Президент України, День Незалежності України.*

Вправа 13. **I.** Прочитайте текст. Поясніть походження загальної назви *монета*. Чи можуть загальні назви переходити у власні? Як у такому разі змінюється їхнє написання? Наведіть п'ять прикладів переходу загальних назв у власні (усно). **II.** Про одну власну назву напишіть для інтернет-сторінки/блогу класу коротке повідомлення «Дивна біографія слова».

У громаді слів постійно тривають перетворення: загальні назви народжують власні, а власні – загальні. Такі зміни слів трапляються з давніх-давен. Інколи важко уявити, що за звичною назвою ховається чиєсь ім'я або прізвище. Помандруємо з цього приводу в сиву давнину, у III–IV століття до нашої ери. У ці часи в Стародавньому Римі надзвичайно шанобливо ставилися до богині Юнони-Монети, яка була дружиною Юпітера – бога неба, світла, дощу, грому й блискавки. Легенда розповідає, що під час однієї з невдалих воєн римляни звернулися до неї з проханням передбачити наслідки війни. Мудра богиня запевнила римлян в успішному закінченні війни, якщо вони будуть боротися справедливо. Вдячні за передбачення, римляни створили при храмі Юнони-Монети майстерню, де карбували грошові знаки із зображенням богині. Через деякий час металічні круглі знаки з образом Монети стали називатися *монетами*. І пішло слово *монета* по світу, стерши в пам'яті людській своє першоджерело – ймення богині. Дивна біографія слова! (*І. Вихованець*).

За значенням іменники поділяють на назви **істот** (відповідають на запитання *хто?*) і **неістот** (відповідають на запитання *що?*), які різняться формами знахідного відмінка: у назвах істот вони спільні з родовим відмінком, а в назвах неістот – із називним. Наприклад:

Н. в.	хто?	<i>житель</i>	що?	<i>Київ</i>
Р. в.	кого?	<i>жител-я</i>	чого?	<i>Києв-а</i>
Зн. в.	кого?	<i>жител-я</i>	що?	<i>Київ</i>

Вправа 14. **I.** Прочитайте текст, визначте його головну думку. Які емоції викликала у вас ця розповідь? **II.** Випишіть із тексту іменники у дві колонки: назви істот і назви неістот (по сім-вісім прикладів). У чому полягає відмінність між ними?

Кіт Степан – український кіт (біологічний вид: кіт свійський, *Felis catus*), що завдяки незворушному характеру отримав світову популярність у соцмережах (має понад півтора мільйона підписників у твіті та інстаграмі!).

Народився смугастик 2008 року в Харкові, де Анна знайшла його маленьким кошеним. Відтоді вони живуть разом у харківській багатоповерхівці на Салтівці. Перше «карантинне» (2020 р.) відео з котом набрало кілька мільйонів переглядів. Відтоді власниця викладає

нові світлини та відео кота майже щодня, вигадуючи нові образи для Степана. Цікаво, що в листопаді 2021 року про кота написала американська співачка й акторка Брітні Спірс. Її публікація зібрала понад мільйон уподобань і майже дев'ять тисяч коментарів.

Під час повномасштабної російсько-української війни Анна зі Степаном змушені були спочатку рятуватися від бомбардувань в укритті, а потім евакуювалися до Польщі, звідти – до Франції. 18 травня кіт отримав світову премію лідерів думок і блогерів World Influencers and Bloggers Awards 2022, а його фото потрапило на обкладинку журналу «Times Monaco». Прикметно, що станом на 28 березня 2022 року Степан зібрав понад десять тисяч доларів для підтримки притулків і зоопарків України під час війни (За Вікіпедією).

Спільнокореневими до іменників чоловічого роду є група слів, що означають жінок за різноманітними характеристиками (роль у родині, національність, професія, посада, сфера діяльності). Мовознавці/мовознавиці називають їх **фемінітиви**. Наприклад, у нас є «вчитель» і «вчителька», «учень» та «учениця», «продавець» і «продавчиня», «поет» й «поетеса», «бондар» і «бондарівна».

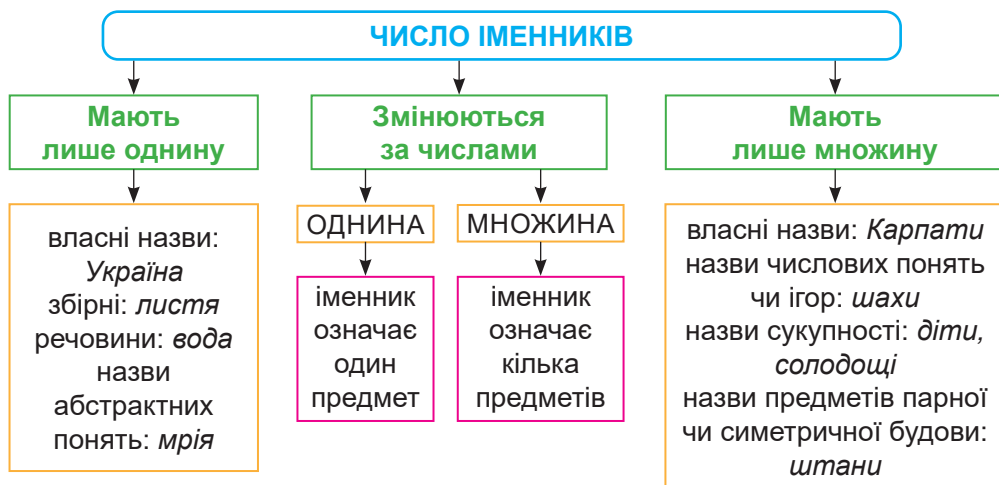
Фемінітиви утворюємо лише від іменників-істот чоловічого роду за допомогою суфіксів **-к-, -иц(я), -ин(я), -ес-, -івн-**. Уживання цих найпродуктивніших моделей творення затверджено в «Українському правописі» (2019).

Вправа 15. До іменників чоловічого роду доберіть спільнокореневі іменники жіночого роду, утворені суфіксальним способом.

Патріот, захисник, блогер, лідер, директор, вершник, мовознавець, спікер, фігурист, журналіст, внук, співак, кравець, патрон.

Не від усіх назв професій і видів діяльності можна утворити іменники жіночого роду. Порівняйте: *пілот* (керує літаком) – *пілотка* (головний убір); *вівчар* (овечий пастух) – *вівчарка* (порода собак); *електрик* (електротехнік) – *електричка* (вид транспорту); *кочегар* (робітник, який обслуговує печі парових казанів) – *кочегарка* (приміщення, де містяться печі парових казанів).

Вправа 16. Прочитайте загадки, запишіть відгадки і згрупуйте їх за такими ознаками: мають лише одну/множину, змінюються за числами (однина, множина).

1. У променях купався, силюньки набрався. Хоч за віком не дідусь, та козацький має вус. 2. У сінях рипають і ходять, а до хати не заходять. 3. Сестра до брата в гості йде, а він од неї ховається. 4. Що то за сорочка – рукави ніврочку? І чомусь на ноги вбрали ту сорочку. 5. Стоїть дід у дощаному жупані, борода його трясеться, а вода бризкає.

§ 4. ВІДМІНЮВАННЯ ТА НАПИСАННЯ ІМЕННИКІВ

Вправа 17. #Ми_з_України. Прочитайте текст про Квітку Цісик. Визначте відмінок і синтаксичну роль у реченні виокремлених іменників. Який із іменників є невідмінюваним і чому?

Українка Квітослава-Орися (рідні називали її «Квітка») Цісик народилася 1953 року в **Нью-Йорку** в сім'ї львівського скрипаля. У дитинстві дівчинка була пластункою* – їздила в тритижневі

* *Пластунка* – членкиня національної скаутської організації України «Пласт».

табори в гори, де вивчала українські пісні, звичаї та обряди.

Випускниця нью-йоркської консерваторії, вона стала однією з найвідоміших і найдорожчих виконавиць джінглів* до рекламних роликів. Наприклад, упродовж 16 років і до кінця **життя** Квітка Цісик була офіційним голосом «Форд Моторз» (за підрахунками компанії, її голос прослухали понад 22 мі-

льярди разів, тобто в чотири рази більше, ніж **населення** Землі на той час). Вона співпрацювала з багатьма відомими американськими музикантами/музикантками й продюсерами/продюсерками.

Квітка мала колоратурне **сопрано****, легко експериментувала зі стилями – від джазу до класики. Крім того, володіла неповторною манерою жіночого фольклорного співу, яку можна почути в карпатських селах. У 1978 році за виконання пісні «Ти осяюєш мое життя» отримала «Оскар» і «Золотий глобус». У 80-х роках Квітка Цісик записала два українськомовні альбоми – «Квітка» (або «Пісні України») та «Два кольори». Акомпанувала Квітці її рідна сестра Марія (була **директоркою** консерваторії в Сан-Франциско), а правильну українську вимову ставила **мати**. Ця **сув'язь** пісень, як зізналася Квітка Цісик, була бажанням її українського серця «вплести радісні нитки в розшарпане життям полотно, на якому вишита доля нашого народу» (За Я. Трегубовою).

Вправа 18. I. Послухайте українські пісні у виконанні Квітки Цісик. Яка пісня вам припала до душі? II. Продовжте думку: «Коли я вперше почула/почув голос Квітки, то...». Запишіть доповнене речення, підкресліть іменники й визначте їхні відмінки.

Форму іменника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні та реченні, називаємо **відмінком** (саз). В українській мові сім відмінків: *називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і кличний*.

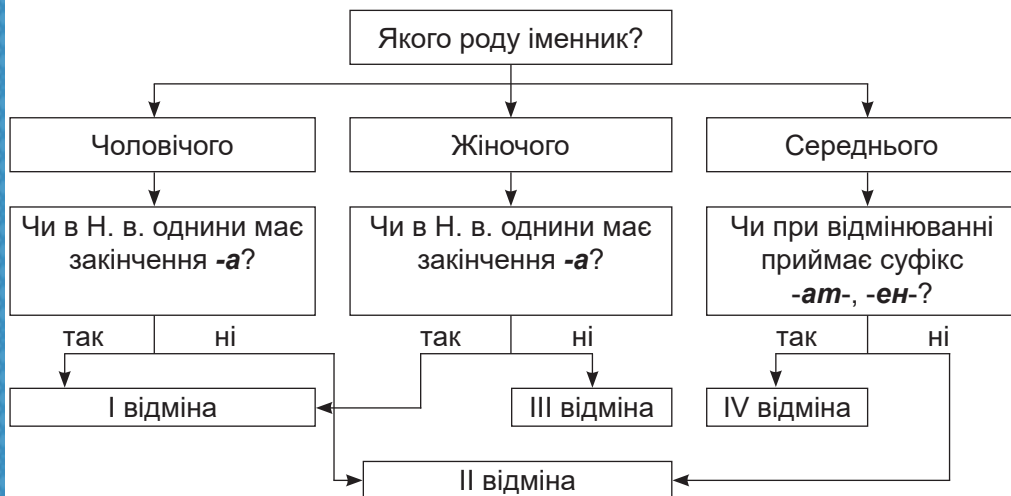
* *Джінгл* – коротка мелодія або пісня, що легко запам'ятовується та використовується в радіо- або телерекламі.

** *Колоратурне сопрано* – жіночий голос найвищого регістру, що легко й вільно виконує пасажі, трелі, рулади.

Для визначення **називного** та **знахідного** відмінків іменника, щоб не помилятися, потрібно ставити обидва запитання: для істот і неістот. Наприклад: **Пісня** (*хто? що? – Н. в.*) може **серце** (*кого? що? – Зн. в.*) наше чистим жаром запалити (*І. Франко*).

Називний відмінок є **початковою формою іменника**. Для іменників, що мають одну й множину, початковою є форма називного відмінка однини. Для іменників, що мають лише множину, початковою є форма називного відмінка множини.

Схема (алгоритм) визначення відміни іменника

Вправа 19. Запишіть імена та прізвища українською мовою, виокремте три групи: 1) особові назви I відміни; 2) особові назви II відміни; 3) особові назви, що не належать до жодної з відмін. За потреби скористайтеся схемою-алгоритмом визначення відміни іменника, поданою перед вправою. Усно поясніть, чому ви поділили ці особові назви саме так.

Ana, Anegroi, Aurora, Barbu, Bălcescu, Bârsan, Bodea, Bostan, Cămilar, Delavrancea, Dumitru, Galaction, George, Ghiță, Goga, Liliana, Mărioara, Olga, Petrache, Stancu, Vrâncioaia, Zaharia, Zinici.

Вправа 20. Об'єднайтеся у дві групи й випишіть із наведених речень іменники: III відміни – перша група; IV відміни – друга група. За якою ознакою ви встановили належність іменників до конкретної відміни?

Незалежність, сім'я, дитя, міць, витривалість, ім'я, велич, державність, плем'я, любов, ластовеня, жовч, дівча, нехворощ, лоша, зайча, фальш, коліща, туш, голуб'я.

Іменники I та II відмін розподіляємо за групами:

Тверда	М'яка	Мішана
іменники, основа яких закінчується на твердий нешиплячий приголосний	іменники, основа яких закінчується на м'який приголосний + іменники сер. роду із закінченнями -я та -е	іменники, основа яких закінчується на шиплячий приголосний (окрім іменників сер. роду із закінченням -я)
<i>мама, Микола, староста, сирота, батько, село</i>	<i>земля, суддя, кінь, море, знання, обличчя</i>	<i>круча, теща, читач, товариш, плече</i>

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку

Закінчення -а, -я мають	Приклади	Закінчення -у, -ю мають	Приклади
Назви людей	<i>брат-а, орач-а́, учител-я, Григорі-я</i>	Назви речовини, матеріалу	<i>бензин-у, воск-у, мед-у, піск-у</i>
Назви тварин	<i>голуб-а, морж-а, зайц-я, Мурчик-а</i>	Збірні назви	<i>атлас-у, взвод-у, колектив-у, хор-у</i>
Назви дерев, грибів	<i>бук-а, граб-а, гриб-а, грузд-я</i>	Назви закладів, установ	<i>клуб-у, інститут-у, секретаріат-у</i>
Назви міст і сіл*	<i>Києв-а, Кишинев-а, Бухарест-а</i>	Просторові назви	<i>га-ю, луг-у, майдан-у, степ-у</i>
Назви предметів	<i>годинник-а, ключ-а, автобус-а</i>	Назви кущів і трав'янистих рослин	<i>аґрус-у, жасмин-у, горох-у, барвінк-у</i>
Назви мір	<i>ар-а, грам-а, метр-а, дн-я, місяц-я, четверг-а</i>	Назви дій, процесів, станів, формацій	<i>біг-у, занепад-у, розвитк-у, царизм-у</i>
Назви грошей	<i>долар-а, динар-а</i>	Назви почуттів	<i>бол-ю, відча-ю, жал-ю, сором-у</i>
Наукові терміни	<i>атом-а, конус-а, ромб-а, присудк-а</i>	Назви явищ природи	<i>вітр-у, дощ-у, вогн-ю, іне-ю</i>

* Деякі назви міст у родовому відмінку однини можуть мати як закінчення **-а, -я**, так і закінчення **-у, -ю**: *Парижа / Парижу, Чорнобиля / Чорнобилю, Берліна / Берліну*.

Вправа 21. Поставте іменники чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини.

Міліметр, вітер, гнів, інститут, цемент, оркестр, катет, танк, Лондон, Крим, біль (у знач. страждання), футбол, рід, бузок, ніж, вальс, заспів, листопад (у знач. місяць), листопад (назва процесу), роман, дощ, Зевс, ліс, лісок, загін, папір (у знач. матеріал), папір (у знач. документ), букет, інтерес, полин, натовп, телефон.

У кличному відмінку іменники мають такі закінчення:

-о: іменники – власні назви чоловічого та власні й загальні жіночого роду на -а: *Микита – Микито; Оксана – Оксано; мама – мамо;*

-е: іменники – власні й загальні назви чоловічого та загальні назви жіночого роду на -я: *Ілля – Ілле, письменниця – письменнице;* іменники – власні та загальні назви чоловічого роду з твердим кінцевим приголосним основи: *Євген – Євгене, пан – пане;* іменники жіночого роду на -а, перед яким є шиплячий: *круча – круче;*

-є: іменники – імена жіночого роду на -я: *Софія – Софіє;* загальні назви жіночого роду на -я, після голосного та апострофа: *мрія – мріє, сім'я – сім'є;*

-у: іменники – імена чоловічого роду на -г, -х, -к: *Аристарх – Аристарху, Генріх – Генріху, Джек – Джеку, Жак – Жаку;* деякі іменники чоловічого роду (здебільшого односкладові) з твердим кінцевим приголосним основи: *син – сину, дід – діду;* іменники чоловічого роду, що виражають здебільшого пестливе значення: *Богданчик – Богданчику, півник – півнику;*

-ю: іменники – власні й загальні назви чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи (зокрема з -й): *Гриць – Грицю, край – краю;* іменники – загальні назви зі значенням пестливості: *бабусю, татусю;* іменники – загальні та власні назви чоловічого роду м'якої групи на -р: *царю, Ігорю, лікарю.*

Вправа 22. Прочитайте діалог, виправте помилки у вживанні кличного відмінка. А що ви знаєте про свято зустрічі весни Мерцішор? Розкажіть однокласникам/однокласницям, уживаючи звертання в кличному відмінку.

– Тітка Галя, а ви відзначаєте Святого Валентина?

– Так, Сашко. Але це свято ми запозичили в римо-католиків зовсім недавно, тоді як наше аналогічне свято має дуже давне коріння. І празникували* його задовго до того, як з'явився Валентин. Розпитай, хлопець, свою маму.

* *Празникувати* – розм., те саме, що святкувати.

– Мама, а що то за свято?

– Драгобете (рум. Dragobetele). Відзначають його традиційно в Румунії та Молдові 24 лютого.

– Матуся, а чому ти мені ніколи не розповідала?

– Та ти не питаєш, синку. Драгобете – син Баби Докії, головний герой міфу, пов'язаного з приходом весни та закінченням суворої зими. Через нескінченну доброту, як кажуть люди, Діва Марія обрала Драгобете Опікуном любові та закоханих. Хочеш дізнатися більше інформації – віднайди в пошуковій системі «Гугл». У гуглі, як ти кажеш.

К. Отто. Драгобете

В українській мові є невідмінювані іменники, до яких належать: 1) слова іншомовного походження, наприклад: *амбула, аташе, глясе, депо, каное, лате, лібрето, папараці, цунамі*. Але два запозичення – *пальто* й *ситро* – відмінюємо, наприклад: *прийшов у пальті; випити ситра*; 2) аббревіатури (складноскорочені слова), наприклад: *ЄС, ЗУНР, НЛО, ООН, УПА*; 3) жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний або *-ко*, наприклад: *зустрітися з Аліною Корнієнко*; 4) прізвища на *-их, -ово, -аго*, наприклад: *пісні Анастасії Каменських, зателефонувати Олексію Живаго*. Ці групи слів не належать до жодної відміни.

§ 5. ПРИКМЕТНИК І ЙОГО ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Вправа 23. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст про Федора Піроцького, який запустив перший у світі електричний трамвай. Чи зацікавила вас розповідь? Що саме? II. Визначте розряд виокремлених прикметників і назвіть їхні лексико-граматичні особливості. III. До якого розряду в тексті бракує прикладів? Доберіть їх самостійно (три-чотири прикметники).

Нащадок **давнього** козацького роду з Полтавщини обрав **військову** кар'єру – спочатку кадетський корпус, потім артилерійська академія, служба в Києві. Якимось прогулюючись **Дніпровими** схилами, Федір Піроцький зі співчуттям дивився на коней, які в епоху електричного струму, телеграфу й телефону тягли за собою

крутими вуличками на Подолі карети. У полтавця з'являється думка перетворити **залізничні** колії на лінії електропередач, що не потребувало б значних вкладень: підвести струм на кілометрову ділянку коштувало 50–100 рублів. Отож 1876 року Піроцький провів вдалі експерименти й налагодив першу у світі **трамвайну** лінію неподалік Петербурга. Так він без спеціальної освіти випередив розробки **найкращих** електриків і винахідників того часу. Але за часів Російської імперії втілити задум у життя було складно.

Натомість саме за принципом Піроцького 1881 року в Берліні Карл Генріх Сіменс увів перший у світі регулярний трамвайний маршрут. Відтоді Європа почала масово переходити на **дешевий** громадський транспорт. На жаль, в Україні мрія інженера здійснилася лише за 11 років: Київська дума видала дозвіл на переобладнання 1,5 км колії для електротрамвая та зведення електростанції з двома генераторами. У червні 1892 року із сучасного Володимирського узвозу до Хрещатика рушив трамвай, а 1896 року конка остаточно зникла з вулиць **української** столиці (За У. Скицькою).

Вправа 24. Прочитайте та порівняйте два описи цикламену й дайте аргументовані відповіді на такі запитання: 1. У якому з описів виразніше, яскравіше описано рослину? 2. Якою частиною мови є слова, що дали змогу зробити цей опис різнобічнішим? 3. До якого стилю мовлення належить кожен опис?

I. Цикламен (*Cyclamen*) – рід багаторічних трав'янистих рослин, які традиційно зараховують до первоцвітів. Родова назва походить від латинського слова «круговий», «циклічний» (завдяки правильному круговому відгину віночка). Цикламен – рослина із бульбоподібним м'ясистим коренем, круглими серцеподібними листками. Квітки звичайно прості, пониклі, розташовуються, як і листя, на довгих стеблах червоно-коричневого або рожевого кольору. У розетці однієї бульби може розвинутиися одночасно до 15 квіток. Цвітіння цикламену припадає на жовтень і триває до березня, що робить рослину найпривабливішою в зимовий період часу (За Вікіпедією).

II. Наталочка любить квіти, тому на день народження їй подарували троянди, і хризантеми, і книжку з намальованими квітами. А тітка Оля принесла горщик із цикламеном. Пишні букети стояли, стояли та й почали в'янути; квіти на сторінках книжки були прегарні, барвисті, але ні про що не вміли говорити. А скромний непримітний цикламен викинув над розкішним листям цілий пучок рожевого цвіту, подібного до метеликів. Цикламен стояв на підвіконні, якраз біля письмового стола, і, коли Наталочка робила уроки, рум'яні квіточки на тендітному стеблі заглядали їй у зошити... (За Зіркою Мензатюк).

Прикметник (від слова *прикмета*, ознака) – це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на запитання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* Прикметник змінюється за **родами, числами й відмінками**, узгоджуючись з іменником чи займенником, від яких залежить. Наприклад: *кава/вона (яка?) запашна – кави (якої?) запашної, чай/він (який?) запашний – чаєм (яким?) запашним, молоко (яке?) запашне – на молоці (якому?) запашному, напої/вони (які?) запашні.*

У реченні прикметник виконує функцію **означення**, рідше – іменної частини складеного **присудка**. Порівняйте: *Це надзвичайне небо прикувало до себе очі. Небо було надзвичайне.*

Вправа 25. Прочитайте текст. Доберіть до якісних прикметників протилежні за значенням слова так, щоб похмура весна змінилася на веселу.

Рання весна. Грізні чорні хмари плывуть по небу. Сердитий вітер гойдає гілки дерев. Гай зустрічає сумний весняний ранок.

К. Крижицький.
Рання весна

О. Бобрішев.
Квітень у Криму

Якісні прикметники (adjectivele calitative) виділено в окремий розряд (de adjectivele clasă) тому, що вони виражають ознаку предмета за кольором, розміром, віком тощо (відповідають на запитання *який? яка? яке? які?*). Наприклад: *успішний виступ, довга дорога, легке завдання, веселі діти*.

Відносні прикметники (adjective relative) формують окремий розряд на основі того, що вони виражають **сталі** ознаки за відношенням до матеріалу, часу, місця, національності тощо (відповідають на запитання *який? яка? яке? які?*). Наприклад: *навчальний заклад, українська мова, вранішнє сонце, шкільні збори*.

Присвійні прикметники (adjectivele posesive) виражають ознаку належності предмета людині або тварині, від назв яких вони утворені (відповідають на запитання *чий? чия? чие? чий?*). Наприклад: *Шевченків «Кобзар», батькова порада, Ганнин комп'ютер*.

Вправа 26. I. Об'єднайтеся в три групи. Перша група запише словосполучення з якісними прикметниками, друга – з відносними, а третя – із присвійними. Чи переходять до іншого розряду прикметники в разі зміни лексичного значення з прямого на переносне? **II.** Усно складіть речення з одним із словосполучень, визначте синтаксичну функцію прикметника в цьому реченні.

Спритний звір, горобина зграя, горобине гніздо, бджолине жало, лисяча хитрість, лисяча шуба, лисяча голова, весела подорож, літній відпочинок, яструбина злість, яструбині крила, рясний дощ, вересневий день, мишача нора, колискова пісня.

Вправа 27. Віднайдіть у реченнях форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників. Поясніть як вони утворені.

1. Життя – найкращий ідеолог, життя – найвища школа шкіл (*П. Тичина*). 2. Хіба є хто крилатіший за людину? (*Олесь Гончар*). 3. Найглибший, найвеличніший і разом з тим найпростіший зміст, укладений на двох-трьох нотах, – оце й є справжній гімн (*П. Тичина*). 4. І найблискучіша промова набридає, якщо її затягти (*Б. Паскаль*). 5. Стислість надає сили мові. Є вирази, які мають властивості променів сонячних: чим більше вони згущені, тим сильніші вони (*О. Бен*).

Вправа 28. I. Прочитайте текст. До якого типу мовлення – монологічного чи діалогічного – він належить? Дайте відповідь на запитання в заголовку до висловлювання. **II.** Чи є нормативними виокремлені конструкції? Відповідь обґрунтуйте.

ЧИЄ МОРОЗИВО НАЙСМАЧНІШЕ?

Якось зустрівся трійко друзів.
У кожного в руках – морозиво.

– Як ви думаєте, чиє морозиво **саме смачне**? – поцікавилася не-вгамовна Оленка.

– У кого **найбільш дорожче**, у того й **найсмачніше**, – статечно промовив Тимко.

– А от і ні! – зашебетала Оленка. – У того *більш смачніше*, хто купив за *свої власні гроші*! – і подивилася в бік Миколи, який щодня працює з мамою, прибираючи у сквері.

А ви як вважаєте?

 Вправа 29. Об'єднайтеся в три групи й виконайте завдання. Позмагайтеся за звання ерудитів.

Завдання першій групі. Утворіть від іменників відносні прикметники, виділіть прикметникові суфікси.

Рига, Галич, Запоріжжя, брат, товариш.

Завдання другій групі. Утворіть від іменників присвійні прикметники, виділіть прикметникові суфікси.

Сергій, Параска, Микола, Марія, Ольга.

Завдання третій групі. Замініть, де можливо, словосполучення «прикметник + іменник» синонімічними словосполученнями «іменник + іменник».

Золотий годинник, міські вулиці, вовчий погляд, вовчий хвіст, залізний міст, залізне серце.

§ 6. ВІДМІНЮВАННЯ, ТВОРЕННЯ І НАПИСАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

 Вправа 30. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст про Катерину Білокур, доберіть до нього заголовок. Які риси характеру допомогли народній мисткині самореалізуватися? II. Випишіть виокремлені прикметники, виділіть основу й закінчення, визначте групу й відмінок.

Бог подарував Україні і світу художницю, яка свої полотна щедро засівала садівними та **польовими** квітами рідного села Богданівки **колишнього** Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер Яготинський район Київської області). Ім'я Катерини Білокур

В. Слєпченко.
Катерина Білокур

назавжди увійшло в історію **народного** мистецтва. «**Справжньою** чарівницею з Богданівки» назвав її Олесь Гончар, а Пабло Пікассо зазначив: «Якби в нас жила художниця такого рівня майстерності, то ми змусили б заговорити про неї весь світ».

Біографія Катерини Білокур інтригує не так фактажем*, як загадковим способом життя і національним мисленням. Ніколи в житті не чувши за партою голо-

су вчителя, не пройшовши жодного вишколу** під опікою педагогів із живопису, шестирічна дівчинка завдяки **волячій** упертості та фанатичній цілеспрямованості опанувала буквар, навчилася писати й малювати.

Однак батьки не схвалювали малярства й забороняли ним займатися як таким, що відвертає увагу від роботи по **тутешньому** господарству й зашкодить заміжжю. Лише на сороковому році життя про Білокур заговорили як про **самобутню** мистецьку особистість (її перша персональна виставка відбулася 1940 року). Три полотна майстрині навіть готували до виставки в Парижі, але розпочалася друга світова війна...

Лише по війні прийшли до Катерини Білокур офіційні нагороди й **почесне** звання народної художниці України. А ось у рідному селі вона продовжувала взимку працювати в хаті, де від холоду крижаніла вода у відрі, бракувало **ґрунтованого** полотна й фарб...

Без сумніву, доля випробовує тих, хто надумав дійти якоїсь великої мети. Але сильних духом не злякає ніщо. Вони із стиснутими вустами уперто, сміливо й гордо йдуть до **давньої** мети – крок за кроком, усе вперед і вперед... І тоді доля нагороджує їх сторицею і відкриває перед ними всі таємниці справді прекрасного й ніким не перевершеного мистецтва (За М. Кагарлицьким).

* *Факта́ж* – сукупність фактів.

** *Вішкіл* – ретельне навчання чого-небудь, прищеплення певних навиків.

Залежно від кінцевого приголосного основи прикметники належать до **твердої** або **м'якої групи**. Порівняйте: *успішний – успішного – успішному...*; *вчорашній – вчорашнього – вчорашньому...* За **мішаним типом** відмінюємо прикметники на **-лиций**, наприклад, *білолиций, круглолиций*.

Вправа 31. Заповніть таблицю, провідмінявши прикметники.

Відмінки	Однина						Множина	
	чоловічий рід		жіночий рід		середній рід		тверда група	м'яка група
	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група		
Н. в.	<i>шкільний</i>	<i>осінній</i>	<i>шкільна</i>	<i>осіння</i>	<i>шкільне</i>	<i>осіннє</i>	<i>шкільні</i>	<i>осінні</i>
Р. в.								
Д. в.								
Зн. в.								
О. в.								
М. в.								

Вправа 32. Провідміняйте прикметники. Поясніть особливості відмінкових форм (усно).

Перша група: білолиций, довговія, самотній, кришталеве, короткошия.

Друга група: дружній, блідолиці, жовтогаряче, безкрай, самотній.

Вправа 33. Відгадайте шаради. До якої частини мови належать слова-відгадки? Назвіть граматичні ознаки цих слів (початкова форма, рід, число, група, відмінок).

1. Перша частина слова – синонім до слова «фарби»; друга двадцять друга літера алфавіту; третя – особовий займенник; четверта – літера непарного дзвінкого приголосного звуку.

2. Перша частина слова – іменник, що називає явище, яке супроводжує травму людини; друга – дієслово наказового способу, пов'язане з професією кравця/кравчині.

3. Перша частина слова – час доби після обіду; друга – вісімнадцята літера алфавіту; третя – закінчення прикметника чоловічого роду, м'якої групи.

4. Перша частина слова – найменша частина будь-якого вимовленого слова; друга – суфікс слова «зимовій»; третя – сурядний сполучник із протиставним значенням.

Вправа 34. Спишіть. Підкресліть правильні відмінкові форми іменників, неправильні виправте.

Завтрашнім днем, у великім місті, освітнього закладу, дружній прийом, квітучею яблунею, маминої пісні, на відкритому місці, суботним вечором, у новім кінотеатрі, природній талант.

Вправа 35. Від географічних назв України утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ(ий)**. Поясніть орфограму.

Прилуки, Збараж, Калущ, Гадяч, Овруч, Одеса, Кривий Ріг, Запоріжжя, Красні Луки, Череш, Забережжя, Кременчук, Івано-Франківськ, Довжок, Біла Церква, Вернигородок.

§ 7. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 36. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст про Михайла Кравчука, українського математика. Які сторінки життя і творчості доводять патріотизм ученого? II. Віднайдіть у тексті числівники, поставте до них запитання та з'ясуйте, що в них спільного та чим вони відрізняються від іменників і прикметників.

Михайло Кравчук, хлопець із волинського села Човниця, змалку виявив хист до навчання: Луцьку гімназію закінчив з медаллю, а за успішність на фізико-математичному факультеті Університету Святого Володимира (нині КНУ ім. Т. Шевченка) отримував стипендію в 50 карбованців.

Академік Кравчук був знаний не лише в наукових колах України. Його лекції та доповіді слухали в Торонто, Парижі та Болонї; Американська асоціація математиків і взагалі запрошувала його до себе.

Натомість Кравчук викладав у київських інститутах і гімназіях – його учнями були конструктор ракет Сергій Корольов, творець перших турбореактивних двигунів для винищувачів Архип Люлька. Справжній син свого народу, учений розглядав власну наукову діяльність як справу патріотичну, а свої монографії, підручники, статті публікував українською мовою, хоча знав багато іноземних – французьку, німецьку, італійську, польську. Він був співавтором першого тритомного українського словника математичних термінів.

«Моя любов – Україна й математика», – любив наголошувати вчений. Така позиція не сподобалася радянській владі, і провідного європейського математика за вигаданими звинуваченнями засудили на 20 років в'язниці та 5 років заслання (помер 1942 р. у в'язнично-трудовому таборі на Колимі). Того ж року за океаном Джон Вінсент Атанасов, який знав наукові праці Кравчука і просив надіслати їх до Америки, успішно протестував перший у світі електронний цифровий комп'ютер АВС...

Спливає час, але й нині математичні рішення українського вченого допомагають науковцям усього світу обробляти та відновлювати зображення відеоматеріалів, розпізнавати характер пухлин і розшифровувати арабські рукописні слова (За У. Скицькою).

Числівник (numeralul) –	
повнозначна частина мови, що означає число, кількість предметів або їхній порядок при лічбі та відповідає на запитання <i>скільки? котрий? який?</i>	
Морфологічні ознаки	
<p>кількісні (cardinale):</p> <p>– означають число (<i>два, три...</i>) або кількість предметів (<i>два учні, три учениці</i>), відповідають на запитання <i>скільки?</i>;</p> <p>– можуть бути: а) означено-кількісними (<i>три, чотири п'ятих, півтора, шістнадцятеро</i>) або неозначено-кількісними (<i>багато, кілька, кільканадцять, чимало</i>); б) простими (<i>сто, тисяча</i>), складними (<i>дванадцять</i>) або складеними (<i>п'ятдесят вісім</i>);</p> <p>– числівник <i>один</i> змінюється за родами, числами й відмінками: <i>один, одна, однієї, одних</i>;</p> <p>– числівники <i>два, півтора, обидва</i> сполучаються з іменниками чол. і сер. родів; з іменниками жін. роду вживаємо <i>дві, півтори, обидві</i>;</p> <p>– решта числівників змінюються лише за відмінками: <i>три – трьох, трьом, трьома...</i></p>	<p>порядкові (ordinale)</p> <p>– означають порядок предметів при лічбі (<i>другий день, третя кімната</i>), відповідають на запитання <i>котрій? (котра? котре?)</i> або <i>який? (яка? яке?)</i>;</p> <p>– можуть бути: простими (мають одну основу, наприклад: <i>третій</i>), складними (мають дві основи, які пишемо разом, наприклад: <i>п'ятисотий</i>) або складеними (пишемо двома і більше словами, наприклад: <i>двадцять другий</i>);</p> <p>– змінюються за родами, числами й відмінками, значення яких залежать від роду, числа та відмінка іменників, з якими числівники вжито;</p> <p>– дають мовцеві змогу конкретизувати дати й позначати години, наприклад: <i>перше січня дві тисячі двадцять четвертого року, сьома година.</i></p>

Синтаксична роль у реченні

– самостійно або у сполученні з іншими повнозначними словами можуть бути як головними, так і другорядними членами речення.

– самостійно або у сполученні з іншими повнозначними словами можуть бути означенням та іменною частиною складеного присудка.

Вправа 37. Випишіть із кожної групи слів лише числівники. Свій вибір обґрунтуйте. До яких частин мови належать інші слова, що мають числове значення?

1. Один, одиниця, одинокий, одночасно, перший. 2. Два, другий, двійка, вдвоє, подвоїти. 3. Три, третій, третина, трикілометровий, потроїти. 4. П'ять, п'ятірка, п'ятий, п'ятирічний, п'ятак. 5. Десять, десяток, десятий, десятизначний, удесятирити.

Вправа 38. Розгляньте таблицю. Складіть п'ять речень із правильно утвореними словосполученнями (на вибір). Визначте морфологічні ознаки та синтаксичну роль числівників. Відповідь аргументуйте.

Правильно	Неправильно
Більше половини (<i>значна частина</i>)	Більша половина
Близько (<i>приблизно</i>) 5 (<i>п'яти</i>) грамів	Біля п'яти грамів
Двома словами	У двох словах
Іншим разом	Другим разом
З одного (<i>іншого</i>) боку	З однієї (<i>другої</i>) сторони
Сім метрів за секунду	Сім метрів у секунду
Написав три рядки	Написав три строчки
Пів на другу	Пів другого
У четвертому степені	У четвертій степені

Означено кількісні числівники поділяємо на такі розряди: 1) власне кількісні (*сім, тридцять*); 2) дробові (*три п'ятих, одна ціла три десятих*); 3) збірні (*двійко, троє, дванадцятроє*).

Збірні числівники, що означають кількість істот або предметів як сукупність, утворюємо за допомогою суфіксів *-ой-*, *-ійк(о)* та *-ер(о)*. Наприклад: *двоє* – дв[*ойе*], *двійко*, *п'ятєро*. Ці форми збірні числівники мають лише в називному відмінку, а їхні форми непрямих відмінків збігаються з формами відповідних власне кількісних. Порівняйте: *двоє друзів* – *двом друзям*.

Вправа 39. Прочитайте тексти. Випишіть речення з числівниками, записуючи числа словами та ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі. Зніміть ризик та вставте, де потрібно, пропущені букви.

1. **Рекорд одночасного виконання «Ще не вмерла України і слава, і воля»** (слова Павла Чубинського, музика Михайла Вербицького). Загальна кількість виконавців (Д/д)ержавного (Г/г)імну України становить 165119 (учасник/учасниця). Подія відбулася 17 (січень) 2014 (рік) на (М/м)айдані (Н/н)езалежності в (К/к)ієві.

2. **Флешмоб створення прапора України з аркушів паперу за участю найбільшої кількості учнів та учениць і на максимальній площі.** Акція з нагоди (Д/д)ня (С/с)оборності України відбулася 22 (січень) 2016 (рік) у місті (Л/л)исичанську на (Л/л)уган...щині. Близько 1220 (учень/учениця), незважаючи на канікули, зібралися разом, символізуючи єдність і соборність нашої країни, сходу та заходу.

Збірні числівники **сполучаємо** не з усіма іменниками, а лише: 1) з іменниками чоловічого роду, що позначають істот: *трое друзів, четверо однокласників*; 2) з іменниками середнього роду: *двое вікон, п'ятеро хлоп'ят*; 3) із множинними іменниками: *четверо ножиць, двое окулярів*. Збірні числівники **не сполучаємо** з іменниками жіночого роду (окрім числівника *обидві*) й назвами неістот чоловічого роду.

Вправа 40. Наведіть приклади словосполучень, що відповідають таким схемам: 1) «збірний числівник + іменник чоловічого роду», 2) «дробовий числівник + іменник жіночого роду», 3) «складений порядковий числівник + іменник жіночого роду».

Вправа 41. #На_уроці_мови – математика! Розв'яжіть цікаві завдання. До якого розряду за значенням і будовою належать числівники у відповідях?

1. Скільки їх було: мати, дочка, брат, сестра, дядько, племінниця? 2. У хлопчика стільки ж сестер, скільки й братів, а в його сестри сестер вдвоє менше, ніж братів. Скільки в сім'ї сестер і братів? 3. У мене в двох кишнях є гроші: коли з однієї перекладу в другу одну гривню, то буде порівну; а коли з другої перекладу в першу одну гривню, то в першій буде вдвічі більше, ніж у другій. Скільки я маю грошей?

§ 8. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 42. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст про Бориса Мозолевського. Що ви вже знали про українського археолога з уроків історії, а про що дізналися вперше? II. Віднайдіть у тексті числівники, з'ясуйте їхні розряди за значенням і будовою. Пригадайте правила вживання числівників для позначення дати, часу (години).

Золота пектораль з Товстої Могили поблизу сучасного Покрова на Дніпропетровщині – унікальна знахідка ХХ століття, значення якої прирівнюють до відкриттів скарбів Тутанхамона. Важить золота прикраса 958-ї проби понад 1 кілограм і має діаметр 30 сантиметрів. А віднайшов цей знак царської влади скіфів IV століття до н. е. Борис Мозолевський, археолог родом із Миколаївщини.

Загалом експедицію до кургану називали безперспективною, отож і доручили її на той час нікому не відомому позаштатному працівникові Інституту археології, поетові, який за свої політичні вірші та дружбу з Василем Стусом змушений був підпрацьовувати кочегаром. Лише інтуїція допомогла археологу обрати правильний курган, і в березні 1971 року бульдозери почали згрібати 8-метровий насип протяжністю 60 метрів.

Археологи прокидалися о 5:30 ранку, робочий день тривав 16 годин. І так щодня, без вихідних. За якийсь час на глибині 8,5 метрів від рівня степу віднайшли бокову камеру поховання цариці в сукні із золотими пластинками, тоді як центральну частину могили розграбували мародери. Але за декілька сантиметрів від того місця, під шаром мулу й ґрунтових вод, археолог об щось подряпався. 21 червня о 14 годині 30 хвилин у руках Бориса Мозолевського заблищала пектораль*! (Загалом на його рахунку 150 досліджених курганів, сотня яких – скіфські).

Вправа 43. Запишіть числівники словами у формі родового, давального та орудного відмінків. Поясніть їхній правопис.

17, 60, 185, 1964, 0,1, двоє.

* *Пектораль* – пласка металева прикраса на груди.

Вправа 44. I. Позмагайтеся, хто найвиразніше та найкраще вимовить усі скоромовки. Дві з них вивчіть напам'ять. II. Віднайдіть у скоромовках кількісні числівники, визначте відмінок кожного. Провідмінійте виокремлені словосполучення.

1. У **чотирьох черепашок** четверо черепашенят. 2. Хитру сороку спіймати морока, а на **сорок сорок** – сорок морок. 3. Дрова рубали **два дроворуби**. 4. **П'ять п'ятаків**, на кожному п'ятаку ще по п'ятаку.

Вправа 45. Прочитайте текст. Запишіть словами числівники, уживаючи їх у потрібній формі.

Французький журналіст Жан Росса розмістив свій кросворд на стінах культурного центру в місті Нансі. Його розмір – 12,5 на 12,5 метра, а сторона кожного квадрата – 10 сантиметрів. У кросворді зашифровано 4245 понять, перелік яких займає 32 сторінки у спеціально укладеній книжці. Для охочих розгадати його виготовлено підйомний пристрій.

Вправа 46. Виберіть у кожному реченні правильний відповідник конструкції із числівником.

1. Ціни підвищилися *у два рази / удвічі*. 2. Зі ста авторів книги надрукували *шістдесят два / шістдесят двоє*. 3. На святі залишилася лише *третина / одна третина* випускників і випускниць. 4. Учень/учениця прийшов/прийшла *пів третьої / о пів на третю*. 5. Вони були найкращими серед *п'яťох / п'яти* товариств.

§ 9. ВІДМІНЮВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 47. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст про Гелен Петрускас. Чому результати роботи цієї неординарної жінки не втратили ваги? II. Віднайдіть у тексті порядкові числівники. Від чого залежать їхні рід, число й відмінок? Поясніть написання всіх числівників у тексті.

Складно перелічити, скільки життів устигли врятувати подушки безпеки. Віднадені ще в 50-х роках ХХ століття, вони, здавалося, мали достатньо очевидних переваг, аби стати обов'язковим атрибутом салону автомобіля. Утім, на масовий ринок така система безпеки вийшла лише на початку 90-х.

Першою за вдосконалення подушок безпеки взялася компанія «Дженерал Моторс». Її очільники ще 1971 року хотіли на законодавчому рівні запровадити нові стандарти безпеки та змусити всіх гравців використовувати технологію. Іншому провідному американському виробникові автомобілів – компанії «Форд» – ця ідея здалася нерациональною, такою, що призведе до зростання вартості легковика та зменшення обсягів продажу.

Цікаво, що того самого року до «Форда» візьмуть на роботу Гелен Петраускас (у дівочтві Сливінську). Нова співробітниця родом зі Львова мала одну істотну перевагу – дві освіти: юридичну та хімічну, що гарантувало їй стрімку кар'єру в автоконцерні. Знадобиться всього 12 років, аби отримати посаду віцепрезидентки компанії з техніки безпеки та охорони довілля. Отож Гелен стала і першою жінкою на такій посаді, і, зрештою, наймолодшою віцепрезиденткою за всю історію компанії «Форд». І найголовніше – саме вона буде палкою натхненницею ідеї додати подушку безпеки до базової комплектації: до 1990 року «Форд» пообіцяв випустити близько мільйона машин із подушками, а «Дженерал моторс» – 500 тисяч. Відтоді такий атрибут безпеки – звична для автомобілістів усього світу річ.

Усі порядкові числівники відмінюємо як прикметники твердої групи, окрім числівників *третій, третя, третє, треті*, що мають м'який тип відмінювання.

У складених порядкових числівниках змінюємо лише останнє слово. Наприклад: *Леся Українка народилася двадцять п'ятого лютого тисяча вісімсот сімдесят першого року*.

Вправа 48. Провідмініайте (усно) словосполучення.

Сьомий клас, шоста група, одинадцяте помешкання, п'ятсот сімдесят четвертий учасник.

Вправа 49. Прочитайте й відгадайте загадки. Спишіть їх, поставивши числівники в потрібній формі. Визначте розряд за значенням і відмінок кожного.

1. (Перший) брата всі бачать, але не чують, а (другий) усі чують, але не бачать. 2. Чотири брати горбаті за (п'ятий) братом хвостатим. 3. Плету хлівець на четверо овець, а на (п'ята) окремо. 4. Стоїть при дорозі на (одна) нозі: хто її зрушить – плакати мусить. 5. В теплий дощик народився, парасолькою накрився, може б, з лісу пострибав, якби (друга) ногу мав.

Іменник узгоджуємо з числівником, який стоїть останнім у числовому позначенні.

Числівники	Приклади	Коментарі
Кількісні <i>один, одна, одне, одні</i>	<i>двадцять один підручник, сорок одна доповідь, тридцять одне розпорядження</i>	Числівники <i>один, одна, одне, одні</i> узгоджуємо з іменником у роді, числі й відмінку.
<i>два, три, чотири</i>	<i>два яблука, три сливи, п'ятдесят чотири саджанці</i>	Після числівників <i>два, три, чотири</i> іменник завжди ставимо в називному відмінку множини. Але: <i>два селянина, три громадянина</i> (Р. в.), оскільки ці іменники мають суфікс -ин- .
<i>від п'яти до двадцяти, тридцять</i>	<i>п'ять учнів, десять учениць, сто чотирнадцять кілометрів</i>	Числівники від <i>п'яти</i> до <i>двадцяти, тридцять</i> узгоджуються з іменником у формі родового відмінка множини.
Дробові	<i>одна ціла дві десятих відсотка, дві четвертих кілограма, три п'ятих склянки</i>	При дробових числівниках іменник завжди стоїть у формі родового відмінка однини. Але: <i>три з половиною кілометри</i> .
	<i>півтора кілограма авокадо, півтори тонни, півтораста книжок</i>	Після дробових числівників <i>півтора</i> й <i>півтори</i> (1,5) іменник ставимо у формі родового відмінка однини, а після <i>півтораста</i> (150) – родового відмінка множини.
Збірні	<i>а) четверо хлопців, троє коней; б) двоє лоша́т, троє хлоп'ят; в) четверо ножиць, троє дверей</i>	Збірні числівники сполучаються лише: а) з іменниками чол. роду на означення істот; б) з іменниками IV відміни; в) множинними іменниками. При збірних числівниках іменник ставимо у формі родового відмінка множини.

Вправа 50. Допишіть закінчення, узгодивши числівник з іменником.

Одна третя сторінк.., чотири з половиною банан.., сто двадцять вісім абітурієнт.., півтора дн.., півтораєста аркуш.., двоє сан.., два з третиною апельсин.., тисяча триста сорок п'ять гектар.., одна друга торт.., три з чвертю відр.., дві десяти відсотк.. .

Вправа 51. Оберіть правильний відповідник у кожній групі. Обґрунтуйте, чому не відповідає нормам літературної української мови якась із зазначених конструкцій.

1. Зустрінемося о пів на п'яту; зустрінемося пів п'ятої; зустрінемося у половині п'ятого. 2. Більше чотирьох років; більше як чотири роки. 3. Без п'ятнадцяти п'ять; за чверть п'ята. 4. Двадцять два бала; двадцять два бали. 5. Три учні; трое учнів; три учні.

§ 10. ЗАЙМЕННИК: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ

Вправа 52. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст про першу жінку-програміста. Чи ламає життєва історія українки Катерини Ющенко стереотипи про «жіночі» професії? II. Віднайдіть у тексті займенники. Які морфологічні ознаки має кожен із них? Що ви знаєте про ці частини мови з уроків румунської мови?

Катерина Ющенко як піонерка програмування увійшла до галереї програмістів у знаменитому Музеї комп'ютерної історії в Кремнієвій долині (США). Її портрет висить у британському «Музеї Тюрінга» – Всесвітньому музеї обчислювальної техніки. Українка своїми програмними розробками випередила англійку Діну Джонстон, американок Карен Спарк Джоунз і Грейс Гоппер.

Народилася Катерина в учительській родині 1919 року в Чигирині, там навчалася у школі. Її, першокурсницю фізико-математичного факультету, 1937 року виключили з Київського університету, оскільки батька (він був учителем) визнали українським націоналістом за екскурсію місцями козацької бойової слави, яку він провів для своїх учнів та учениць. За-

судили до 10 років тюремного ув'язнення й матір. Вісімнадцятирічна «дочка ворога народу» все ж змогла вступити до Узбецького університету в Самарканді. Після другої світової війни повернулася в Україну, де в містечку Стрий на Львівщині викладала математику, фізику, креслення, українську літературу в школі.

Переїхавши згодом до Києва, очолила лабораторію, у якій була перша на європейському континенті мала електронно-обчислювальна машина (ця «мала» ЕОМ займала аж два поверхи!). Катерина Ющенко була першою математикинею, яка почала використовувати цю машину для розв'язання найважливіших завдань оборонної та космічної галузей. Окрім того, науковиця розробила адресну мову, що невдовзі стала прототипом інших алгоритмічних мов, які послужили основою для сучасних комп'ютерних технологій (За матеріалами Вікіпедії).

Займенник (pronumele) – це самостійна частина мови, яка вказує на предмет, ознаку або кількість, але не називає їх. Наприклад: **хто** (учитель/учителька); **що** (шлях, школа); **він** (учень, вересень); **вона** (учениця, бібліотека), **воно** (дитинча, листя); **який** (навчальний, сумлінний); **чий** (братів, материн); **такий** (барвистий, розумний); **скільки, стільки** (два, кільканадцять, п'ятдесят).

Початкова форма займенників – називний відмінок, а для займенників, що змінюються за родами, – називний відмінок однини чоловічого роду.

Синтаксична роль займенника в реченні: 1) головні члени – підмет і іменна частина складеного присудка (І світ змінився. І (хто?) я – уже не (хто є?) я); 2) другорядні члени – додаток (Уже відкрито неби і планети. Господи, відкрий нарешті (кого?) нас!), означення (Тільки сміливець здолає (яку?) цю путь) і обставина (Скільки часу медитує горличка на вишні, ловить оком сонця хоругву) (*Із поезій Н. Гуменюк*).

Вправа 53. Об'єднайтеся в групи та з'ясуйте, до якої частини мови належать слова. Випишіть займенники, відмежувавши їх від спільнокореневих слів. Охарактеризуйте морфологічні особливості займенників порівняно з іншими частинами мови. Чому займенники вивчаємо після інших трьох іменних частин мови?

Перша група: свояк, свій, присвоїти, своєчасність, по-своєму.

Друга група: я, якати, якання, ніяк, абияк.

Третя група: себелюб, себе, собівартість, усобиця, міжусобний.

За значенням, граматичними й іншими особливостями займенники поділяємо на дев'ять розрядів (*clase de pronume*). Від розряду за значенням і співвідношення з іншими іменними частинами мови залежить тип відмінювання займенників.

Розряди	Лексичний склад і морфологічні ознаки	Особливості відмінювання	Приклади
1. Особові (personale)	<i>я – ми, ти – ви</i> (число, відмінок); <i>він (вона, воно) – вони</i> (рід, число, відмінок)	1. Усі особові займенники використовують іншу основу при творенні відмінкових форм однини й множини.	<i>я і мене; ти і тебе, тобі; він і його, йому; вона і її, їй; ми і нас, нам; ви і вас, вам; вони і їх, їм</i>
		2. Після прийменників у родовому, знахідному, орудному й місцевому відмінках займенника 3-ї особи на початку слова з'являється Н .	<i>він – у нього, на ньому, на ній ...</i>
2. Зворотний (reflexive)	<i>себе</i> (відмінок)	Зворотний займенник не має форми називного відмінка й у реченні виконує синтаксичну функцію додатка, що вказує на діяча.	Р. себе Д. собі Зн. себе О. собою М. (на) собі
3. Питальні (interogative)	<i>хто? що?</i> (відмінок, істота/ неістота); <i>який? чий? котрий?</i> (рід, число, відмінок; змінюються як прикметники); <i>скільки?</i> (відмінок; змінюється як числівник <i>три</i>)	1. Займенники <i>хто, що</i> та <i>хто? що?</i> у відмінкових формах мають різні основи та не мають форми множини.	Н. хто, що Р. кого, чого Д. кому, чому Зн.=Н. О. ким, чим М. (на) кому, (на) чому
		2. Займенники <i>чий</i> та <i>чие</i> у давальному й місцевому відмінках однини мають паралельні форми.	Д. чийому/ чиему М. (на) чиему/ чийм

4. Відносні, або питально-відносні (relative)	<i>хто, що</i> (відмінок, істота/неістота); <i>який, чий, котрий</i> (рід, число, відмінок; змінюються як прикметники); <i>скільки</i> (відмінок; змінюється як числівник <i>три</i>)	Займенники <i>скільки</i> та <i>скільки?</i> не мають граматичного числа.	Н. скільки Р. скількох Д. скільком Зн.=Н. О. скількома М. (на) скількох
		Займенники <i>який, котрий</i> та <i>який?, котрий?</i> відмінюємо як прикметники твердої групи.	Н. який, котрий Р. якого, котрого; Д. якому, котрому; Зн.=Н. О. яким, котрим; М. (на) якому, (на) котрому
5. Неозначені (nehotărâte)	<i>хтось, дехто, будь-хто, хто-небудь, абихто</i> (відмінок, істота); <i>абихто, що-небудь, щось, децо</i> (відмінок, неістота); <i>якийсь, деякий, чий-небудь, котрийсь, декотрий, будь-котрий</i> (рід, число, відмінок); <i>скільки-небудь</i> (відмінок)	Неозначені займенники відмінюємо так само, як питально-відносні, від яких вони утворені.	Н. що-небудь Р. чого-небудь Д. чому-небудь Зн.=Н. О. чим-небудь М. (на/у) чому-небудь, чім-небудь
6. Заперечні (negative)	<i>ніхто, ніщо</i> (відмінок, істота/неістота); <i>ніякий, нічий, нікотрий</i> (рід, число, відмінок); <i>ніскільки</i> (відмінок)	Заперечні займенники відмінюємо так само, як питально-відносні, від яких вони утворені.	Н. ніхто Р. нікого Д. нікому Зн.=Н. О. ніким М. ні на кому, ні на кім

7. При- свійні (posesive)	<i>мій, наш, твій, ваш, їхній, свій</i> (рід, число, відмінок); <i>його, її, їх</i> (рід)	Займенники <i>мій, твій і свій</i> відмінюємо однаково. Займенники <i>наш, ваш</i> відмінюємо так, як прикметники твердої групи, а займенник <i>їхній</i> – як прикметник м'якої групи.	Н. мій, мої Р. мого, моїх Д. моему, моїм Зн. мій/мого, мої/моїх О. моїм, моїми М. (на) моему/моїм, моїх
8. Вказівні (demonstrative)	<i>цей (оцей), той (отой), такий (отакий)</i> (рід, число, відмінок); <i>стільки</i> (відмінок)	1. Однаково відмінюємо займенники <i>цей, оцей, сей</i> та <i>отой</i> . 2. Вказівний займенник <i>такий (отакий)</i> відмінюємо так, як прикметник твердої групи, а займенник <i>стільки</i> – як питальний займенник <i>скільки?</i> або числівник <i>два</i> .	Н. цей, ця, це; ці Р. цього, цієї, цього, цих Д. цьому, цій, цьому, цим Зн.=Н. О. цим, цією, цим, цими М. (на) цьому/цім, цій, цьому/цім, цих
9. Означальні (denominative)	<i>весь (увесь), всякий, кожний, самий (сам), інший</i> (рід, число, відмінок)	Означальні займенники <i>сам (самий), всякий (всяк), кожний (кожен), інший</i> відмінюємо так, як прикметники твердої групи, а займенник <i>весь (ввесь, увесь)</i> – подібно до прикметників м'якої групи.	Н. сам, весь Р. самого, всього Д. самому, всьому Зн.=Н. О. самим, всім М. (на) самому/самім; всьому/всім

Вправа 54. Прочитайте текст-діалог. Висловіть власну думку щодо проблеми «Юнак/юнка й комп'ютер: за і проти». Випишіть із тексту займенники, визначте їхній розряд за значенням. Укажіть, які з них співвідносяться з іменниками, прикметниками й числівниками.

– Добрий день, Петре!

– Вітаю, Арсене!

– Ти знаєш, що я подумав? Хочеш, відпочиватимемо разом? Нині такий гарний день! Та ще й неділя. Я прийду до тебе, і ми разом пограємо в комп'ютерні ігри. Можна?

– Воно то, звичайно, можна, але є одне «але»... Я вже свій час сьогодні біля комп'ютера використав. Більше не можу в жодному разі.

– Чому?! – здивовано перепитав Арсен.

– Розпорядок дня не дає змоги. І я вирішив, що мушу дотримуватися свого рішення абищо. Це корисно і для здоров'я, і для характеру. Добре себе почуватиму.

– Не зрозумів... Що? Ніскільки не можеш?

– А ти подумай – і все зрозумієш. Вибач, Арсене, пограємо наступного разу, коли наші графіки дозволять... А знаєш, що? Складімо спільний графік, і тоді буде все гаразд.

– Ні, ти мені не друг!

– Я друг тобі, друг!

А ви як вважаєте?

Вправа 55. Відредагуйте речення. Поясніть причину помилок у вживанні займенників.

1. Батько звелів синові налити собі молока. 2. Коло танку стоїть Петро, а біля нього кінь. 3. У його зовсім посивіло волосся. 4. Олег підійшов до Сашка, і я помітив, як він усміхається. 5. Рослинна їжа – прекрасний профілактичний засіб проти багатьох недуг. Це тому, що вони містять вітаміни А, С, D та ін. 6. Дякую вас за допомогу.

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО»

Я засвоїв/ла тему так, що можу її пояснити своїм однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему, тому треба ще попрацювати

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ. ДІЄСЛОВО

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про дієслово як частину мови, його морфологічні ознаки;
- зрозуміти, як творяться основні форми дієслова;
- розрізняти способи творення часових форм дієслів дійсного способу;
- пояснювати, як утворюються форми умовного і наказового способів;
- застосовувати практично правила написання **не** з дієсловами;
- чітко і грамотно визначати дієвідміни, правильно писати **е**, **и** в особових закінченнях I і II дієвідмін;
- віднаходити вивчені орфограми і пояснювати їх за допомогою правил;
- застосовувати набуті знання для досягнення навчальної мети;
- розбирати дієслово як частину мови, визначати його синтаксичну роль.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
4. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є учитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 11. ДІЄСЛОВО: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 56. I. Намалуйте квітку з десятьма пелюстками. II. Пригадайте, скільки є частин мови, й на кожній пелюстці напишіть назву частини мови. Чи всі частини мови ви вивчили в шостому класі?

Вправа 57. Розгляньте пари слів і визначте, чим відрізняються їхні значення та до яких частин мови вони належать. Із вивченого раніше на уроках української та румунської мов пригадайте, що ви знаєте про дієслово.

Навчання – навчати, писання – писати, читання – читати, малювання – малювати, вибір – вибирати, перемога – перемагати, довіра – довіряти, подяка – подякувати.

Дієслово (verbul) – це частина мови, яка означає дію чи стан предмета і відповідає на запитання *що робити? що зробити? що робить предмет? або що з ним робиться?* Наприклад: *будувати – збудувати, збирати – зібрати, летіти – злетіти.*

У реченні дієслово найчастіше є присудком: **Настала** перемога. **Таня не чує** більше сирен. **Хочемо подякувати** ЗСУ. **Ми будемо пам'ятати** вас завжди.

Вправа 58. За допомогою таблиці з'ясуйте, які морфологічні ознаки має дієслово та яку синтаксичну роль воно виконує. Доберіть письмово до кожної рубрики власні приклади.

Дієслово (означає дію, стан)

Граматичні категорії		Синтаксична роль	
Вид (доконалий, недоконалий)	<i>стрибнути, стрибати</i>	Особові дієслова – присудки	Верби <u>зеленіють</u> . З вогнем <u>не жартує</u> . Він <u>жив би</u> інакше.
Перехідність / неперехідність	<i>грати етюди, іти дорогою</i>	Інфінітив – будь-який член речення (підмет, присудок, додаток, означення, обставина)	Язиком <u>плескати</u> – не ціпом <u>махати</u> . Вас просили <u>почекати</u> . Лунає команда <u>рущати</u> . Зайшов до бібліотеки <u>з'ясувати</u> .
Спосіб (дійсний, умовний, наказовий)	<i>іду, йшов; ішов би; йди</i>		
Час (теперішній, минулий, майбутній)	<i>іду – йшов – ітиму, буду йти</i>		
Особа (1-ша, 2-га, 3-тя однини і множини)	<i>ллю – ллеш – лле – ллемо – ллете</i>		

Граматичні категорії		Синтаксична роль	
Стан (активний, пасивний)	<i>пишу листа, лист пишеться</i>	Безособові дієслова – головний член у безособових реченнях	<u>Смеркало.</u> <u>Йому таланило</u> в усьому.
Число (однина, множина)	<i>грав, грали, граю, граємо</i>	Дієприкметники – як прикметники (означення, частина складеного присудка)	<i>Знайдений</i> щойно <u>рукопис</u> ще <u>не був надрукований</u> .
Рід (чоловічий, жіночий, середній)	<i>зіграв – зіграла – зіграло</i>		
Відмінок (для дієприкметників)	<i>виграна, виграної, виграній</i>	Дієприслівники – як прислівники (обставини)	<u>Спіткнувшись</u> , не впади.

Вправа 59. Спишіть речення. Віднайдіть дієслівні форми, що означають дію чи стан, визначте їхню синтаксичну роль і підкресліть як член речення.

1. Минули віки, змінився світогляд, змінилася віра, але не змінилася довіра до Слова, яке було усе ж спочатку (*Н. Бабич*). 2. Чи здатна розгулятися бездуховність, якщо в душі цвіте віків любов? (*С. Литвин*). 3. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що воно кисле, виявляється солодким (*О. Довженко*). 4. Якщо хочеш бути щасливим, будь ним (*Народна творчість*). 5. Іде війна. Десь глухо б'ють гармати (*Д. Павличко*). 6. Такої кривди парубок накоїв, що не могло це скінчитись добром (*Л. Костенко*). 7. Усе було. Дорога закричала. Блиснули байдужі ліхтарі (*В. Симоненко*).

Вправа 60. До фразеологізмів доберіть синонімічні дієслова. З утвореними дієсловами складіть речення так, щоб кожне з них у реченні виконувало роль присудка.

Задирати носа, сушити зуби, пускати сльози, ані телень, не взятися ні за холодну воду.

§ 12. ФОРМИ ДІЄСЛОВА: НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА (ІНФІНІТИВ), ОСОБОВІ ФОРМИ, БЕЗОСОБОВІ ФОРМИ, ОСОБЛИВІ ФОРМИ

Вправа 61. Пригадайте, що ви знаєте про інфінітив (неозначену форму дієслова) з уроків румунської мови. Наведіть чотири-п'ять прикладів інфінітивів румунською мовою з їхніми українськими відповідниками й запишіть їх.

Неозначеною формою, або інфінітивом (infinitivul), називаємо таку форму дієслова, яка позначає дію чи стан без ознак способу, часу, особи, числа, роду. Наприклад: *вивчати, берегти, володіти, гальмувати, прожити, вимряти, зіграти, одягатись, подбати, допомогти.*

Вправа 62. I. Спишіть речення, віднайдіть у них неозначену форму дієслова, визначте синтаксичну роль і підкресліть як член речення.
II. Поміркуйте, до яких форм належать інші дієслова з речень.

1. Він мріяв зустрітися зі своїм земляком-космонавтом (*З газети*). 2. Життя прожити – не поле перейти (*Народна творчість*). 3. І вовтузиться думка, мов квочка, в намаганні родить слова (*В. Симоненко*). 4. Я тобі дам усі книги прочитати (*М. Стельмах*). 5. Людям завжди треба говорити гарні слова (*Ірина Вільде*). 6. Веселому, жартівливому меншому братові хотілося говорити, старший знехотя кидав йому по кілька слів (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Бажання вчитися було в нього ще змалку (*М. Коцюбинський*).

Особові дієслова

- вказують на дію або стан предмета;
- відповідають на запитання *що роблю? що зроблю? що робив/ла? що буду робити?*
- Наприклад: *пишу, принесу, малювали, співатиму.*

Вправа 63. Випишіть із тексту дієслова й визначте їхню форму. До кожного дієслова доберіть запитання і з'ясуйте, коли відбувається дія.

Сьогодні Людмила Степанівна похвалила його перед усім класом:
– Молодець, Мишко, добре почав навчальний рік!

Мишкові хотілося зробити щось таке, щоб аж дух захопило: стрибнути з парашутом, забити чудового гола або просто пройти-ся на руках догори ногами. Але, на жаль, не було під рукою ні парашута, ні футбольного м'яча, і тому всю енергію хлопчина віддав сумці. Він так махнув нею в повітрі, що ледве не зачепив Дмитруся Колодяжного. Дмитрусь відхилився й гукнув:

– Гляди, книжки погубиш! (*Олесь Донченко*).

Вправа 64. Пригадайте, що таке словосполучення. Визначте у словосполученнях залежні слова та з'ясуйте, до яких частин мови вони належать.

Високі усміхнені будинки, впроваджена нова технологія, занедбана польова дорога, запланована важлива зустріч, заслужене друге місце, знайдений оригінальний документ, пожовкла стара фотографія, сяючі дитячі очі, старий розбитий глечик.

Дієприкметники

- вказують на ознаку предмета за дією;
- відповідають на запитання *який? яка? яке? які?*
- наприклад: *писаний, малюючий.*

Дієприслівники

- означають додаткову дію, обставину дії;
- відповідають на запитання *що роблячи? що зробивши?*
- наприклад: *пишучи, намалювавши.*

Вправа 65. Розподіліть прислів'я та приказки на дві групи (усно): перша – з дієприслівниками; друга – без дієприслівників. Поясніть, про що йдеться в прислів'ях і приказках.

1. Не працюючи, ситий не будеш. 2. Не розмовившись з головою, до чогось іншого не важся. 3. Не спитавши броду, не лізь у воду. 4. Далеко сховавши, ближче знайдеш. 5. Вище лоба очі не ростуть. 6. Біда помучить і мудрості научить 7. Не думавши, не гадавши, у біду потрапив.

**Безособові форми на
-но, -то**

- означають дію, що сприймається як результат;
- відповідають на запитання *що зроблено?*
- наприклад: *написано, розпочато.*

Вправа 66. Випишіть форми дієслова в такій послідовності: 1) неозначена форма; 2) особові форми; 3) дієприкметник; 4) форми на **-но**, **-то**; 5) дієприслівник.

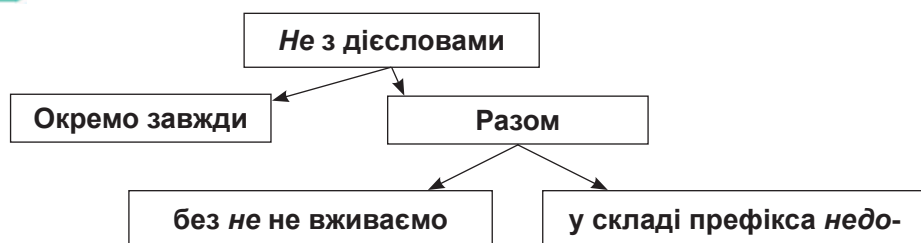
Торкнувшись, яснішати, навчений, бачено, електрифікований, їжджу, ілюстровано, експериментуючи, молотий, хочемо, ліплено, борючись, кликати, адресований, експортуючи, явлено.

Ключ: із перших букв складіть продовження вислову давньогрецького філософа Фалеса: «Про друзів варто пам'ятати не тільки тоді, коли вони з тобою, а й тоді ...»

§ 13. НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Вправа 67. Розгляньте схему (алгоритм) і пригадайте правила написання **НЕ** з дієсловами. Доберіть власні приклади до алгоритму.

Вправа 68. Послухайте віршовану казку І. Сватко. Про яку орфограму в ній ідеться? Сформулюйте орфографічні правила й випишіть з вірша слова-приклади, що їх ілюструють. Усно виділіть орфограми в словах.

Жили-були дієслова,
рухливі, жваві слова,
які скакали, веселились
й нікому зроду не корились.

Та стало враз життя сумне,
коли з'явилась частка **не**.
Вона звеліла не співати,
не пустувать, не розмовляти...

Дієслова **не** не стерпіли
і стати поруч не схотіли.
Та ось історія нова:

зізнались деякі слова,
що ненавидіти старались –
незчулися – і закохались.

Нездужали, непритомніли,
неволити себе посміли.
Їх непокоїло й лякало:
життя без **не** враз сірим стало б.

Дієслова недосипали,
недоліків недобачали.
І нехтувать усім посміли –
злилися з **не** і скам'яніли.

Вправа 69. Прочитайте речення. Віднайдіть дієслова з **не** й за допомогою правил поясніть, чому з одними дієсловами **не** пишемо окремо, а з іншими – разом.

1. Не сплять, стоять на варті дівтори божественні майстри (*Д. Павличко*). 2. Краще недосолити, ніж пересолити (*З журналу*). 3. Ніхто не відповідає на привітання (*О. Довженко*). 4. Дотримуй у всьому міри, то не матимеш ні в чому потреби (*Народна творчість*).

Вправа 70. Допишіть пропущені у фразеологічних зворотах дієслова. Поясніть значення фразеологізмів (усно). З двома з них складіть речення й запишіть їх.

... лицем у болото; комар носа ...; ... відбою; ні за холодну воду ...; слова обценьками ...; палець об палець ...; ... Бога в серці.

Довідка: не впасти, не підточить, немає, не братися, не витягнеш, не вдарити, не має.

Вправа 71. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть члени речення й поясніть уживання розділових знаків у тих реченнях, де вони є.

1. Семеро одного (не) ждуть. 2. На ледачій землі і трава (не) росте. 3. Два хитрих мудрого (не) переважають. 4. Сам (не)зчувся, як здоров'я позбувся. 5. (Не) дочув глухий, що (не)добачив сліпий, коли утікав кривий. 6. (Не)має в що солі зав'язать. 7. Уміння в рюкзаку (не) носити (*Народна творчість*).

Вправа 72. Перекладіть речення українською мовою й запишіть їх. Підкресліть **не** з дієсловами. Усно поясніть написання.

1. Călătorii au pornit dintr-o dată ș-au mers cu repeziciune până nu s-a mai văzut priveliștea Prutului (*М. Садов'яну*). 2. Te duci ș-am înțeles prea bine să nu mă țin de pasul tău (*М. Емінеску*). 3. Când ne duceam să muncim, ne sculam odată cu cocoșii, și mama mergea odată cu noi... (*Анна Лупан*). 4. Nici un vorbitor, de orice specialitate ar fi, nu are dreptul moral de a spune că nu are timp să se ocupe de cuvinte, de alegerea și folosirea lor la locul cuvenit (*Н. Корлатяну*).

§ 14. ДОКОНАНИЙ І НЕДОКОНАНИЙ ВИД ДІЄСЛОВА

Вправа 73. Розгляньте пам'ятку «Велосипед і безпека». Випишіть із тексту пам'ятки дієслова. Поставте до них запитання й визначте, які з них означають завершену дію, а які – незавершену.

ВЕЛОСИПЕД І БЕЗПЕКА

Важливо:

- ✓ подавати сигнали іншим учасникам/учасницям руху при зміні напрямку руху;
- ✓ їдучи проїжджою частиною, дотримуйтеся тих самих правил, що й інші транспортні засоби;
- ✓ уважно стежте за всіма перешкодами на дорозі (для прикладу, зміна типу дорожнього покриття може спричинити несподівану зміну швидкості руху).

Заборонено під час їзди:

- ✓ користуватися мобільним телефоном;
- ✓ одягати навушники та вмикати плеєр;
- ✓ не триматися за кермо;
- ✓ триматися за інший транспортний засіб, з'єднуватися з ним за допомогою мотузок;
- ✓ триматися за іншу людину;
- ✓ їхати тротуарами;
- ✓ перевозити іншу особу на велосипеді (за винятком дітей до семи років у спеціальних кріслах).

Проїжджою частиною можна їздити з віку 14 років!

Велосипед завжди рухається у правій крайній смузі.

Дієслова **недоконаного виду** (aspect imperfectiv) називають граматично необмежену дію (яка не завершена, відбулася або відбувається колись) і відповідають на запитання *що робити?* та *що робив?* *що робить?* *що буде робити?* чи *що робитиме* діяч? Наприклад: *що робити?* – співати, говорити; *що робив?* – співав, говорив; *що робить?* – співає, говорить; *що буде робити?* – буде співати, буде говорити; *що робитиме?* – співатиме, говоритиме.

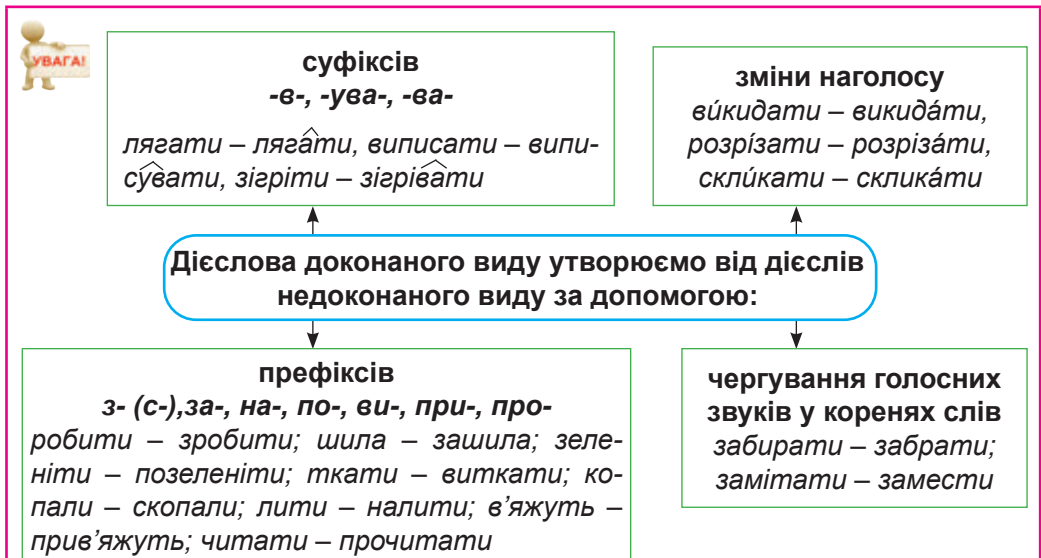
Дієслова **доконаного виду** (aspect perfectiv) означають граматично обмежену дію (яка почалася або вже завершена) й відповідають на запитання *що зробити?* та *що зробив?* *що зробить* діяч? Наприклад: *що зробити?* – заспівати, поговорити; *що зробив?* – заспівав, поговорив; *що зробить?* – заспіває, поговорить.

Вправа 74. Прочитайте речення. Виокремлені дієслова запишіть у дві групи: у першу виписіть форми інфінітива, а в другу – особові дієслова. Визначте вид кожного дієслова.

1. Заняття варто **проводити** у провітреному класі. 2. Підлогу потрібно **вимити**. 3. Гарна оцінка **стимулює** інтерес до знань. 4. Хлопець **захоплювався** хімією. 5. Тобі варто сьогодні **ставити** гарну оцінку. 6. Не потрібно ніколи **мовчати** й **ховати** свої добрі наміри. 7. Нас **приваблюють** чудові перспективи. 8. **Обдумуй** гарненько запитання. 9. Із новим матеріалом необхідно **знайомитися** досконало.

Ключ: із четвертих букв виписаних слів складіть і запишіть вислів.

Вправа 75. Об’єднайтеся у групи. Доберіть до дієслів видові пари й запишіть їх. У виділених дієсловах підкресліть префікси та поясніть їхній правопис.

I. Брати, везти, лити, нести, **спитати**, **зрівняти**, **скочити**, три-вожити, **сфотографувати**, **надіслати**. **II.** Зів’янути, згорну-ти, **надібрати**, **надрізати**, обійти, підігнати, **розігнати**, сказати, **сформувати**, схопити.

Вправа 76. Запишіть дієслова у дві групи: 1) доконаного виду; 2) недо-конаного виду.

Здивуватися, зупинити, колихати, сховати, остерігати, стриму-вати, торкнутися, звеселити, вражати, торкатися, унеможливити, світити, дихати, дістати.

Ключ: із других букв кожного слова складіть й запишіть закінчення вислову Василя Симоненка: «В океані рідного народу відкривай ...!».

Вправа 77. Спишіть речення, підкресліть у них дієслова. Визначте форму дієслова та його вид.

1. Учора я був розумним і намагався змінити світ, а сьогодні я став мудрим і почав з себе (*Шрі Чинмой*). 2. Умій поставити себе на місце іншого, і ти зможеш зрозуміти його вчинки. 3. Якщо ти ввічливий, то розумієш, що своїми вчинками сприяєш збереженню здоров'я свого і батьків (*Поради психолога*).

Вправа 78. Дайте письмово відповіді на запитання у формі мініесе. У тексті вживайте дієслова доконаного та недоконаного виду.

1. Кого з відомих вам українців чи українок ви можете назвати успішними? 2. Що є, на вашу думку, причиною їхнього успіху? 3. Чи хотіли б ви стати успішним/успішною? 4. Що для цього потрібно зробити? (Назвіть ці дії (стани) п'ятьма дієсловами).

§ 15. ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ ДІЄСЛІВНИХ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ

У деяких дієслівних словосполученнях трапляються помилки у формі залежного слова. Щоб уникнути таких помилок, варто запам'ятати проблемні дієслівні конструкції або ж звертатися до словника.

Правильно

глузувати (з кого?)
дивуватися (з чого?)
дякувати (кому?)
захворіти (на що?)
зраджувати (кого?)
перетворитися (на що?)
постачати (кому? що?)
радіти (з чого?)
сміятися (з кого?)
уподібнюватися (до кого?)
кепкувати (з кого?)
турбуватися (про кого?)
одружитися (з ким?)

Неправильно

глузувати (над ким?)
дивуватися (чому?)
дякувати (кого?)
захворіти (чим?)
зраджувати (кому?)
перетворитися (у що?)
постачати (кого? чим?)
радіти (чому?)
сміятися (над ким?)
уподібнюватися (чому?)
кепкувати (над чим?)
турбуватися (ким?)
одружуватися (на кому?)

Вправа 79. Утворіть словосполучення, доповнивши дієслова іменниками, які логічно підходять за змістом запитання.

Дякувати (*кому?*)...; клопотатися (*ким? чим?*)...; турбуватися (*про кого?*)...; одружитися (*з ким?*)...; оволодіти (*чим?*)...; опанувати (*що?*)...; запобігати (*чому?*)...; уникати (*чого?*)... .

Вправа 80. Виправте помилки в дієслівних словосполученнях. Запишіть їхні правильні варіанти.

Бачити власними очима, прийшов по справі, вести себе ввічливо, вибачати сина, визивати лікаря, висвітити в газеті, добитися мети, запобігати втрат, захворіти кором, знімати квартиру, зумовлено причинами, навчати правилам, одержувати перемогу, підведе підсумки, потерпіти фіаско, приводити приклад, розмовляти на українській мові, турбуватися за дітей, ухилитися суперечок, проявляв ініціативу, відправити по пошті.

Вправа 81. Поряд з румунськими словосполученнями запишіть переклад українською мовою. Що спільне і що відмінне ви помітили в цих словосполученнях?

A sta pe gânduri. A face armată. A bate grâul. A da din cap. A trage un somn. A-și trage sufletul.

A face să înțeleagă. A bate coasa. A face sport. A sta călare. A se deznădăjdui. A strânge recolta.

A sta de vorbă. A face avere. A bate pragurile. A acorda ajutor. A aduce la cunoștință. A se alege cu nimic.

Правильно вживайте прийменник *по* з дієсловами:

чинити *по* совісті; йти *по* дорозі (дорогою); піти *по* хліб, по воду, *по* допомогу; пливти *по* річці, *по* морю (річкою, морем); одержувати *по* тисячі гривень; читати *по* складах; стояти *по* одному, *по* двоє.

Вправа 82. Складіть із дієслівними конструкціями речення так, щоб утворився зв'язний текст. Доповніть текст трьома–п'ятьма варіантами дієслівних конструкцій із рубрики «Увага».

Відпочили *по* обіді; вие *по* лісі; пішли *по* ромашки; читали *по* складах; роздали *по* завданню; поралися *по* господарству.

Вправа 83. I. Прочитайте текст. Підготуйтеся розповісти в класі про подібні приклади життєвої стійкості й відданості мрії. II. З виділеними дієсловами складіть і запишіть власні словосполучення.

Олександра Кутас з народження користується колісним кріслом, однак вважає, що це не привід відмовлятися від своєї мрії.

З'явившись на українському тижні моди, красива, доброзичлива дівчина **звернула** на себе увагу західних ЗМІ. Журналісти розповіли про неї своїм читачам. Після цього Олександра отримала багато листів з усього світу – люди **дякували** за можливість заново повірити у себе. «Особливо зворушливо, коли пишуть про дітей або самі діти. Чомусь публікація про мене стала найбільш популярною в Мексиці, мабуть, тому, що я схожа на мексиканку. Одна мама з Мексики написала про свою п'ятирічну доньку й надіслала її фото – надзвичайно мила дівчинка на колісному кріслі. Та жінка сказала, що моя історія їх **надихнула**. І це неймовірно приємно та, зі свого боку, надихає мене», – розповідає модель.

Крім того, Олександра вивчилася на психолога і вже працює за професією, займаючись волонтерством у військовому госпіталі.

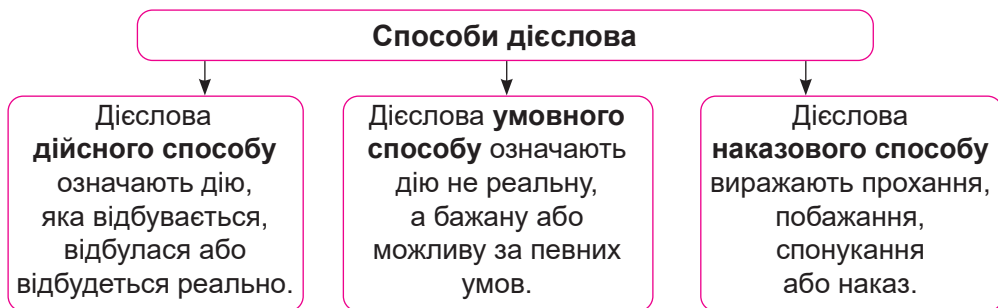
§ 16. СПОСОБИ ДІЄСЛІВ: ДІЙСНИЙ, УМОВНИЙ, НАКАЗОВИЙ

Вправа 84. Прочитайте загадку, відгадайте її. Випишіть із тексту дієслова: 1) ті, які виражають дію, що відбувається тепер, відбулася чи може відбутися; 2) ті, які наказують або спонукають щось зробити; 3) ті, дію яких можна виконати лише за певної умови.

Стоять вони всі при дорозі!
Їх місія: допомогти людині,
котра їх розрізняти в змозі.
Усюди – близько і далеко,
надійні сторожі безпеки.
Одні із них нам сповіщають,
а інші – щось забороняють,
попереджають нас завжди,

тільки б не трапилось біди.
Вартують на узбіччях тихо,
оберігають нас від лиха.
Ти тільки будь уважним дуже,
їх слухайся, шановний друже.
Це знає кожен, знає всякий –
варто поважати дорожні

 Вправа 85. Розгляньте дорожні знаки, поясніть їхнє значення. Використовуючи всі способи дієслів, дайте знакам дієслівні назви.

Зразок: знак «Пішохідний перехід» – перейшов (дійсний спосіб), переходи (наказовий спосіб), перейшов би (умовний спосіб).

 Вправа 86. Запишіть дієслова у три групи за способом: 1) дійсний; 2) умовний; 3) наказовий.

Заварила, запропонували б, просвістів би, заграйте, заіржав, виносить, залетіло б, оперуй, прошепоче, знесли б, погоріли б, закує, бережімо, проспівайте, залишив би, прибрав би, заяснійте, помиймо, гомоніла б.

Ключ: підкресліть третю букву кожного слова. Утвореними з цих букв словами ви зможете продовжити вислів «Немовби сама природа підносить...».

 Вправа 87. Послухайте текст, дайте йому назву, складіть план до тексту. Визначте тему та основну думку. Віднайдіть у тексті дієслова. З'ясуйте: дієслова якого способу переважають у тексті. Чому? Чи в кожному дієслові можна визначити спосіб? Чому?

Перші дорожні покажчики з'явилися майже одночасно з появою доріг. Стародавні єгиптяни мостили їх камінням, сирійці – цеглою, а наші пращури в Давній Русі – дерев'яними колодами, римляни – плитами. Перші вимощені дороги з'явилися у могутніх державах: Єгипті, Персії, Римі. Ці дороги були вузькими. Щоб розминутися, установили правила чиношанування: хто багатший, той проїде першим.

Багато тисяч років тому люди користувалися звіриними стежками. Тварини без складних приладів і точних розрахунків уміють обирати найбезпечніший напрямок. Вони обминають велике каміння, грузьку драговину, глибокі провалля. Перші дороги у Південній Азії прокладались по шляхах слонів. Для позначення маршруту первісні мандрівники надломлювали гілки й робили мітки на корі дерев, установлювали вздовж доріг камені певної форми.

«Не йди сюди» – гілочка покладена поперек стежки.

«Прямуй так» – наконечник стріли чи списа, біля нього малюнок оселі.

«Повертай назад, там...» – зламана гілочка, тонкий вершечок якої повернутий до грубшого кінця, а біля неї зображення хижака.

Деякі знаки, трохи змінившись, дожили до нашого часу. Гілочку на стежці нагадує знак «В'їзд заборонено». Наконечник стріли – «Рухатися тільки в цьому напрямку». А зігнуту назад гілочку – знак «Місце для розвороту».

Наступним кроком стало надання придорожнім спорудам конкретної форми, щоб виділити їх з навколишнього пейзажу. Із цієї метою вздовж доріг почали ставити скульптури.

Такі скульптури – половицькі баби можна побачити в музеях Дніпра, Одеси, Харкова. Після появи писемності на каменях стали робити написи, звичайно писали назву населеного пункту, до якого веде дорога. Перша у світі система дорожніх покажчиків виникла у Давньому Римі в III столітті до н. е. (*Інтернет-джерело*).

§ 17. ДІЄСЛОВА ДІЙНОГО СПОСОБУ

Вправа 88. Прочитайте речення, випишіть із них дієслова, які означають реальну дію, що відбувається тепер, відбулася чи може відбутися.

1. Не наводитиму тобі прикладів, не перелічуватиму імена. 2. Ти й сам можеш назвати десятки славетних героїв, які стали взірцем самовідданого служіння Україні, які віддали за неї життя. 3. Впевнений, що ти теж не відступиш, не злякаєшся, крізь усе пройдеш, усе здолаєш. 4. І справді, – життя довело, що в екстремальних ситуаціях переважна більшість наших юнаків/дівчат здатна на подвиг (*За А. Коломійцем*).

Дійсний спосіб

– виражає реальну, дійсну дію, яка відбувається, відбулася чи буде відбуватися (відбуватиметься);

– відповідає на запитання *що роблю? що зробив/зробила? що робитимемо?*

– змінюється:

- за часами (минулий, теперішній, майбутній);
- за числами (однина, множина);
- за особами (1-ша, 2-га, 3-тя) у теперішньому та майбутньому часі;
- за родами (чоловічий, жіночий, середній) у минулому часі в однині.

Наприклад: *працюю, зіграв, заспіваємо, забувають, виграли.*

Вправа 89. Спишіть речення. Віднайдіть і підкресліть дієслова, а над кожним дієсловом позначте спосіб: д. – дійсний, у. – умовний, н. – наказовий. Усно поясніть свої позначення.

1. Мудрість не буває багатослівною (*В. Брюгген*). 2. Мені баба казала, що я расту вві сні (*О. Довженко*). 3. Якби-то, думаю, якби не похилилися раби! То не стояло б над Невою оцих осквернених палат. Була б сестра, і був би брат, а то... (*Т. Шевченко*). 4. Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я (*І. Карпенко-Карий*). 5. Галино... Ти пробач мені (*Олесь Донченко*). 6. У хмільні смеркання мавки чорноброві ждатимуть твоєї ніжності й любові (*В. Симоненко*). 7. Ну, не питай, а йди й роби (*І. Франко*).

Вправа 90. Спишіть речення. Підкресліть у них дієслова відповідно до синтаксичної ролі. До дієслів дійсного способу поставте запитання та визначте їхній вид (доконаний чи недоконаний).

1. Багато лісу – не губи, мало лісу бережи. 2. Не бережеш паростки – не побачиш і дерева. 3. Хто про Землю дбає, вона тому повертає. 4. Чисто було б там, де б не смітили. 5. Про землю будеш піклуватись – золотим зерном будеш милуватись. 6. Не псуй джерела – онуки проклянуть. 7. Не брудни криниці, бо схочеш водиці. 8. З природою живи в дружбі, то й буде вона тобі в службі. 9. Природа – це книга, яку необхідно прочитати і правильно зрозуміти (*Народна творчість*).

Вправа 91. I. Відновіть народні вислови, поставивши дієслова, що в дужках, у формі 2-ї особи однини (**ти**) дійсного способу. II. Визначте вид дієслів (доконаний/недоконаний). Доберіть видові пари. Дослідіть, до яких дієслів не можна дібрати видову пару.

1. Як (дбати), так і (мати). 2. Як (працювати), так і (мати). 3. Як не (робити), так і не (мати). 4. Як (робити), так і (ходити). 5. Як (шити), так і (пороти) (*Народна творчість*).

Вправа 92. I. Доберіть до дієслів у неозначеній формі особові форми дієслів дійсного способу. II. Використовуючи новоутворені дієслова, складіть і запишіть добрі поради сучасникам щодо збереження природи.

Зразок: *учитися – учуся, учився, учитимусь.*

Коли розумієш природу, стаєш її другом і захисником!

Розуміти, стати, радіти, шкодити, стежити, залишати, допомагати, турбуватися.

Вправа 93. Напишіть мінітвір, який складався б тільки з дієслів дійсного способу.

Зразок: *Моя яблунька*

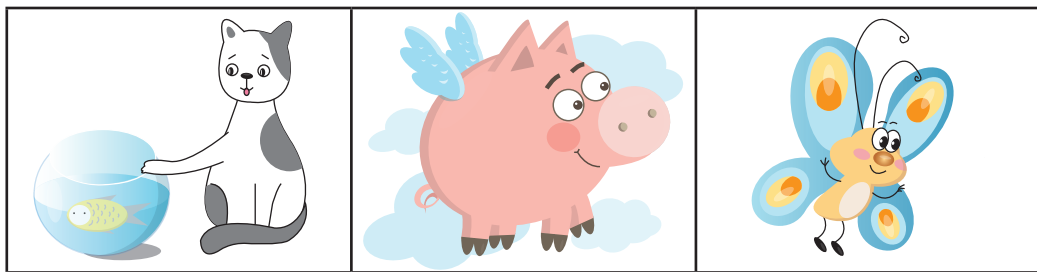
Побачив. Зрадив. Купив. Приніс. Викопав. Посадив. Полив. Доглядаю. Чекаю. Зацвіла. Милуюся. Достигли. Пригощаю.

§ 18. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ УМОВНОГО СПОСОБУ. ФОРМОТВОРЧІ ЧАСТКИ **БИ, Б**

Вправа 94. Розгляньте малюнки й на їхній основі доповніть прислів'я. З'ясуйте, якого способу дієслова вжиті в доповнених частинках. Дослідіть, як утворюється такий спосіб дієслова.

1. Хотів би..., та у воду лізти боїться! 2. Якби свині крила, то вона б... . 3. Не гордився б...: сам учора гусінню був!

Умовний спосіб

– виражає дію чи стан, бажані або можливі за певних умов;

• відповідає на запитання *що зробив /зробила б? що зробили б?*

та ін.;

– змінюється;

- за числами (однина, множина);
- в однині за родами (чоловічий, жіночий, середній).

Наприклад: *працював би, зіграли б, заспівала б, виграла б.*

Вправа 95. Спишіть речення. Підкресліть дієслівні форми умовного способу. Зверніть увагу на те, де розміщена частка **би (б)**, і поясніть, чого досягаємо таким розміщенням.

1. Прихилитися б у затінку до зеленої землі (*М. Стельмах*).
2. Я хотів би замкнути тебе в клітку золоту, щоб ніяке зло не сягало тебе (*Олесь Донченко*).
3. Що ж би ви вирішили? (*В. Китайгородська*).
4. Якби знала, що покине, була б не любила... (*Т. Шевченко*).
5. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер розносив луну (*Леся Українка*).
6. Ходить квітень збуджено і дзвінко у моїй коханій стороні, я із ним пішов би по дібровах, наслухав би, як росте трава (*С. Будний*).

Частку **би (б)** пишемо окремо від дієслів. Якщо попереднє слово закінчується на приголосний, уживаємо частку **би** (*сказав би, приніс би*), після голосного – **б** (*сказала б, принесли б*).

Частка може стояти після дієслова: *Чи жила б Україна без кобзи й бандури?* (*І. Коваленко*) або перед ним: *Він би робив, та рукава болять* (*Народна творчість*).

Частка **би (б)** не завжди стоїть тільки після дієслова або перед ним. Вона може бути відділена від дієслова іншими словами: *Я б навіть сонцю одягнула вінок із житніх колосків!* (*Л. Рубан*).

Вправа 96. Утворіть від дієслів родові та числові форми умовного способу. Прокоментуйте їхнє утворення (зміни, які відбулися в дієслівній основі та з часткою).

Бачити, везти, гризти, з'їсти, лізти, лягти, мести, могти, нести, пекти, повзти.

Вправа 97. Продовжте фрази, використовуючи дієслова умовного способу.

1. Якби сьогодні був вихідний, то... .
2. Якби я був/була директором/директоркою школи, то... .
3. Якби в мене був собака, то... .
4. Якби мені подарували слона, то... .
5. Якби я стала/став президенткою/президентом, то... .
6. Якби я була хлопцем (був дівчиною), то... .
7. Якби у мене була машина часу, то... .
8. Якби я мав/мала

чарівну паличку, то... . 9. Якби я знав/знала мову тварин, то... .
10. Якби я умів/уміла літати, то... . 11. Якби я став/стала мільйонером/мільйонеркою, то... . 12. Якби завтра була гарна погода, то... .

Вправа 98. I. Спишіть. Підкресліть члени речення. Визначте дієслова умовного способу, з'ясуйте синтаксичну роль кожного з них. II. Визначте речення, ускладнене звертанням. Поясніть розділові знаки в ньому. III. Поясніть розділові знаки в реченні з прямою мовою.

1. Якби тут був рояль, я б зіграла цю тему (*О. Забужко*). 2. Люди чогось не так швидко ростуть, як би їм хотілося (*М. Стельмах*). 3. Нині з-за хмари дістав би вам сонце, грів би долоні вам, нене (*В. Юхимович*). 4. Коли б були сир та масло, я солі позичила б, води б принесла і пирогів напекла (*Народна творчість*). 5. Свиня говорила: «Коли б мені крила, то я б полетіла в блакить!» (*Г. Бойко*).

Вправа 99. Запишіть у зошиті п'ять прислів'їв або приказок, виражених реченнями, що містять дієслова умовного способу. Виконайте мовний експеримент: ужиті в прислів'ях дієслова умовного способу замініть дієсловами дійсного або наказового способів. Чи змінився зміст прислів'я? Підготуйтеся презентувати результати свого дослідження в класі. Проілюструйте прислів'я власними або дібраними з інтернету ілюстраціями.

Вправа 100. Поміркуйте над змістом висловлювання Володимира Брюггена «Не помічає поразок той, хто перемагає себе щодня». Запишіть свої міркування (сім-вісім речень), уживаючи дієслова умовного способу.

§ 19–20. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ. ФОРМОТВОРЧІ ЧАСТКИ ХАЙ, НЕХАЙ. М'ЯКИЙ ЗНАК У ДІЄСЛОВАХ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ

Вправа 101. Прочитайте вислови Матері Терези. Замість крапок доповніть їх мотиваційними настановами. Дієслова якого способу ви вживали в цих реченнях?

1. Життя – це можливість. Скористайся нею! 2. Життя – це краса. Захопися нею! 3. Життя – це мрія. Здійсни її! 4. Життя – це виклик. Прийми його! 5. Життя – це обов'язок твій насущний. Виконай його! 6. Життя – це багатство. ...! 7. Життя – це надбання. ...! 8. Життя – це любов. ...! 9. Життя – це таємниця. ...! 10. Життя – це пісня. ...! 11. Життя – це боротьба. ...! 12. Життя – це удача. ...! 13. Життя таке чудове – не змарнуй його! 14. Це твоє життя. Виборюй його!

Наказовий спосіб

- виражає наказ, прохання, пораду, заклик до виконання дії.
 - відповідає на запитання *що роби? що зроби? що робімо? що зробімо? що зробить?*
 - змінюється
 - за особами (1-ша, 2-га, 3-тя);
 - за числами (однина, множина).
- Наприклад: *працюй, забувайте, зіграймо, хай заспівають, нехай виграє.*

Вправа 102. Запишіть дієслова у три групи за способом: 1) дійсний; 2) умовний; 3) наказовий.

Зледачів, зрадій, змирився б, хотів би, сідайте, любить, збудуєш, здайте, знайомтесь, оволоділи б, зустріла б, думаймо, гинув.

Ключ: із других букв записаних у три групи слів складіть і запишіть заклик. З'ясуйте спосіб дієслова, вжитого в ньому, визначте в дієслові закінчення, особу та число.

У наказовому способі дієслова мають такі закінчення:

Число	Особа	Під наголосом і після збігу приголосних		В інших випадках	
Однина	2-га (<i>ти</i>)	-и	<i>веди, говори</i>	□, -ь	<i>клич, кинь</i>
Множина	1-ша (<i>ми</i>)	-імо	<i>ведімо, говорімо</i>	-мо, -ьмо	<i>кличмо, киньмо</i>
	2-га (<i>ви</i>)	-іть	<i>ведіть, говоріть</i>	-те, -ьте	<i>кличте, киньте</i>

Вправа 103. Утворіть від дієслів усі можливі особові форми наказового способу й виділіть у них закінчення. Які слова спричинили труднощі? Запам'ятайте ці слова у правильних формах.

Зразок: *берегти – береж-и, береж-імо, береж-іть.*

Брати, будувати, виправити, відсунути, в'язати, гнати, гонити, довозити, довезти, засіпати, засипати, пливти.

Вправа 104. З'ясуйте, якій особі передаємо наказ дієслівними формами *хай (нехай) бере, везе, носить і хай (нехай) беруть, везуть,носять*. Чи можна передати наказ 1-й особі однини?

Вправа 105. Спишіть вірш Любові Забашти. Підкресліть у ньому граматичні основи (підмет і присудок). З'ясуйте, якою частиною мови виражено присудки. Випишіть дієслова дійсного й наказового способів, визначте їхнє значення та граматичні ознаки. Поясніть уживання в дієсловах наказового способу м'якого знака.

Я хочу жити просто, без прикрас,
без тих гучних банкетів і лахміття,
яке мені здається просто сміттям,
що полонило нерозумних нас.
Хай будуть книги й друзі при столі,
хай будуть пісня й мила вишиванка,
хай людські болі, радощі й жалі
заходять в хату з ранку і до ранку!

Дієслова з постфіксом **-ся (-сь)** зберігають його у формах наказового способу. Наприклад: *збиратися – збирайся, збираймося, збирайтеся; зустрітися – зустрінься, зустріньмося, зустріньтеся; тішитись – тішся, тішмося, тіштесь*. Якщо основа дієслів наказового способу закінчується на **д, т, з, л, н**, то на письмі після цих букв ставимо м'який знак. Наприклад: *заходь, поміть, заморозь, посиль, кинь*.

У формах дієслів наказового способу з основою на губний, шиплячий приголосний і на **р** м'який знак не ставимо. Наприклад: *постав, позбав, насип, поклич, повір, перевір, довір*.

Дієслова наказового способу не мають часових форм.

Вправа 106. Об'єднайтеся в групи.

1				ь	м	о			
2				ь	м	о			
3					ь	м	о		
4					ь	м	о		
5						ь	т	е	
6						ь	т	е	
7							ь	т	е
8							ь	т	е

Перша група

1						ж			
2						р			
3							ж		
4							р		
5								п	
6								ш	
7									ч
8									в

Друга група

Перша група. Запишіть у кросворд дієслова у формі наказового способу.

1. Лізти (у формі 1-ї особи множини). 2. Сидіти (у формі 1-ї особи множини). 3. Стати (у формі 1-ї особи множини). 4. Вносити (у формі 1-ї особи множини). 5. Лагодити (у формі 2-ї особи множини). 6. Вивозити (у формі 2-ї особи множини). 7. Примітити (у формі 2-ї особи множини). 8. Дозволити (у формі 2-ї особи множини).

Друга група. Поставте дієслова у формі 2-ї особи однини і запишіть їх у кросворд.

Різати, вірити, стежити, ударити, висипати, залишити, покликати, поставити.

Вправа 107. I. Послухайте текст, дайте йому назву, визначте тему й основну думку. II. Прочитайте текст, випишіть речення з дієсловами наказового способу, поясніть їхні значення, творення форм наказового способу та правопис.

Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної, ясної. Підійдіть до берега. Подумайте. Станьте на пісочку коло самої води, лівою долонею торкніться води. Нехай тече вода далеко за пороги, сюди на низ до мене. Може, я побачу чи почую. Річко моя, життя мое, де ж я так і чому забарився, чого так пізно прийшов до твого берега, теплого і чистого?

На твої ясні води, на урочисті зорі, що дивляться в тебе з неба? Люблю я воду твою животворящу. І береги твої чисті, і всіх людей простих, що трудяться на твоїх берегах. Кланяюсь тобі за ласку, за багатство, що дала ти моему серцю, за те, що, дивлячись на тебе, роблюсь я добрим, людяним і щасливим, що можу любити тебе все життя, річко моя, душа мого народу (О. Довженко).

Не плутайте близькі за звуковим складом форми: *бережемо* (тепер. час) і *бережімо* (наказовий спосіб). Найчастіше вони різняться наголосом: у формах теперішнього часу наголошеними можуть бути різні склади (*ходимо*, *біжимо*), у формі наказового способу – лише склад, до якого входить перший голосний звук закінчення (*-імо*): *ходімо*, *біжімо*, *скажімо*.

Форми наказового способу вживаємо в реченнях, у яких немає підмета: *Юних днів, днів весни, не забудь!* (І. Франко). *Сідай, спо-*

чинь, та не барись, бо сонце, бачиш, вже сідає (Олександр Олесь). У таких реченнях часто функціонує звертання: *Встань, Богдане, встань, збудися, на свій нaрiд подивися* (Народна творчість). *Вiчний художнику! Стань мені вчителем знову* (Л. Забашта).

Вправа 108. Спишіть речення, вставляючи в закінченнях слів наказового способу, де потрібно, м'який знак. Усно поясніть свій вибір.

1. Глян.., моя дитино, через Україну, через нашу хату вже качки летять (*М. Ткач*). 2. Облиш.. забобони, обмий совість, а потім одержу, залиш.. усі хиби і підіймайся! (*Г. Сковорода*). 3. Кажу собі: «Не вір.. неправді!» (*Г. Чубач*). 4. Нехай гнет..ся лоза, а ти, дубе, кріпись, ти рости та рости, не хилис.., не кривис..! (*С. Руданський*). 5. Попри сірі будні ти кладеш на душу гарне слово «Буд..мо!» (*М. Сом*). 6. Не вір.. усьому, що бачиш.., і половині того, що чуеш.. (*Народна творчість*).

Вправа 109. Перекладіть українською мовою. Запишіть перекладені речення та підкресліть у них способові форми. Скороченнями *д., ум., н.* над дієсловом позначте спосіб. У дієсловах наказового способу визначте особу й число.

1. La început a fost Cuvântul... Timpul a măcinat pietrele, a tocit metalele, a șters majoritatea urmelor lăsate de omenire în copilărie sa. Și doar Cuvântul s-a păstrat (*Н. Дабіжа*). 2. Dacă ai pleca acum, ai ajunge la timp. 3. Aș dori să văd țara mea natală ca o floare. 4. Băietе, ascultă totdeauna de părinți (*І. Іонеску*). 5. La mine acolo, e frumos de tot: umbra deasă și răcoroasă, și apa aia care curge lin printre sălcii pletoase ... Să vii odată să vezi (*І. А. Братеску-Войнешти*).

Завжди замінійте нехарактерну для української мови конструкцію з дієсловом **давай, давайте**, якщо мовиться про спонування до дії, на стилістично правильний варіант з використанням наказового способу дієслова або спонукальних часток.

Правильно	Неправильно
<i>А ходімо щедрувати!</i>	<i>А давайте підемо щедрувати!</i>
<i>Голосуймо вже!</i>	<i>Давайте вже голосувати!</i>
<i>Нумо танцювати! Нумо до танцю!</i>	<i>Давай потанцюємо!</i>

Але: дієслово **давайте**, вжите у прямому значенні, керує іменником. Наприклад: **Давайте** ваші зошити. *Якщо тебе ображають, то сміливо давай відповідь.*

Вправа 110. Випишіть із підручника з літератури розповідь у художньому стилі. Визначте способи вжитих дієслів. Укажіть на їхні морфологічні ознаки.

§ 21. УЖИВАННЯ ОДНИХ СПОСОБІВ ДІЄСЛІВ ЗАМІСТЬ ІНШИХ. УЖИВАННЯ ІНФІНТИВА У ЗНАЧЕННІ РІЗНИХ СПОСОБІВ

Вправа 111. Спишіть речення. Підкресліть дієслова, з'ясуйте, яку інформацію вони передають. Чи всі дієслова вжито у притаманному для них способі? Доведіть свою думку.

1. Спочатку ти зробиш уроки, а тільки потім підеш гуляти. 2. Сходив би ти, сину, до крамниці. 3. Зараз ти зачитуєш твір, а інші готують усну рецензію. 4. Зачинили б ви вікно: протяг! 5. А зараз відпочивати! Завтра буде нелегка робота.

У деяких випадках форми одного способу дієслова можна вживати у значенні іншого. Такі заміни властиві розмовному та художньому стилям. Наприклад:

– форми 2-ї особи майбутнього часу дійсного способу можна вживати у значенні наказового способу за умови, що наказ не викликає заперечень: *Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку* (М. Коцюбинський);

– форми наказового способу можна вживати у значенні дійсного, коли йдеться про несподівану минулу дію: *Інші бігають, кричать, а ти вечеряти подай, посуд перемий...* (Панас Мирний);

– форми наказового способу можна вживати у значенні умовного способу: *Не було б нас, ніхто б тої науки й не нюхав* (За О. Довженком);

– неозначену форму дієслова у значенні наказового способу вживаємо для увиразнення категоричності: *Вирушити негайно!*

Вправа 112. Прочитайте речення, усно визначте спосіб дієслів.

1. Хай будуть книги й друзі при столі, хай будуть пісня й мила вишиванка (*Л. Забашта*). 2. Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду (*П. Чубинський*). 3. А от без пісні, що співала мати, я навіть дня прожити би не зміг (*В. Вихруц*). 4. Берімося краще до роботи, змагаймося за нове життя (*Леся Українка*).

Вправа 113. Спишіть речення. Підкресліть дієслова відповідно до їхньої синтаксичної ролі в реченнях. Дослідіть, які способи дієслова вжито в значенні наказового. Яких відтінків надають вони наказові, прохання, побажання?

1. Після уроків ви готуєтеся до тематичної контрольної роботи! А завтра після екскурсії повертаєтеся до школи і знову готуєтеся! (З розмови). 2. Чи в простім конверті, чи по інтернету написав би, сину, з ким ти там і де ти (В. Бровченко). 3. Поспав би ще. Чого так рано? (Г. Тютюнник). 4. Чи не продали б ви тієї ялинки, що росте у вашім садочку? (М. Коцюбинський).

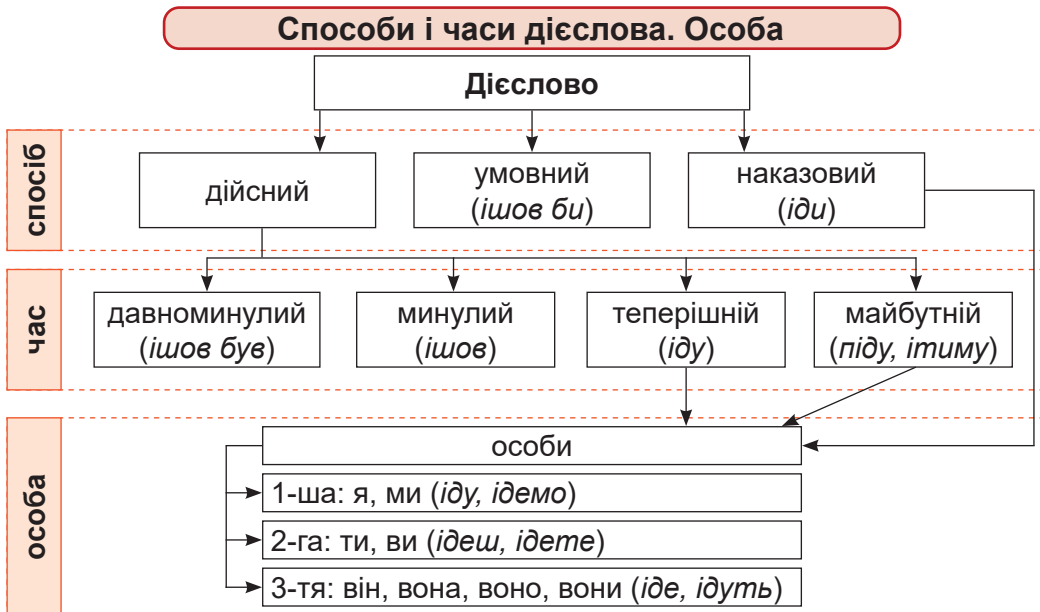

Вправа 114. Складіть, запишіть і прочитайте в класі інструкцію (у діловому стилі) або гумористичне оповідання (у художньому стилі) на одну з тем: 1) прибирання класу (навчального кабінету) під час чергування; 2) підготовка команди до участі в шкільній спартакіаді; 3) прикрашання шкільної актової зали до свята. У власному тексті використайте дієслова одного способу замість іншого.

§ 22. ЧАСИ ДІЄСЛОВА. МИНУЛИЙ ЧАС. ЗМІНА ДІЄСЛІВ У МИНУЛОМУ ЧАСІ

Вправа 115. I. Розгляньте таблицю і на її основі складіть зв'язну розповідь про способи дієслова. II. Яку дію називає дійсний спосіб дієслів?

Дієслівні форми дійсного способу завжди називають реальну дію, яка відбувалася в минулому, відбувається тепер або відбудеться в майбутньому. Наприклад: *я працював, я працюю, я буду працювати; я радів, я радію, я радітиму*. Отже, дійсний спосіб дієслів називає дію в минулому, теперішньому або майбутньому часі.

Дієслова дійсного способу змінюються в теперішньому та майбутньому часах за особами й числами, а в минулому часі – за родами (в однині) й числами.

Вправа 116. Прочитайте вірш Андрія М'ястківського, випишіть із нього дієслівні форми, які належать до дійсного способу. Доведіть правильність свого вибору.

ПРО МОВИ

Горобчик говорить на ідиш,
по-польськи шепоче комиш:
– Коли до нас знову приїдеш?
– Коли у село прилетиш?

Вивчаю ці мови, то й чути,
як хтось повторяє слова.
Для того, щоб їх не забути,
нашіптує тихо трава.

Щось в кожному слові од музики,
і форма своя, і свій лад.
Коли я навчався румунської,
мені помагав виноград.

Словечко рече: – Полюби мене
і словом новим доточи!..
Болгарську я вчив з горобинами
з черешнями спілими вчив.

Угорську порівнював з крилами,
що линуць, що плинуть, летять...
Природа всі мови осилила
при спалахах тихих багать.

Балакаю з травами вмитими,
зі мною говорять гаї.
Природа про світ говоритиме,
як щиро ти любиш її.

Коли ти до неї із ласкою,
у серці не маючи зла...
Шепоче щось довго татарською
мені степова ковила.

Естонською каже щось чаечка,
злітаючи в небо своє...
Для мови, якої навчаюся,
підґрунтям лиш рідна стає.

Вправа 117. Розподіліть дієслова у три групи: 1) минулого часу; 2) теперішнього часу; 3) майбутнього часу.

Входив, знає, утворювала, дарує, мовчала, з'єднає, знайшов, уміє, перелазив, читає, гнатиму, оздобив, буду ходити, зловлю, боротимусь, згадаю, побачу.

Ключ: підкресліть у кожному слові другу від початку букву і прочитайте початок речення: «..., той не вартий сучасного і не має майбутнього». Поясніть зміст розшифрованого вислову.

Дієслівні форми минулого часу називають дію, яка відбувалась чи відбулася до моменту повідомлення про неї. До дієслів у формі минулого часу можна поставити запитання *що робив?* або *що зробив?* Наприклад: 1. *Ніхто майстром враз не став* (Народна творчість). 2. *Ліс зустрів мене як друга...* (М. Рильський).

Вправа 118. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки й усно поясніть, чому ви обрали саме його. Випишіть дієслова, ужиті в минулому часі, поставте до них запитання й запишіть дієслово-інфінітив, від якого ці особові форми утворилися.

Я глянув на небо, його обкладали грізні фіолетові хмари. За яром обізвався грім, а Люба налякано скрикнула.

– Ти не бійся, – заспокоював я Любу, – то Ілля калачі розкидає.

– Аби ж калачі, а то громи і блискавки. Он уже й ліс перелякався грози, – занепокоїлась дівчина.

Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки.

Знову змигнула блискавка раз і вдруге; ліс і зверху, і зсередини просвітився недобрим блакитнавим вогнем, а грім гуркотів, як навіжений, неначе хотів обмолотити землю. Тепер і мені стало лячно (За М. Стельмахом).

Форми дієслів минулого часу творимо від основи інфінітива за допомогою суфікса **-в/-л-** і відповідних закінчень. Дієслова, які позначають дію, що мала початок і відбу(ва)лася **до моменту** мовлення про неї в минулому часі, змінюються за родами й числами (не змінюються за особами!).

Суфікс **-в** і нульове закінчення мають в однині дієслова чоловічого роду; суфікс **-л-** і закінчення **-а** – дієслова жіночого роду; **-л-** і закінчення **-о** – дієслова середнього роду. Порівняйте: *збира-ти* і *збира+в*, *збира+л-а*, *збира+л-о*.

	Однина			Множина
	чоловічий	жіночий	середній	
мав	ма-л-а	ма-л-о	ма-л-и	
біг	біг-л-а	біг-л-о	біг-л-и	

Вправа 119. Утворіть від дієслів форми минулого часу чоловічого роду. Підкресліть у них голосні, які чергуються.

Везти, вести, вирости, допомогти, загребти, запрягти, злягти, лягти, могти, нести, пекти, рости, стерегти, текти.

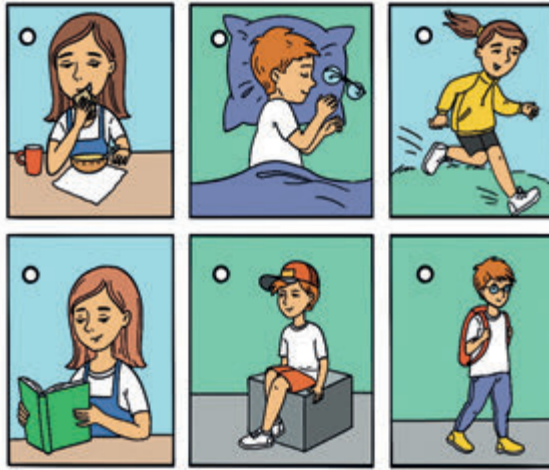

Вправа 120. Послухайте вірш Юрія Бедрика. Скільки мов знає автор? А скільки мов знаєте ви? Як і коли ви їх засвоїли? Свою відповідь сформулюйте за допомогою семи–десяти речень так, щоб у них були дієслова минулого часу.

§ 23. ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС. ЗМІНА ДІЄСЛІВ У ТЕПЕРІШНЬОМУ ЧАСІ

Вправа 121. Розгляньте ілюстрації. Опишіть дії, які на них зображені. Визначте час використаних вами дієслів.

Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду, тобто такі, до яких у *початковій формі* можна поставити запитання *що робити?* Наприклад: *думати – думаю, говорити – говорю, радити – раджу.*

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами й числами: *думаю – думаєш – думає, думаємо – думаєте – думають.*

Відмінювання дієслів теперішнього часу

Особа	Початкова форма			
	брати	думати	кришити	стояти
Однина				
1-ша (я)	бер-у	дума-ю	криш-у	сто-ю
2-га (ти)	бер-еш	дума-єш	криш-иш	сто-їш
3-тя (він, вона, воно)	бер-е	дума-є	криш-ить	сто-їть
Множина				
1-ша (ми)	бер-емó	дума-ємо	криш-имо	сто-їмо
2-га (ви)	бер-еté	дума-єте	криш-ите	сто-їте
3-тя (вони)	бер-уть	дума-ють	криш-ать	сто-ять

Вправа 122. Прочитайте текст. Віднайдіть і выпишіть дієслова у формі теперішнього часу. З'ясуйте, які ще граматичні значення властиві цим дієсловом.

ВЕЛИКА ТАЇНА СЛІВ

Як відомо, взаємини з людьми можуть обмежуватися усмішкою, кивком голови та іншим жестом, але найчастіше – це привітання, а далі – жвава розмова або поважна бесіда. Якщо художники мислять образами, музиканти – звуками, учені – поняттями, то всі разом, а з ними й решта людства, послуговуються мовою, словом як основним засобом вияву наших думок. Зрозуміло, не можна навчитися думати, не вмюючи говорити, і навпаки.

Що ж потрібно, аби оволодіти вмінням говорити? Знати мову – цього замало, треба ще усвідомлювати, як і про що розмовляти. Опанувати мистецтво спілкування людство намагається здавна. На основі багатоговікового досвіду воно виробило основні правила бесіди. І кожне нове покоління вносить у правила свої особливості (*За О. Корніякою*).

Вправа 123. Прочитайте текст, выпишіть із нього дієслова, визначте їхні граматичні категорії. Виписані дієслова теперішнього часу провідмініайте за особами й числами, позначте в них закінчення. Поясніть значення виокремлених слів.

Чи чув ти слово «графіка»? Це, мабуть, один із найпоширеніших видів мистецтва.

Графіка тебе оточує скрізь. Це – ілюстрації в книгах, газетах, журналах, плакати, різноманітні промислові етикетки, дипломи, грамоти, поштові марки.

Графічне зображення можна виконати різними матеріалами: олівцем, тушшю, вуглиною, акварельними й гуашевими фарбами. Його особливостями є штрих, лінія, контраст чорного та білого, але **гравюра** може також бути кольоровою та навіть різнокольоровою, наприклад, ілюстрація до книжки.

Один із видів графіки – гравюра. Художник наносить зображення, вирізаючи його на дерев'яній дошці, металевій пластині або лінолеумі. Відбитки з них називають гравюрою та **естампом** (*Із журналу*).

§ 24. МАЙБУТНІЙ ЧАС. ФОРМИ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ. ЗМІНА ДІЄСЛІВ У МАЙБУТНЬОМУ ЧАСІ

Вправа 124. Відгадайте ребус.

В українській мові дієслово має **три форми майбутнього часу**: **просту**, яку творимо **тільки** від дієслів **доконаного** виду (*сказати – скажу, скажеш...*); **складну** (*казати – казатиму, казатимеш...*) і **складену** (*казати – буду казати, будеш казати...*).

Складну і складену форми майбутнього часу творимо тільки від дієслів недоконаного виду.

Дієслова майбутнього часу змінюються за особами та числами.

Вправа 125. Утворіть від дієслів форми теперішнього чи простого майбутнього часу в 1-й особі однини. Поясніть, чим зумовлена можливість утворення тієї чи тієї форми.

Атакувати, вигоїти, загітувати, крикнути, кричати, надолужити, нести, скроїти, запам'ятати, здогадуватися.

Вправа 126. I. Прочитайте вірш Марії Познанської. Випишіть із нього дієслова майбутнього часу, визначте їхню форму. **II.** За допомогою таблиці, що вміщена під вправою, з'ясуйте, як утворилася форма простого майбутнього часу.

ЧЕРВОНА КНИГА

Невже в майбутньому на світі
не будуть квітнути дивні квіти?
Конвалії й фіалки ніжні,
і вісник березня – підсніжник?
Невже ми більше не побачим,

як сон-трава рососою плаче?
Троянда степу, квітка мрії,
жар – цвітом землю не зігріє?
Ми всі господарі природи,
тож збережемо її вроду!

Складну форму майбутнього часу творимо від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням особових форм дієслова (**й**)**няти** (залишок архаїчного дієслова) **-му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть**.

Складену форму майбутнього часу творимо від інфінітива відмінюваного дієслова долученням до нього форми майбутнього часу дієслова **бути**.

Вправа 127. I. Прочитайте уривок з поезії Лесі Українки «*Contra spem spero!*». Віднайдіть у ньому дієслова дійсного способу майбутнього часу. Поясніть, які це форми. II. Що навіяло письменниці такий настрій? Як вона передає свій оптимізм?

Я на вбогім сумнім перелозі*
буду сіять барвисті квітки,
буду сіять квітки на морозі,
буду лить на них сльози гіркі.

I від сліз тих гарячих розтане
та кора льодовая, міцна,
може, квіти зійдуть, і настане
ще й для мене весела весна.

Вправа 128. Спишіть текст. Підкресліть у ньому дієслова майбутнього часу. Визначте особу, число. Позначте закінчення дієслів.

Виросте Тарасик, піде у світ і почне писати золотим пером із козацької шаблі пісні-вірші про давню славу. Напише картини, що звеличуватимуть її красу.

Нелегким буде його шлях, водитиме його доля і в холодний Петербург, і в Аральські пустелі. Та не покине він свого золотого пера. Віршами своїми збудить він давню волю України, збудить правду та славу козацьку, щоб гомоніла довіку (*За Л. Храпливою*).

Вправа 129. Розподіліть дієслова на три групи: теперішній, минулий і майбутній часи. Для дієслів майбутнього часу вкажіть форму.

Малюю, спатиму, сміюсь, стояло, світить, писав, виблискую, блищить, говорила, лежало, мирилось, читаю, сяє, співають, подорожуватиму, пригріває, танцюватиму, буду прибирати, ховаюсь, тане, дзюркотів, розповідатиму, буду дружити.

Вправа 130. Напишіть листа собі в майбутнє у формі інстаграм-сторінки на тему, яка вас зараз найбільше турбує. У своєму дописі вживайте різні форми дієслів майбутнього часу.

* *Переліг* – заросле травною поле, яке свідомо не обробляють кілька років для відновлення родючості ґрунту.

§ 25. ДІЄСЛОВА І ТА ІІ ДІЄВІДМІН. БУКВИ Е, И В ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ І ТА ІІ ДІЄВІДМІН

Вправа 131. Прочитайте текст. Випишіть із нього дієслова теперішнього часу, які вжито в 3-й особі множини (вони), виділіть у них закінчення. Чи в усіх виписаних дієсловах однакові закінчення? Чому?

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Українські коти нявкають, а не м'явкають. Свині рохкають. Поросята кувікають. Гуси не гоготять, а гелготять, герготять, гегають чи джеркотять. Качки не крякають, а кахкають. Крякають у нас ворони (і каркають теж).

Кури кудкудакають. Наш соловейко тьохкає, сороки скрекоцуть. Горобці цвірінькають, жайворонки, ластівки, щиглі щечечуть. Їжаки чмихають. Коні іржуть і форкають. Жаби квакають і кумкають. Великі собаки гавкають, а цуцики дзявкають (як і лисиці)... (*Интернет-джерело*).

За особовими закінченнями теперішнього та простої форми майбутнього часів дієслова поділяємо на дві дієвідміни. Належність дієслова до **I дієвідміни** (*conjugarea întâia*) чи **II дієвідміни** (*conjugarea a doua*) прийнято визначати за формою 3-ї особи множини (вони).

Визначення дієвідмін

Ставимо дієслово у форму 3-ї особи множини (*що вони роблять?*) та визначаємо закінчення.

Якщо закінчення **-уть, -ють**, то це I дієвідміна. Наприклад: *колишуть, пишуть, стрибають, зривають*

Якщо закінчення **-ать, ять**, то це II дієвідміна. Наприклад: *лежать, кричать, стоять, клеять*.

Вправа 132. Поставте дієслова у 3-тю особу множини. Розподіліть їх на дві групи: дієслова I та II дієвідмін.

Зберу, несете, зносиш, узагальнюємо, непокоїться, зміниться, стережеш, шарудить, спинимо, красується, клеїш, порадите, думаєш, здається, здійснимо, падає, бачить.

Ключ: із других букв, розділених на дві групи слів, запишіть прислів'я. Поясніть зміст розшифрованого вислову.

Визначити дієвідміну можна й за голосними, що є в особових закінченнях дієслів теперішнього і простої форми майбутнього часу.

Дієслова I дієвідміни мають у закінченнях 2-ї і 3-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини голосні **е (є)**, а дієслова II дієвідміни – голосні **и (ї)**: *береш, маєш, бере, має, беремо, маємо, берете, маєте; мчиш, стоїш, мчить, стоїть, мчимо, стоїмо, мчите, стоїте*.

Вправа 133. I. Визначте вид, спосіб, час і дієвідміну дієслів *писати, прочитати, передбачити, склеїти*. II. Провідмініайте ці дієслова, виділяючи закінчення. III. Якими елементами своєї форми, крім закінчень 3-ї особи множини, ці дієслова відрізняються?

Вправа 134. Поставте дієслова у формі 2-ї особи однини (*ти*). Розділіть утворені слова на дві групи: 1) дієслова, у яких у закінченнях пишемо **е, є** (I дієвідміна); 2) дієслова, у яких у закінченнях пишемо **и, ї** (II дієвідміна).

Будувати, гомоніти, блищати, згадувати, брати, наклеїти, блимати, кричати, мітити, знаходити, в'янути, грати, мріяти.

Ключ: підкресліть у кожному слові третю від початку букву. Із позначених букв запишіть ім'я дівчини та ім'я хлопця.

Вправа 135. Спишіть речення, віднайдіть дієслова дійсного способу, випишіть форми теперішнього та простого майбутнього часів, відділяючи закінчення. Визначте вид, час, число, особу і дієвідміну дієслова та підкресліть голосний, що є показником дієвідміни.

1. Паровози кричать! Паровози гудуть. Крізь серця цокотять паровози (*М. Вінграновський*). 2. Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив (*Л. Костенко*). 3. «І між святими буває сварка, – не гнівається дядько. – Послухаємо, що скажуть про це люди» (*М. Стельмах*). 4. А на нас, як не кажи, Європа дивиться (*Олесь Гончар*). 5. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться (*М. Коцюбинський*). 6. Чи то сиджу, чи то гуляю, все співаю, все співаю. Уже забула говорити... (*Т. Шевченко*).

Вправа 136. #Ми_з_України. I. Послухайте текст. Визначте в тексті тему й основну думку. Розкажіть, яких відомих жінок свого краю ви знаєте. II. Випишіть з тексту окремо дієслова I та II дієвідмін. Письмово доведіть, що ви зробили правильний вибір.

ЖІНКИ В НАУЦІ

У сучасному світі тільки 28% жінок займаються наукою, в Україні – 46%: з-поміж 41 країни наша держава посідає 12-те

місце за кількістю жінок-учених, констатовано в дослідженні Інституту статистики ЮНЕСКО.

Українки успішно працюють у різних галузях наук. Найбільше науковиць у галузі суспільних, медичних, гуманітарних, технічних наук.

Марія Байляк – кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри біохімії та біотехнології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Науковиця вивчає біохімію й досліджує вплив різних рослин, речовин на процеси старіння.

Валерія Трусова – докторка фізико-математичних наук за спеціальністю біофізика, доцентка, завідувачка кафедри ядерної та медичної фізики фізико-технічного факультету Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Авторка понад сотні публікацій у провідних наукових журналах, що входять до бази

Scopus, патентів, монографій і науково-методичних посібників для здобувачів вищої освіти в галузі медичної та біологічної фізики.

Оксана Крупка – кандидатка хімічних наук, працює в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Сфера наукової діяльності: дослідження й розвиток полімерних сполук, що мають нелінійно-оптичні властивості для потенційного використання в оптоелектроніці та фототехнологіях. Вона авторка 23 наукових праць, зокрема одного патенту України та одного європейського патенту.

Катерина Терлецька – докторка фізико-математичних наук, наукова співробітниця відділу математичного моделювання морських і річкових систем Інституту проблем математичних машин і систем НАН України, переможниця кількох конкурсів проєктів науково-дослідних робіт молодих учених України.

Нехай і надалі жінок України не полишають натхнення та сили, бажання шукати відповіді на питання, що постають перед Україною, людством, світом... (За Оленою Чинок).

§ 26–27. ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ ОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛІВ, У ТОМУ ЧИСЛІ З ЧЕРГУВАННЯМ КІНЦЕВОГО ПРИГОЛОСНОГО. ПРАВОПИС *-ТЬСЯ, -ШСЯ* В КІНЦІ ДІЄСЛІВ

Вправа 137. I. Утворіть від дієслів форми 2-ї особи однини й множини теперішнього чи простого майбутнього часу і запишіть їх. Підкресліть голосні в закінченнях. II. Яке явище ви помітили в коренях слів при утворенні особових форм часу?

Бачити, бігти, вірити, гнати, дорожити, змолоти, казати, побороти, розколоти, сповістити, хотіти.

Під час творення форм теперішнього і простого майбутнього часів у багатьох дієсловах обох дієвідмін можливе **чергування приголосних**.

У дієсловах I дієвідміни спостережено чергування приголосних, що їх зберігаємо в усіх формах однини й множини. Наприклад:

г–ж: *берегти – бережу, бережеш ... бережуть;*

к–ч: *пекти – печу, печеш ... печуть;*

х–ш: *колихати – колишу, колишеш ... колишать;*

з–ж: *казати – кажу, кажеш ... кажуть;*

с–ш: *писати – пишу, пишеш ... пишуть;*

т–ч: *хотіти – хочу, хочеш ... хочуть;*

ск–ш: *полоскати – полощу, полощеш ... полощать;*

ст–щ: *свистати – свищу, свищеш ... свищать.*

У дієсловах II дієвідміни відбуваються чергування двох типів.

Перший тип – лише в 1-й особі однини. Наприклад:

д–дж: *водити – воджу, водиш ... водять;*

з–ж: *возити – вожу, возиш ... возять;*

с–ш: *косити – кошу, косиш ... косять;*

т–ч: *тратити – трачу, тратиш ... тратять;*

зд–ждж: *їздити – їжджу, їздиш ... їздять;*

ст–щ: *хрестити – хрещу, хрестиш ... хрестять.*

Другий тип фіксуємо в 1-й особі однини та у 3-й особі множини.

Наприклад:

б–бл: *робити – роблю, робиш ... роблять;*

в–вл: *ловити – ловлю, ловиш ... ловлять;*

м–мл: *ломити – ломлю, ломиш ... ломлять;*

п–пл: *купити – куплю, купиш ... куплять;*

ф–фл: *графити – графлю, графиш ... графлять.*

Вправа 138. I. Запишіть дієслова у формах 1-ї особи однини та 3-ї особи множини. З'ясуйте, які з дієслів у формах теперішнього чи простого майбутнього часу засвідчують чергування приголосних. II. Згрупуйте дієслова за дієвідмінами й поясніть особливості чергування приголосних у I та II дієвідмінах.

Абстрагувати, викривити, відрізати, вкусити, дихати, застерегти, кликати, освітити, платити, подробити, приїздити, простити, розломити, скріпити, ходити.

Вправа 139. I. Послухайте текст. Поясніть, якою тональністю передають свої думки персонажі. II. З'ясуйте, про яку орфограму в ньому йдеться. Пригадайте правила. Наведіть приклади дієслова з цією орфограмою.

ЛІНГВІСТИЧНА КАЗКА

М'який Знак часто вихвалявся:

– Я такий м'який, такий добрий. Зі мною радісно і приємно усім. Буває Приголосний такий твердий, такий сердитий, а варто стати мені з ним поруч, як він одразу ж пом'якшується.

– Киш, хвалько, – зашипіли Шиплячі. – М'який! Добрий! Та ти жодного звука передати не можеш. Ти всього-на-всього знак! – І Шиплячі зневажливо зашипіли знову.

– Краще не передавати жодного звука, ніж так шипіти, як ви, злючки-колючки! – вигукнув з обуренням М'який Знак.

І відтоді ніколи не ставав після Шиплячих.

Наявність у дієсловах постфікса **-ся (-сь)** не впливає на зміну дієслова за зразком I чи II дієвідміни. Але в дієсловах I дієвідміни у 3-й особі однини перед **-ся** в закінченні з'являється **-ть**. Порівняйте: *бережу – бережуся, бережеш – бережешся, береже – бережеться, бережемо – бережемось, бережете – бережетесь, беруть – беруться; бачу – бачуся, бачиш – бачишся, бачить – бачиться, бачимо – бачимось.*

Вправа 140. Спишіть речення. Поставте, де потрібно, м'який знак. Визначте синтаксичну роль дієслів.

1. Євангеліє перекладаєт..ся як Благая вість, тобто позитивна інформація (*З журналу*). 2. Довге свято перетворюєт..ся на будні (*В. Брюгген*). 3. Коли народ усім своїм життям присягся діло праве боронит.., його ніяким не розбит.. громом і жодним океаном не залит.. (*М. Рильський*). 4. Піску, кажут.., менше на всій землі, ніж

зірочок тих у якій-небудь частині неба (*Панас Мирний*). 5. Пливу-чи за течією, не кажи, що борешся з хвилею (*Народна творчість*).

Вправа 141. З'ясуйте, якими стравами славиться ваш край. Чи до смаку вам така їжа? Розкажіть, яка улюблена страва вашої родини. Провідмініяйте дієслово **їсти** у теперішньому часі, звірте свою відповід із теоретичним матеріалом, поданим після вправи.

За окремим зразком відмінюємо в теперішньому і простому майбутньому часі дієслова *дати*, *їсти*, *повісти* та похідні від них префіксальні утворення *віддати*, *з'їсти*, *розповісти*.

Дієвідмінювання бути, дати, їсти та на -вісти

Особа	Однина			Множина		
	дам	їм	відповім	дамо	їмо	відповімо
1-ша	дам	їм	відповім	дамо	їмо	відповімо
2-га	даси	їси	відповіси	дасте	їсте	відповісте
3-тя	дасть	їсть	відповість	дадуть	їдять	відповідять

Вправа 142. I. Прочитайте текст, віднайдіть у ньому дієслова. Які з них можуть бути прикладами до теми цього параграфу? Доведіть свою думку. II. Поміркуйте, яке значення для незалежної України мало запровадження власної валюти. III. Розгляньте ілюстрації до тексту. Хто зображений на українських грошах? Розкажіть про заслуги перед Україною людей, яких зображено на купюрах.

На гривневих купюрах зображені з певним задумом відомі історичні постаті. Коли складали характеристику національній валюті, то вирішили: зображені на банкнотах особистості та пам'ятки культури закарбуються у свідомості всіх українців. Так гроші стали своєрідним коротким підручником історії України. Хоч-не-хоч – а щодня на них дивишся. Правда, не на всі купюри...

25 червня 2019 року пресслужба Національного Банку України повідомила про введення купюри номіналом 1000 гривень з 25 жовтня 2019 року. На лицьовому боці нової банкноти зображено портрет Володимира Вернадського. На зворотному боці надруковано зображення будівлі Президії Національної академії наук України.

Вправа 143. Спишіть речення, замінюючи форми майбутнього часу формами минулого. Визначте вивчені морфологічні ознаки дієслів.

Ясним дивоцвітом заповниться голова творця пісні, коли він тихого пізнього вечора торкнеться пальцями клавішів рояля і з них злинуть звуки (*І. Цюпа*).

Дієслова в теперішньому й у простій формі майбутнього часу доконаного виду можна вживати замість дієслів минулого часу: *Іду я вчора вулицею й несподівано зустрічаю шкільного товариша, якого не бачив десь із десять років*. Теперішній час за такого вживання служить засобом «унаочнення», наближення описуваних подій до адресата (уживаємо здебільшого в усному мовленні та в художній літературі).

Майбутній час може передавати несподівану, раптову дію, що вже відбулася: *Раптом щось як задзвенить!*

Дієслова теперішнього або минулого часу доконаного виду іноді вживаємо замість майбутнього: *Завтра ми їдемо на екскурсію. Я пішов до школи: там буде цікавий вечір*. Таке вживання властиве розмовному мовленню, воно увиразнює впевненість у тім, що дія відбудеться.

Вправа 144. I. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, підкресліть дієслова, над ними позначте дієвідміну. II. Усно визначте вид, спосіб, час, особу та число дієслів. Проаналізуйте, чи відбувається в дієсловах чергування приголосних і чи є орфограма «Написання м'якого знака».

DE CE NU SE CUVINE SĂ-ȚI SCRII NUMELE PE PEREȚI

Numele este un lucru foarte important. Trebuie să-ți prețuiești numele, căci el îți este dat nu pentru a-l azvârli de colo-colo. Dese-nați eun tablou și atunci vă veți putea iscăli pe el. Faceți o statu-
ie frumoasă, iar pe pedestalul ei numele vostru își va afla locul cel
mai potrivit. Inventati o mașină nouă și atunci aveți tot dreptul să-i
dați numele vostru. Numai oamenii care nu știu să facă nimic se is-
călesc pe toate gardurile și pereții, pentru că n-au pe ce să și-l pună...
(Дж. Родарі).

§ 28. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

Вправа 145. Спишіть речення. Підкресліть дієслова, що мають форму
теперішнього часу, і визначте особу цих дієслів. Чи всі ці дієслова
в тексті пов'язані за змістом з іменником?

Летим. Дивлюсь, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім
гаї сонце зустрічає (Т. Шевченко).

Не всі дієслова в теперішньому чи простому майбутньому часі
мають значення особи. Таким є і дієслово *світає*. Дієслово, яке оз-
начає дію чи стан, не пов'язані з дійовою особою – підметом, назива-
ємо **безособовим** (verbul impersonal). Наприклад: *вечоріє, смеркає,*
темніє, кортить, щастить.

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами й рода-
ми. Їм властиві тільки неозначена форма та форми, які зовні нага-
дують 3-тю особу однини теперішнього часу (порівняйте: *вечоріє* –
і *старіє* (дуб)) і майбутнього (порівняйте: *пощастить* – і *полетить*
(листок)); середнього роду минулого часу та умовного способу (порів-
няйте: *закортіло* – і *заболіло, вечоріло б* – і *почорніло б*).

Вправа 146. Спишіть речення. Підкресліть безособові дієслова як
члени речення.

1. Не замело? Не замете (М. Вінграновський). 2. І світає, і смер-
кає, день Божий минає (Т. Шевченко). 3. Смеркалося... огонь огнем
кругом запалало, – аж злякався я... (Т. Шевченко). 4. І не спиться,
й не сидиться, і сон мене не бере (Народна творчість). 5. Зустріти-
ся ще раз їм хочеться (З журналу). 6. Назустріч зривався сніг і ко-
лов голками обличчя. Швидко вечоріло (Олесь Донченко).

Вправа 147. I. Розгляньте ілюстрації і складіть розповідь про те, що означають безособові дієслова. II. Доберіть свої приклади до кожної з безособових груп дієслів.

			
Явища природи (<i>світає, підмерзає, смеркає, дощить...</i>)	Стихійні лиха (<i>замело, вигоріло, вимерзло...</i>)	Фізичний стан людини (<i>трусить, нудить, морозить, лихоманить...</i>)	Уявлення про долю людини, буття, існування (<i>не судилося, щастить...</i>)

Безособове дієслово **ніколи** не поєднуємо з підметом. Деякі дієслова можна вживати то як безособові, то як особові. Наприклад: *Під лопаткою коле. – Правда очі коле.*

Вправа 148. Від дієслів утворіть безособові форми теперішнього та майбутнього часів. Чотири дієслова введіть у речення й запишіть їх.

Кортити, мрячити, поночіти, розвиднятися, сутеніти, таланити, фортунити, хотітися, щастити.

Вправа 149. Спишіть речення, вставте пропущені букви, поясніть орфограми. Підкресліть безособові дієслова прямою лінією, а особові – хвилястою.

1. Уже рік, як води у ставку не стало. 2. За комір т..че. 3. Річка т..че. 4. Уже третій день л..е. 5. Пахне смал..ним. 6. Пахне прілим листям. 7. Звідкис.. димом н..се. 8. А хто воду н..се? 9. Вес.. день снігом м..те. 10. У вухах шумит.. . 11. Пахне троянда. 12. Запахло м..ятою. 13. Тебе аж сюди зан..сло? 14. І сліди снігом зан..сло. 15. Мене щос.. с..огодні морозит... 16. Дідус.. морозит.. навіт.. сливи.

Вправа 150. Перекладіть речення українською мовою, запишіть їх. Підкресліть у перекладі українською мовою безособові дієслова. Охарактеризуйте особливості цих слів в обидвох мовах.

1. Acum se înserează devreme. 2. Iarna ninge aproape zilnic. 3. Astăzi plouă toată ziua. 4. Toamna se luminează târziu. 5. Când fulgeră atunci și tună.

Вправа 151. Розгляньте ілюстрації. Створіть короткі тексти-описи до них, використовуючи безособові дієслова.

Слова для довідки: *смеркає, сутеніє, вечоріє, дощить, блискає, не спиться, розвалилося.*

Вправа 152. Складіть речення з дієсловами *залити, темніти, трусити* так, щоб в одному разі вони були вжиті як безособові, а в іншому – як особові.

§ 29. РОЗБІР ДІЄСЛОВА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 153. Розгляньте схему розбору дієслова як частини мови. З'ясуйте, чи всі правила ви пригадуєте. Якщо ви щось забули, усе можна віднайти в попередніх параграфах, погортайте підручник.

Схема розбору дієслова як частини мови (Морфологічний розбір дієслова)

1. Слово в тексті.	7. Час.
2. Частина мови.	8. Число.
3. Початкова форма (інфінітив).	9. Особа чи рід.
4. Вид.	10. Дієвідміна.
5. Перехідне чи неперехідне.	11. Синтаксична роль.
6. Спосіб.	12. Орфограма.

Зразок усного розбору

Чого ти так засумував, Василю? (Ю. Федькович).

Засумував – дієслово, початкова форма *засумувати*, доконаний вид, неперехідне, дійсний спосіб, минулий час, однина, чоловічий рід, I дієвідміна, у реченні виконує роль присудка. Пишемо як вимовляємо.

Зразок письмового розбору

Засумував – дієсл., *засумувати*, док. вид, неперех., дійсн. сп., мин. час, одн., чол. р., I дієвідм., присудок.

Вправа 154. Прочитайте текст. Віднайдіть і выпишіть по одному дієслову всіх способів, розберіть їх як частину мови.

«Україна протягом усієї своєї багаторічної історії була й нині е не лише «кузнею народів», а й фабрикою талантів як у сфері природничих наук, так і в гуманітарній царині», – писав Василь Хитрук. Чи взявся б хтось із юних скласти список усіх наших талантів? Нумо ж! Беріться до справи! Гордімося не абстрактно, а з іменами! (З журналу).

Вправа 155. Доберіть антоніми до дієслів *будувати*, *збільшувати*, *радіти*. Антоніми *смеркати* і *світати* введіть у речення. Чим відрізняються ці дві назви стану природи? Зробіть повний морфологічний розбір дієслів.

Вправа 156. Послухайте вірш Миколи Вінграновського. На основі пейзажу, описаного поетом, і пейзажу, зображеного на репродукції, створіть власний опис природи (дев'ять-десять речень). Використайте дієслова доконаного й недоконаного видів, усіх трьох часів, інфінітиви, безособові дієслова.

На синю синь води лягла від хмари тінь,
посумувала хмара за собою.
До вечора іде, холонучи, теплінь
і тулиться до каменя щокою.

Складались два крила, вже поночі, під лист,
туман тулився при долоні вогко.
Щось далечі було... терново світ наливсь...
Земля і Місяць вдвох дивились око в око...
Стопа в стопу ступав за родом рід.
Лопата за лопатою ступала.
Над морем скелями ішов за глодом глід,
за серцем серце йшло неперестало.

Лиш я незчувсь, як стишилась хода,
як простелився вітер за плечима,
і на слова мої дивилася вода
кленовими осінніми очима.

І. Беклемішева. Тиша

Вправа 157. Напишіть у початковій формі дієслова, які ви вживаєте під час роботи з комп'ютером. Чи українські ці слова (чи українські у них корені)? У чому особливість «мови комп'ютерників»?

Вправа 158. Віднайдіть в інтернеті два тексти – художній і технічний. Виділіть 20 рядків. Виокремте дієслова, які називають дію та які називають стан предмета. Які дієслова в якому тексті переважають? Повідомте результати своїх спостережень у класі.

Тестові завдання

ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

І рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієслово належить до службових частин мови.
Так чи ні.
2. Дієслово має чотири дієвідміни.
Так чи ні.
3. Дійсний спосіб виражає реальну дію у теперішньому, минулому й майбутньому часах.
Так чи ні.
4. Дієслова умовного способу змінюються за особами.
Так чи ні.
5. Дієслово майбутнього часу має три форми.
Так чи ні.
6. Дієслово у реченні виступає тільки присудком.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Усі дієслова належать до I дієвідміни в рядку

- А гнати, бачити, кричати
- Б лити, сіяти, зійти
- В ясніти, губити, писати
- Г зробити, спішити, посміхатися

2. Усі дієслова належать до II дієвідміни в рядку

- А солити, посушити, зв'язати
- Б зсунути, закидати, в'язати
- В водити, переоцінити, косити
- Г погодитися, сказати, свистати

3. Дієслова усіх способів є в рядку

- А буду носити, робитиму, знаю
- Б зберіг, принесіть, знав би
- В летіть, бережіть, приніс би
- Г обговорити, боровся, зрозумів би

4. Усі дієслова безособові в рядку

- А дощило, світає, щастить
- Б хочуть, невгаває, старіє
- В смеркає, фортунить, світить
- Г нудить, біліє, зеленіє

5. М'який знак пишемо в дієсловах наказового способу в рядку

- А робіт.., кин.. те, повір..
- Б любіт.., ріж..те, посун..ся
- В провітрит.., випрям.., дозвол..те
- Г не серд..ся, борис.., сяд..мо

6. Букву е (е) пишемо в особових формах дієслів рядка

- А сі..мо, малю..ш, чист..ш
- Б бач..ть, лом..ш, каж..ш
- В мол..мось, дорож..те, говор..мо
- Г печ..те, пиш..ш, кра..мо

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієсловом і його способом.

1 дійсний спосіб	А хай працюють
2 умовний спосіб	Б працювати
3 наказовий спосіб	В буду працювати
	Г працював би

2. Установіть відповідність між висловом і дієсловом, яке йому відповідає.

1 почав говорити

2 звернувся до спогадів

3 сказав усе

А замислився

Б заговорив

В висловився

Г пригадав

3. Установіть відповідність між дієсловом і способом його творення.

1 суфіксальний

2 префіксальний

3 префіксально-суфіксальний

А вихопити

Б віднести

В глухнути

Г робив

IV рівень

Тест відкритого типу

Напишіть есе на тему «Як екологічна культура забезпечує здоров'я людини».

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «ДІЄСЛОВО»

Я засвоїв/ла тему так, що можу її пояснити своїм однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему, тому треба ще попрацювати

ДІЄПРИКМЕТНИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнавати дієприкметники в тексті (зокрема, відрізнити їх від прикметників і дієприслівників), визначати їхні граматичні ознаки, правильно використовувати в мовленні;
- визначати дієприкметникові звороти, уміти будувати речення з такими зворотами, виокремлювати комами дієприкметникові звороти, обґрунтовувати вживання розділових знаків;
- утворювати дієприкметники відповідно до літературних норм;
- застосовувати на практиці вивчені правила орфографії та пунктуації;
- виконувати граматичний розбір дієприкметника;
- уміти утворювати від дієприкметників форми на *-но*, *-то*, правильно визначати стилістичну роль таких форм, вводити їх у речення;
- використовувати потенціал української мови та відповідні комунікативні вміння для розв'язання нестандартних завдань.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.

2. Усе нове мене лякає.

3. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

4. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.

5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поруч учитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 30. ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Вправа 159. Установіть зв'язок між словом *волосся* та словами, що записані поряд. Сформулюйте висновок про лексичне значення цих слів і визначте, якою частиною мови (або формою дієслова) вони виражені.

Сиве волосся, волосся посивіло, посивіле волосся.

Дієприкметник (participiul) – це особлива форма дієслова, яка виражає ознаку предмета за дією або станом і відповідає

на запитання який? яка? яке? які? Наприклад: *вишитий комір, прочитана книга, опале листя, записані тексти.*

Дієприкметник є однією з форм дієслова, що відрізняється від інших його форм своїм значенням, граматичними ознаками й синтаксичною роллю в реченні.

Дієприкметник має деякі граматичні ознаки дієслова та прикметника й у реченні є узгодженим означенням або іменною частиною складеного присудка. Наприклад: *Як не любити любов'ю наснажених, мудрістю сповнених книг!* (М. Рильський). *Мій перший вірш написаний в окопі* (Л. Костенко).

Вправа 160. Випишіть слова у дві групи: 1) прикметники; 2) дієприкметники.

Гнилий, незбагнений, здобутий, попереджений, ужитковий, збудований, прогнилий, здогадливий, кипучий, закипаючий.

Ключ: із других букв кожного слова ви прочитаєте закінчення вислову Д. Білоуса: «Переконатися пора: зробиш зло – ...».

Дієприкметник поєднує в собі ознаки	
дієслова	прикметника
<p>1. Походить від дієслова (має спільну основу), є його особливою формою: <i>зберегти – збережений; скосяти – скошений.</i></p> <p>2. Має вид:</p> <p>а) недоконаний (participiul imperfectiv) – <i>лежачий, сяючий;</i></p> <p>б) доконаний (participiul perfectiv) – <i>відкритий, зроблений, достиглий.</i></p> <p>3. Час (лише дві форми):</p> <p>а) теперішній – <i>киплячий, нев'янучий;</i></p> <p>б) минулий – <i>змерзлий, стертий.</i></p> <p>4. Стан:</p> <p>а) активний – <i>стоячий, крокуючий;</i></p> <p>б) пасивний – <i>побачений, стертий.</i></p> <p>5. Може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник): <i>переповнений людьми, зроблений нами, написаний вчора.</i></p>	<p>1. Указує на ознаку предмета й відповідає на ті самі запитання, що й прикметник: <i>який? яка? яке? які?</i></p> <p>2. Змінюється за родами, числами й відмінками: <i>створений, створена, створене, створені.</i></p> <p>3. Узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку: <i>дозрілий виноград, дозріла груша, дозріле яблуко, дозрілі фрукти.</i></p> <p>4. У реченні виконує роль:</p> <p>а) узгодженого означення: <i>І хай сердець розквітлих чисті звуки мелодією щастя прозвучать</i> (Л. Забашта);</p> <p>б) частини складеного іменного присудка: <i>Не хвали кашу, коли просо не посіяне</i> (Народна творчість).</p>

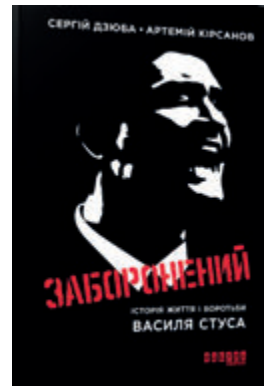
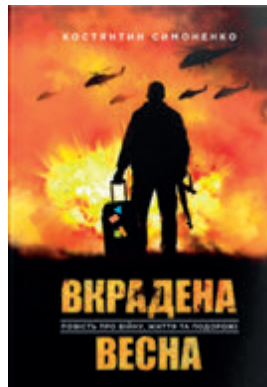
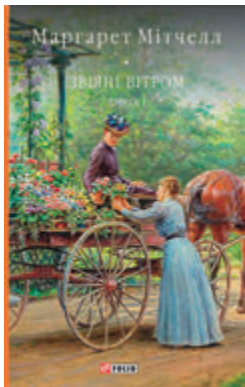
Вправа 161. Прочитайте словосполучення. Порівняйте прикметники й дієприкметники, з'ясуйте їхні значення та граматичні особливості, отримані результати запишіть у формі таблиці за зразком.

	Прикметник (слово)	Дієприкметник (слово)
Рід	<i>цікава</i> (ж. р.)	<i>прочитана</i> (ж. р.)
Число	<i>цікава</i> (одн.)	<i>прочитана</i> (одн.)
Відмінок	<i>цікава</i> (Н. в.)	<i>прочитана</i> (Н. в.)
Вид		док. в.
Час		мин. ч.

1. Цікава книга – прочитана книга. 2. Українська пісня – прослухана пісня. 3. Зелений листок – пожовклий листок.

Вправа 162. Розгляньте обкладинки книжок і виконайте завдання: 1) випишіть із назв книг слова, які є дієприкметниками, визначте їхній рід, число, відмінок; 2) складіть речення з виписаними дієприкметниками; 3) оберіть обкладинку, яка вам сподобалася найбільше. Віднайдіть у мережі інформацію про цю книжку. Складіть невеличку анотацію до книжки так, щоб заохотити читача її прочитати.

Вправа 163. I. Вдумайтесь у будову слова «дієприкметник». Як це слово утворено (яким способом словотворення)? II. Прочитайте уривок із вірша Ліни Костенко. Назвіть дієприкметники. Доведіть своє твердження.

Мій перший вірш написаний в окопі,
на тій сипкій од вибухів стіні,
коли згубило зорі в гороскопі
моє дитинство, вбите на війні.

Міркуйте так: у реченні *Мій перший вірш написаний в окопі* слово *написаний* указує на ознаку предмета (*вірш*) за дією (такий, що написали). Відповідає на запитання *який?*, має час (минулий), змінюється за родами (*написаний, написана*), числами (*написані*), відмінками (*написаного, написаним*). Це – дієприкметник.

Вправа 164. Прочитайте речення. Випишіть із них дієприкметники, визначте їхні вид, час, рід, число, відмінок. З'ясуйте синтаксичну роль дієприкметника.

1. Згаяного часу і конем не доженеш (*Народна творчість*). 2. Геній – це великий талант, помножений на каторжну працю й поділений на безжалісну вимогливість до себе (*В. Герасимчук*). 3. Кожне дерево, зрубане на землі, показує, що щось природне підтято вже й в людській душі (*В. Підмогильний*).

Вправа 165. Уявіть свою подорож у минуле або майбутнє та опишіть, що ви бачите, робите та відчуваєте, використовуючи дієприкметники. Наприклад, «Подорожуючи в майбутнє, я побачив величезний міст, освітлений яскравими світлодіодами».

§ 31. ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 166. I. Провідміняйте словосполучення. II. Зіставте відмінкові закінчення прикметників і дієприкметників. III. Сформулюйте висновок, звірте його з теоретичним матеріалом, уміщеним під правую.

Посивіле чорне волосся, зблідле молоде обличчя, скошена зелена трава, прослухана народна пісня, звільнений хоробрий солдат, збудований великий будинок.

Дієприкметники, як і прикметники, відмінюємо за родами (в однині), числами, відмінками. Їхнє граматичне значення залежить від іменників, при яких вони є залежними словами. Наприклад: *загублений* документ (*чол. р., одн., Н. або Зн. відм.*); *загублена* книга (*жін. р., одн., Н. або Зн. відм.*); *загублене* посвідчення (*сер. р., одн., Н. або Зн. відм.*); *загублені* речі (*жін. р., мн., Н. або Зн. відм.*).

При відмінюванні дієприкметники мають в однині й множині такі самі закінчення, як і прикметники твердої групи.

Відмінювання дієприкметників		Множина
Однина		
чоловічий і середній роди	жіночий рід	
Н. в. замріяний ліс замріяне поле Р. в. замріяного лісу, поля Д. в. замріяному лісу, полю Зн. в. замріяний ліс замріяне поле О. в. замріяним лісом, полем М. в. (у, на) замріяному (замріянім) лісі, полі	Н. в. замріяна нива Р. в. замріяної ниви Д. в. замріяній ниві Зн. в. замріяну ниву О. в. замріяною нивою М. в. на замріяній ниві	Н. в. замріяні ліси, поля, ниви Р. в. замріяних лісів, полів, нив Д. в. замріяним лісам, полям, нивам Зн. в. замріяні ліси, поля, ниви О. в. замріяними лісами, полями, нивами М. в. (у, на) замріяних лісах, полях, нивах

У **знахідному відмінку** однини дієприкметники можуть мати паралельні форми, залежно від іменника, з яким вони узгоджуються. Якщо іменник належить до назв **істот**, дієприкметник має форму **родового відмінка**, а якщо **неістот** – **називного**. Наприклад: (бачу) *достиглі яблука, пожовтілий листок, але утомлених від походу воїнів*.

У **місцевому відмінку** однини дієприкметники можуть мати паралельні закінчення: (на) *замріяному / замріянім полі*.

Вправа 167. І. Послухайте пісню Артема Пивоварова та Kalush «Майбутність». Порівняйте зміст пісні з віршем Григорія Чупринки. Яку невідповідність у змісті ви помітили? **ІІ.** Випишіть із тексту вірша дієприкметники та залежні від них слова. Визначте їхні рід, число, відмінок. Одне зі словосполучень провідніайте за відмінками. Виділіть закінчення.

Я скінчу свої страждання
і на шлях, слізьми напоений,
вийду сміло без вагання,
дзвоном ліри заспокоений.

Щоб не нило, не боліло
серце, ще не загартоване,
я пущу його в горнило,
гнівним палом роздратоване.

Я приб'ю свій біль пекучий
величезним тяжким молотом –
і в красі живій, горючій
бризну перлами і золотом...

Вправа 168. Замініть наведені сполучення слів на словосполучення «дієприкметник + іменник». За потреби скористайтеся таблицею.

Стеля, що звисає; збирати листя; площа, що освітлюється; індик, якого запекли; загорнути в папір; засіб, що знімає біль; солдат утомився; яблуко, яке зірвали; посадили дерево; наповнити склянку; читати вірш; вишивати сорочку.

Правильно	Неправильно
Підвісна стеля	Підвісний потолок
Освітлена площа	Освічена площа
Знеболювальний засіб	Обезболюючий засіб

Вправа 169. Придумайте й запишіть коротку історію (сім–дев'ять речень) за світлиною, використовуючи дієприкметники.

Український
військовослужбовець
у Бахмуті.
Фото REUTERS/Kai
Pfaffenbach

§ 32–33. ДІЄПРИКМЕТНИКОВИЙ ЗВОРОТ. ВИОКРЕМЛЕННЯ КОМАМИ ДІЄПРИКМЕТНИКОВИХ ЗВОРОТІВ

Вправа 170. I. Прочитайте речення, виокремте словосполучення з дієприкметниками в ролі головного чи залежного слова. Охарактеризуйте місце дієприкметника в складі словосполучення. II. Запишіть речення за зразком, позначаючи зв'язки між дієприкметником та іншими словами.

Які?

Чим?

Зразок: *Квіти, намальовані фарбами, не пахнуть.*

1. Чи се край мій рідний, обдертий чужими і світом забутий? (І. Франко). 2. Слова, давно забуті і священні, хотів я в кожному серці пробудить (М. Гурець). 3. Усім любе слово, сказане до речі (З Біблії). 4. Відкладену на потім роботу прокленуть нащадки (Народна творчість).

Дієприкметник разом із залежними від нього словами утворює **дієприкметниковий зворот** (construcție participială). Наприклад: *Усе довкола, створене щедрою і мудрою природою, наче нагадує, що людина має це оберігати* (З журналу).

Дієприкметниковий зворот у реченні виконує роль означення. Він може стояти перед означуваним словом і після нього. Наприклад: ***Витканий з чорних і білих ниток** килим стелився через усю світлицю. Килим, **витканий із чорних і білих ниток**, стелився через усю світлицю* (За І. Нечуем-Левицьким).

Слова, які відповідають на запитання дієприкметника, називаємо **залежними** від нього словами: *змиті (чим?) дощем, оброблені (як?) старанно*.

Іменник або прикметник, від якого залежить дієприкметниковий зворот, називаємо **означуваним словом**.

Вправа 171. I. Послухайте текст, а потім прочитайте його. II. Зробіть звуковий запис слова *багатство*. III. З'ясуйте, якого слова стосуються виокремлені в тексті сполучення слів. Доведіть, що це дієприкметникові звороти. Зверніть увагу на розділові знаки при таких зворотах. IV. Дайте відповідь на запитання наприкінці тексту.

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ КОЛЕКЦІОНЕРІВ

Кожна десята людина на земній кулі щось колекціонує. Колекціонерів багато, і в кожного – свій об'єкт захоплення. Збирають вони найрізноманітніші та найнеймовірніші речі. За підрахунками одного з польських колекціонерів, у світі є понад тисячу видів колекціонування.

Філателісти збирають марки, філокартисти – листівки, філумеїсти – сірникові етикетки. Нумізмати колекціонують монети, фалеристи – ордени, медалі та значки. Збирачів книжок називають бібліофілами, а людей, **захоплених колекціонуванням платі-**

вок, – філофоністами. Є збирачі кактусів і навіть аптечних пляшечок.

Деякі колекції складають неймовірне багатство. Це зібрання картин всесвітньо відомих майстрів, старовинних прикрас, дорогоцінних каменів, особистих речей знаменитостей.

Колекція предметів старовини краєзнавця Олександра Поля, **передана міському історичному музею у Дніпрі**, налічує близько п'яти тисяч експонатів. Усім вам відома картина Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Ретельністю й точністю відтворення побуту запорозьких козаків, **зображених на картині**, художник зобов'язаний видатному історикові Дмитру Яворницькому. Понад 75 тисяч унікальних експонатів з історії Запорозької Січі, **зібраних академіком**, розміщені сьогодні в Дніпровському історичному музеї.

Відданими своїй справі, захопленими колекціонерами були такі всесвітньо відомі особистості, як фізик Альберт Ейнштейн, прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру, дослідник Арктики Ернст Кренкель. Дехто називає колекціонерів диваками, а їхні заняття – марним витрачанням часу.

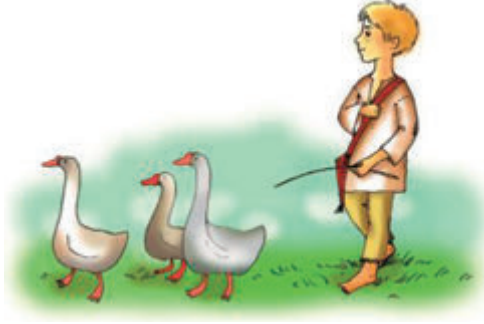
Чи можна з цим погодитись? (За Е. Сагаловим).

Відокремлення дієприкметникових зворотів

Відокремлюємо	Не відокремлюємо
якщо стоїть після означуваного слова: <i>З <u>путі далекої</u> вернувся <u>машиніст</u>, <u>укритий порохом</u>, <u>увесь пропахлий димом</u></i> (М. Рильський).	якщо стоїть перед означуваним словом (не має обставинного відтінку й означуване слово – іменник): <i><u>Глибоко приховані спогади</u> бентежили Олену.</i>
якщо стосується особового займенника: <i><u>Усе ще зачудований</u>, я сів у саду під яблунею</i> (Є. Гуцало).	Якщо дієприкметниковий зворот є присудком: <i>Мій перший <u>вірш</u> (який він є?) <u>написаний в окопі</u></i> (Л. Костенко).
якщо стоїть перед означуваним словом і має додатковий обставинний відтінок (до нього можна поставити запитання <i>чому? за якої умови? незважаючи на що?</i>): <i><u>Налякані громом</u>, курчата збилися до купи.</i>	
якщо стоїть перед означуваним словом і відділений від нього іншими членами речення (особливо присудком): <i><u>Наснажена життям</u>, аж весела йтиме гроза</i> (Олесь Гончар).	

Вправа 172. Прочитайте вірш Василя Симоненка. Віднайдіть у ньому дієприкметниковий зворот. Дайте відповіді на запитання, розміщені після вірша, використовуючи дієприкметники чи дієприкметникові звороти.

Кусень хліба, молоко в торбині,
босі ніжки, збиті до крові, –
гонить хлопчик гуси по стежині,
прутиком похвиськує в траві.

І звертають хлопцеві з дороги,
кидають привітно на ходу:
«Ти куди, козаче кривоногий,
може, вже шукаєш молоду*?»

Тільки він всміхається солідно
та спідлоба гляне мимохідь,
і йому нітрохи не обидно**,
що його не хочуть розуміть.

Бо ж ніхто не знає, що хлопчина
всі шляхи, де йшли мандрівники,
буде знати, як оцю стежину,
що веде від хати до ріки.

1. Чим викликає симпатію персонаж вірша? 2. У яких рядках приховано жарт? 3. Чому хлопчик не ображається за те, що його не розуміють? 4. Чому він буде знати всі шляхи мандрівників? (Див. останню строфу).

Вправа 173. I. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки та підкреслюючи дієприкметникові звороти. II. У яких реченнях дієприкметниковий зворот не відокремлюємо? Чому?

Про одну книгу написану пізнім уставом хочеться розповісти трохи докладніше. Це – Пересопницьке Євангеліє. Виблискують старанно виведені на пергаменті рядки пізнього уставного письма. Книгу прикрашають художні орнаменти, її оздоблено стилізованими під рослинні мотиви заставками та ініціалами.

Особливо цікаві примітки перекладачів взяті в дужки (II. Утевська).

* *Молода* – тут: наречена.

** *Обідно* – розм.; літ.: образливо.

Вправа 174. I. Прочитайте прислів'я, розтлумачте їхні значення. II. Визначте в кожному вислові дієприкметниковий зворот. Поясніть, чому дієприкметникові звороти не виокремлені комами. III. Перебудуйте речення так, щоб дієприкметникові звороти потрібно було відокремити комами. Чи змінився внаслідок такої перебудови зміст прислів'їв?

1. Марно втраченого дня не повернеш.
2. Нажита трудом копійка збережеться довше легкого карбованця.
3. Здобутий працею камінь м'якший від дарованого бублика.
4. Позиченими в сусіда зубами кістки не розгризеш.
5. Насильно розкрита троянда втрачає аромат.
6. І тисяча мудреців не дістане кинутий дурнем у криницю камінь.

Дієприкметниковий зворот має стояти якомога ближче до означуваного слова, щоб не спотворювати зміст речення.

Правильно: *Ще спить земля, укутана снігами* (Д. Луценко). *Ще спить укутана снігами земля. Земля, укутана снігами, ще спить.*

Граматична помилка: *Ще спить укутана земля снігами.*

Вправа 175. I. Відредагуйте речення з дієприкметниковими зворотами, запишіть усі можливі варіанти. II. Зробіть синтаксичний розбір трьох речень (підкресліть головні та другорядні члени речення, над словами надпишіть частину мови).

1. Маминими руками одцвітають чорнобривці посаджені.
2. Снігами земля спить засипана.
3. Капштани нагадують свічки весною розбуджені.
4. Засипана земля весняними квітами нагадувала килим.
5. У ясну далеч пройняті сонцем твої пісні полетять.

Вправа 176. Створіть і запишіть речення (або зв'язний текст) із дієприкметниковими зворотами, розставляючи розділові знаки. Користуючись таблицею «Відокремлення дієприкметникових зворотів» (с. 95), усно поясніть наявність або відсутність розділових знаків при дієприкметникових зворотах.

1. Втоmlений довгою дорогою 2. ... засіяне весною пшеницею 3. Умитий рясним дощем ліс 4. Сполохані грозою птахи... 5. Барвисті квіти зігріті сонячним теплом 6. На аркуші паперу складеному не дуже рівно вдвоє

Деякі дієприкметникові звороти, що стоять після означуваного слова, нерідко можна замінити синонімічним складним реченням із підрядною означальною частиною (докладніше з цим матеріалом ви ознайомитеся в дев'ятому класі). Наприклад: *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, застеленого білим простирадлом* (Олесь Гончар). – *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, що було застелене білим простирадлом. То були вірші, написані ще в школі.* – *То були вірші, які написані ще в школі.*

Деякі складні речення з підрядними означальними можна замінити дієприкметниковим зворотом. Наприклад: *Ми виглянули у вікно, яке було відхилене в сад* і *Ми виглянули у вікно, відхилене в сад.*

Поширене означення (дієприкметник із залежними словами) тісніше пов'язується з означуваним словом, ніж підрядне речення.

Алгоритм заміни підрядної означальної частини на дієприкметниковий зворот

1. Віднаходимо в реченні підрядну частину.
2. У підрядній частині фіксуємо дієслово-присудок. Важливо, щоб він був у теперішньому або майбутньому часі.
3. Утворюємо дієприкметник + додаємо залежні слова.

Заміна неможлива, якщо:

- присудок має форму майбутнього часу, оскільки дієприкметники не мають цієї часової форми;
- присудок виражений дієсловом умовного способу;
- від дієслова-присудка підрядної частини не можемо утворювати дієприкметники певних форм;
- підрядна частина з'єднується з головною за допомогою сполучників *що, щоб, мов, немов, мовби, наче, начебто, ніби* та сполучних слів *хто, чий, де, куди, звідки, коли, як*.

Вправа 177. Спишіть речення, замінивши в них складні речення з підрядними означальними (виокремлено в тексті) дієприкметниковим зворотом. Скористайтеся алгоритмом, уміщеним перед вправою. З'ясуйте, чим різняться початкові та змінені речення.

1. Над нашим селом, *яке розташоване над річкою*, щоосені пролітають журавлі.
2. На околиці села блищало озеро, *яке густо заросло очеретом*.
3. Смартфоном, *який подарували мені батьки на*

день народження, я користуватимуся разом із сестричкою. 4. Ми любимо пісні, які склали козаки. 5. Щасливою буде дитина, яку народили в любові. 6. Дівчину, яку зачарувала гра скрипаля, важко було впізнати.

Вправа 178. I. Утворіть дієприкметник від виокремлених дієслів. Перебудуйте речення в такий спосіб, щоб дієприкметниковий зворот не відокремлювати комою. II. Поясніть розділові знаки.

1. Листя стало схоже на гору хрумкого печива, яке **посипали** цукровою пудрою. 2. Біля входу в парк, який **поріс** високою травою, панувала тиша.

Вправа 179. Складіть і запишіть речення за поданими схемами. Поясніть розділові знаки при дієприкметникових зворотах.

1. Підмет присудок додаток означення (дієприкметниковий зворот). 2. Обставина присудок підмет означення (дієприкметниковий зворот). 3. Означення (дієприкметниковий зворот) підмет (займенник) присудок додаток або/та обставина. 4. Означення (дієприкметниковий зворот з обставинним відтінком) підмет присудок додаток (або обставина). 5. Означення (дієприкметниковий зворот) підмет присудок додаток або/та обставина.

Вправа 180. Створіть рекламу нового смартфона, використовуючи дієприкметникові звороти для опису його функцій і переваг.

§ 34. АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ*. ТВОРЕННЯ АКТИВНИХ І ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ ТЕПЕРІШНЬОГО ТА МИНУЛОГО ЧАСІВ

Вправа 181. Прочитайте речення. Назвіть дієприкметники та означувані ними іменники. Визначте, хто виконує дію, за якою дієприкметник називає ознаку предмета.

Зразок: З дерева впало зів'яле листя. Дієприкметник *зів'яле*, означуваний ним іменник (*що зів'яле?*) *листя*. Дію, за якою названо ознаку предмета, виконує сам предмет.

* У румунській мові такої характеристики дієприкметників немає.

Усіх схвилювала пісня, заспівана артистом. Дієприкметник *заспівана*, означувальне слово *пісня*. Дію, за якою названо ознаку предмета, виконує інша особа.

1. І хай серцець розквітлич чисті звуки мелодією щастя прозвучать (*Л. Забашта*). 2. Лежачий камінь у траві лежить. Вода під камінь, кажуть, не біжить (*Є. Гуцало*).

Вправа 182. Утворіть із словосполучень дієприкметники.

1. Який літає, які крокують, який розтав, які посивіли, яка співає, який заснув, який радіє. 2. Яке розсипали, який виконали, яку занесли, який перемили, який згадують, яку відігнули, який нагріли.

Ключ: підкресливши четверту букву від початку в кожному слові, прочитаєте назви станів дієслів.

Дієприкметники за своїм значенням поділяють на дві групи: активні та пасивні.

Активні дієприкметники виражають ознаку предмета, зумовлену дією самого предмета: *листок позеленів – позеленілий листок*. Активні дієприкметники мають форми теперішнього (*достигаюча пшениця*) і минулого (*достигла пшениця*) часів.

Пасивні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією іншого предмета. Пасивні дієприкметники мають форми тільки минулого часу.

Вправа 183. I. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Що нового ви дізналися? II. Випишіть дієприкметники, надпишіть над ними стан – активний (А) чи пасивний (П). III. Розгляньте ілюстрацію до тексту. Віднайдіть додаткові відомості до інформації, представленій в тексті й на ілюстрації. Обговоріть із батьками корисні поради з теми «Здорове харчування – свідомий вибір кожної людини». Запишіть їх у зошити.

ОВОЧІ – ДЖЕРЕЛО ЗДОРОВ'Я ТА КРАСИ

Люди повсякчас прагнуть бути здоровими та красивими. Але не всі роблять правильні кроки на шляху до цього. Передовсім необхідно звернути увагу на своє харчування. Їжа, яку ви вживаєте, має бути насичена вітамінами та іншими корисними речовинами. А де їх найбільше? Звісно, в овочах.

Овочі – невичерпне джерело вітамінів і вуглеводів, що нормалізують обмінні процеси в організмі. Приготуйте собі овочевий салат – і ви отримаєте запас вітамінів, необхідний для забезпечення

організму важливими елементами, що підтримують його в тонусі.

Є чимало овочів, багатих на вітаміни, зокрема капуста, морква.

Свіжа капуста, з'їдена на ніч, поглиблює сон, заспокоює нервову систему. У ній багато таких речовин, які поліпшують роботу серця, шлунка.

Декілька тисяч років тому людина познайомилася з морквою. Наші предки помітили, що коли вживати в їжу моркву, то зуби стають білішими та міцнішими. Її пахуче насіння мандрувало в кишенях, торбинках, вузликах від берегів Середземного моря по всьому світу. Набираючи сили від землі та сонця, морква стала солодкою та червоною. Усі полюбили цю рослину. Той, хто вживає моркву, мало хворіє, краще бачить, у нього гарна шкіра та волосся. Морква дуже смачна й корисна з олією, сметаною, медом, яблуками, чорносливом (*Абетка здоров'я*).

Вправа 184. Розгляньте таблицю. Поясніть усно за допомогою таблиці творення дієприкметників активного та пасивного стану, способи їхнього розрізнення. Запишіть по три приклади (як в останній колонці) утворень дієприкметників до кожного окремого зразка.

Стан	Ознаки	Час/вид	Творення	Суфікси	Приклади
Активний	виражає ознаку предмета за його ж власною дією (яку виконує сам предмет)	теперішній/недоконаний	від дієслівних основ теперішнього часу	-уч- -юч- -ач- -яч-	<i>ріжучий</i> <i>крокуючий</i> <i>лежачий</i> <i>ходячий</i>
		минулий/доко-наний	від основи інфінітива	-л-	<i>посивілий</i> <i>дозрілий</i>
Пасивний	виражає ознаку предмета за дією (впливом) на нього іншого предмета (яку хтось виконує над предметом)	минулий/доко-наний і недоко-наний	від основи інфінітива	-н- -ен- (-єн-) -т-	<i>казаний</i> <i>пояснений</i> <i>засвоєний</i> <i>зabutий</i>

Вправа 185. Утворіть від дієслів першої групи активні дієприкметники теперішнього часу, від дієслів другої – активні дієприкметники минулого часу. Виокремте в утворених словах суфікси.

1. Червоніти, сидіти, читати, допомагати, скніти, бовваніти, скиглити, мерзнути. 2. Побіліти, зжовкнути, засохнути, дозріти, постаїти, загуснути.

Активні дієприкметники теперішнього часу в сучасній українській мові вживаємо рідко. Замість них потрібно використовувати відповідні іменники, прикметники, пасивні дієприкметники, дієприслівники або складні речення з підрядними означальними.

Від дієслів, основа яких закінчується на **и**, пасивні дієприкметники утворюємо за допомогою суфікса **-ен-**: *пояснити – пояснений, зловити – зловлений*.

Вправа 186. Відредагуйте речення та запишіть їх.

1. На долю нашого покоління випали завдання рішати наболівші проблеми сучасного. 2. Застарівше обладнання рішили поміняти на нове. 3. Постраждавши під час аварії на ЧАЕС терміново направлялись в лікарні Києва та області. 4. Випускники радо вітали свого бувшого класного керівника. 5. Це зауваження не торкається усіх, пропускаючи учобу по хворобі. 6. Посивівший дідусь сидів на призьбі та щось читав. 7. Зарослий бур'яном сад все ще давав врожай.

§ 35. -Н- У ДІЄПРИКМЕТНИКАХ ТА -НН- У ПРИКМЕТНИКАХ ДІЄПРИКМЕТНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 187. Прочитайте. Визначте, якими частинами мови є виокремлені слова. При цьому візьміть до уваги їхнє загальне лексичне значення, морфологічні ознаки.

1. *Нездолánна* сила. *Нездóбланий* народ. 2. *Несказáнный* твір. *Неска́зани* слова. 3. *Нездíйснénна* мрія. *Нездíйснений* план.

Дієприкметники і прикметники нерідко відрізняються місцем наголосу.

У суфіксах дієприкметників пишемо одну букву **Н**: *нездóланий*, але *нездолáнный* (прикм.), *нездíйснений*, але *нездíйснénний* (прикм.).

Вправа 188. I. Спишіть речення. Користуючись таблицею, поданою після вправи, вставте потрібні букви. Надпишіть над прикметниками й дієприкметниками скорочені позначення частини мови/форми дієслова – прикм., дієприкм. II. Усно поясніть, як ви розумієте зміст першого й останнього речень. Що потрібно зробити для здійснення своїх мрій?

1. Немає у світі людини, яка б не надіялась, але мало є таких, що побачили свої надії здійснен(н, нн)ими (*С. Скляренко*). 2. Усі були вражені його нездола(н, нн)им почуттям справедливості (*З газети*). 3. Нема речей непізна(н, нн)их, а є лише досі ще непізна(н, нн)і (*М. Рильський*). 4. Несказа(н, нн)е лишилось несказа(н, нн)им (*Л. Костенко*).

Прикметник	Дієприкметник
-нн-	-н-
Наголошений суфікс	Наголошений корінь
здійснєнний (<i>який може здійснитися</i>)	здійснений (<i>який уже здійснився, став реальним</i>)
нездола́нний (<i>якого не можна здолати, переможний</i>)	нездóланий (<i>якого не подолали</i>)
незліче́нний (<i>який складається з дуже великої кількості, незчислений</i>)	незлічений (<i>якого ще не порахували</i>)
незбагнє́нний (<i>якого не можна зрозуміти, незрозумілий</i>)	незба́гнений (<i>якого ще не збагнули, не зрозуміли</i>)
нездійснє́нний (<i>який не може здійснитися</i>)	нездійснений (<i>який не здійснився, не збувся</i>)
недозволе́нний (<i>якого не можна дозволити, недопустимий</i>)	недозво́лений (<i>заборонений</i>)
незнище́нний (<i>якого не можна знищити</i>)	незни́щений (<i>якого ще не знищили</i>)
несказа́нний (<i>якого не можна передати словами, незвичайний</i>)	неска́заний (<i>невисловлений</i>)
недоторка́нний (<i>який охороняється законом від посягань з боку будь-кого</i>)	недотóрканий (<i>якого ніхто не торкався, не чіпав</i>)
числе́нний (<i>наявний у дуже великій кількості</i>)	

Вправа 189. Спишіть слова, розкриваючи дужки. Орфограми обґрунтуйте.

Напоє(н,нн)ий, затрима(н,нн)ий, написа(н,нн)ий, заплете(н,нн)ий, відчине(н,нн)ий, освітле(н,нн)ий.

Вправа 190. Спишіть речення, розкриваючи дужки та узгоджуючи дієприкметники з іменниками. Розставте розділові знаки при дієприкметникових зворотах. Прокоментуйте вивчену орфограму (одна **Н**) у дієприкметниках.

1. За лісом починалося село (розкиданий у горах і глибоких ярах). 2. Доріжка (колись вимощений цеглою) тепер до половини заросла зеленим мохом. 3. Роставиця знову ховається між двома високими вербовими стінами (неначе обсипаний зеленим пір'ям). 4. Червоні та сині квітки (повишиваний на рукавах) дуже приставали до чорних брів (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Передо мною простягся шлях (обтиканий з обох боків старими липами у два ряди). 6. Згори було видно широку долину (обставлений горами, вкритими лісом). 7. Невеличкі біленькі хатки (окутаний садками та левадами) розбіглись по пагорбку. 8. Розкішні крислаті кущі з буйною лозою (обліплений лапатим листом) вкривали підгір'я. 9. Гола земля безнадійно сіріла під олов'яним небом (битий крилами вітру) (*М. Коцюбинський*).

Вправа 191. Розподіліть дієприкметники на дві групи й запишіть: 1) активні; 2) пасивні.

Голосуючий, створений, існуючий, втоптаний, одержаний, думаючий, бажаний, намоклий, імітуючий, обраний, співаючий, доплетений, танцюючий, апробований.

Ключ. Підкресліть у кожному слові першу букву й складіть два слова. Усно дайте відповідь на запитання: «Які асоціації спричинюють у вас новостворені слова?».

Вправа 192. I. Прочитайте вголос слова, правильно їх наголошуючи. II. Використовуючи слова із вправи, напишіть роздум за висловлюванням Ліни Костенко: «А ви думали, що Україна так просто. Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни».

Незрівнянний, здійснений, неоцінений, незрівняний, погоджений, непримірений, здійснений, неоцінений, непрощений, примирений, незрівнянний.

§ 36. НАПИСАННЯ НЕ З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ. РОЗБІР ДІЄПРИКМЕТНИКА ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Вправа 193. Прочитайте речення. Зверніть увагу як написано частку **не** з різними частинами мови. Поясніть правило написання в кожному випадку.

1. З якого боку не заходив, скрізь вона була не та. 2. Розмова не клеїлася. 3. Скульптор стежив за Меланією з нещадною зухвалістю митця. 4. Може, оця незграбна примітивна манірність уже стала другою натурою й нічим її не проб'єш. 5. Видно, мало ви її знаєте... Невсипуца, віддана, золота людина. 6. Раніше скульптор якимсь мало зважав на таких, як вона, а зараз це вже його непокоїло, їхня думка була для нього зовсім не байдужою (За Олесем Гончаром).

Не з дієприкметниками пишемо	
разом	окремо
Якщо дієприкметник не вживаємо без не : <i>нечувані рекорди</i> .	Не + дієприкметник функціонує в ролі присудка: <i>Яблука не зірвані</i> .
Не + дієприкметник виконує роль означення без залежних (пояснювальних слів): <i>неочищена вода, невитрачена сила</i> .	Не + дієприкметник, який має залежне слово: не <i>написаний</i> (ким?) мною <i>лист</i> ; не <i>зірвані</i> (коли?) вранці <i>яблука</i> .
У складі префікса недо- , що вказує на неповний вияв дії, якості: <i>недопечений хліб, недоодержаний товар</i> .	Не + дієприкметник протиставляємо іншому дієприкметнику за допомогою сполучника а : Не <i>вимита</i> , а <i>протерта підлога</i> .

Вправа 194. I. Спишіть речення та усно поясніть у них правила написання **не** з дієприкметниками. II. Використовуючи дієприкметники з вправи, утворіть словосполучення або фрази, які б вражали силою енергії або мали магічний вплив. Підготуйте для них постер.

Зразок: Ще стільки слів неказаних у серці! (В. Сосюра). Несказані, не домовлені серцем слова – *таємничі слова*.

1. Слова, не домовлені серцем раніше, в коштовний не вписані том (М. Бажан). 2. Моє серце – засіяне поле, на якому брунькуються вперше ще не бачені квіти ніколи (М. Нагнибіда). 3. Бодай не цвіли, не

зростали ніколи несіяні паростки зла! (Б. Дегтярьов). 4. В'ється в мереживах дум хмелем непроханий сум (Д. Луценко). 5. Поки живі, говорім! Космічне безмежжя не прочитане аніким (М. Самійленко). 6. О непромовлені слова, в яких душа і тоне, й тоне! (М. Рильський). 7. Ти хоч словечко мов від тих палких незраджених розмов (А. Малишко).

Вправа 195. Розподіліть дієприкметники у дві групи: 1) пишемо з **не** разом; 2) пишемо з **не** окремо.

(Не) скошена трава, (не) политі досі квіти, (не) бачена краса, (не) бачена ніколи фортеця, (не) скінченні мрії, (не) замкнені двері, ще (не) замкнені двері, нічим (не) підтверджений факт, ні до кого (не) спрямоване слово, довго (не) стихаючий вітер, ще (не) дозрілі хліба.

Вправа 196. Із кожним зі словосполучень складіть по два речення так, щоб у першому дієприкметники з **не** треба було б писати разом, а в другому реченні – окремо. II. Що ви знаєте про людину, зображену на світлині? Чи стосуються слова із вправи цього фото? За потреби скористайтеся інтернетом.

(Не) витрачена сила; (не) завершена робота; (не) помічені помилки; (не) оплачений проїзд; (не) виправдана впевненість; (не) загоєна рана; (не) обдуманий вчинок.

Вправа 197. I. Перекладіть словосполучення та речення українською мовою. II. Порівняйте румунський та український тексти і сформулюйте висновок про правопис **не** з дієприкметниками в обох мовах.

1. Material nestudiat. Materialul nu este studiat de elevi. 2. Carte necită. Cartea nu e citită de mine. 3. Cuvinte nerostite. Cuvintele nu sunt rostite de tine.

Вправа 198. I. Спишіть прислів'я. На місці крапок вставте дібрані з довідки дієприкметники у потрібній формі, поясніть орфограму в них. II. Визначте та підкресліть граматичні основи речень (підмет і присудок).

1. Не лізь у душу, якщо ти туди не... 2. Ледареві план не... 3. Увійшов я в сінечки, а сінечки не... Увійшов я в світлицю, а світлиця не..., діжка хліба не...

Довідка: вказаний, топлений, званий, метений, мішаний.

Схема розбору дієприкметника як особливої форми дієслова

1. Відмінювана форма дієслова.
2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Від якого дієслова утворена дієприкметникова форма.
4. Стан: активний чи пасивний.
5. Вид: доконаний чи недоконаний.
6. Час: теперішній або минулий.
7. Число.
8. Рід (в однині).
9. Відмінок.
10. Синтаксична роль.

Зразки розбору

Не гасне вогнище родинне, в людських запалене серцях (Д. Білоус).

Зразок усного розбору

Запалене – дієприкметник, початкова форма – запалений, утворений від дієслова «запалити», пасивний стан, минулий час, доконаний вид, середній рід, однина, називний відмінок, означення, у суфіксі пишемо *е*.

Зразок письмового розбору

Запалене – дієприкм., п. ф. – запалений, утв. від дієсл. *запалити*, пас., мин. ч., док. вид, с. р., одн., Н. в., означення, у суф. пишемо *е*.

Вправа 199. I. Прочитайте речення. Випишіть словосполучення з дієприкметником у ролі головного й у ролі залежного слова. II. Дотримуючись плану, зробіть усний і письмовий розбір дієприкметників.

1. Настане день, обтяжений плодами. Не страшно їм ні слави, ні хули. Мої суцвіття, биті холодами, ви добру зав'язь все-таки дали.
2. Уже й зникало сонце над горбами – сад шепотів пошерхлими губами якісь прощальні золоті слова (*Л. Костенко*).

§ 37. ТВОРЕННЯ БЕЗОСОБОВИХ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ НА -НО, -ТО; ЇХНЯ ГРАМАТИЧНА І СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ

Вправа 200. I. Прочитайте речення, зробіть їхній повний синтаксичний розбір. II. Які це речення за наявністю головних членів речення? Якими членами речення є виокремлені слова?

Запахло медом. Григорію закортіло скупатися. Концерт розпочато вчасно.

Українській мові властиві близькі до пасивних дієприкметників безособові форми на **-но**, **-то**, наприклад: *виконано, убито*.

Безособові форми (*forme impersonale verbale*) на **-но**, **-то** – це незмінні дієслівні форми, які виконують роль головного члена (присудка) у реченнях з одним членом речення.

Безособові дієслівні форми на **-но**, **-то** вживають замість пасивних дієприкметників тоді, коли треба підкреслити результат дії. Наприклад: Повість прочитана. Повість прочитано.

Вправа 201. I. Спишіть текст, підкреслюючи безособові форми на **-но**, **-то**. II. Визначте їхню синтаксичну роль.

1. Білу хату, червону калину, луги, береги – все у спадок мені заповідано з роду до роду (І. Берник). 2. Довічну мудрість зосереджено у непохитний припис цей: немає у житті середини, є тільки фланги, й тільки – центр (Б. Олійник). 3. Хай буде все небачене побачено. Хай буде все пробачене пробачено. Багато слів написано пером. Несказане лишилось несказаним (Л. Костенко).

Вправа 202. Від основ інфінітива дієслів утворіть безособові дієслівні форми на **-но**, **-то**, відділивши дефісом твірну основу й суфікс.

Зразок: *бажати – бажано*.

Кинути, згаяти, створити, дочитати, вразити, нанести, понавішувати, взяти, дошити, склеїти, заявити, нахилити, відвезти, прочитати, освятити, зім'яти, зрівняти, занотувати, занести, зняти.

Ключ: у кожній утвореній безособовій дієслівній формі на **-но**, **-то** підкресліть третю від початку букву. З цих букв складіть прислів'я. Поясніть його значення.

Вправа 203. I. Виберіть кілька рекламних слоганів різних компаній і дослідіть, як вони впливають на споживачів. Які слова або фрази впливають більше, чому? II. Створіть власний рекламний слоган, використовуючи дієприкметники та форми на **-но**, **-то**.

Вправа 204. I. Утворіть від інфінітивів пасивні дієприкметники середнього роду, а від них – безособові форми на **-но**, **-то**. II. Зробіть морфемний розбір цих слів. Яка відмінність у їхній будові?

Зразок: *викликати – викликаний, викликано*.

Створити, переписати, прочитати, принести, зібрати.

Вправа 205. Запишіть речення, підкресліть усі члени речення. Визначте, у яких реченнях є безособові форми на **-но**, **-то**.

1. На сизих луках скошено отаву (*М. Рильський*) 2. Вже трави скошено, вже складено в стоги пропахле сонцем і дощами сіно (*О. Довгий*). 3. Вечірню сизу даль узором срібним куто (*А. Малишко*). 4. Як цей вечір узорено! Як його вквітчано зорями! Як люблено поле плугом і як його плугом зорано! (*Є. Гуцало*) 5. Землі із сонцем розлучить ще не дано нікому (*В. Сосюра*). 6. Людей в кімнаті як набито, і кожен тут бажаний гість (*А. Малишко*).

Вправа 206. I. Прочитайте текст. Дайте морфологічну характеристику виокремлених слів та з'ясуйте, до якого стилю належить текст і чому в ньому використано саме такі дієслівні форми. II. Придумайте кілька загадок про комп'ютерне приладдя, уживаючи дієслівні форми на **-но**, **-то**.

Відкриття надсучасного комп'ютерного класу було *призначено* на суботу, вихідний день. *Анонсовано* цю подію через шкільне радіо, яке чути було навіть на подвір'ї школи. Цією подією зацікавився увесь квартал поблизу школи. І ось відкриття класу *оголошено*, відповідального з-поміж одинадцятикласників та одинадцятикласниць *призначено*, апробувати мультимедійну дошку *дозволено*. Нову «епоху» інформування учнівства *розпочато*!

Тестові завдання

ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

І рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприкметник – особлива змінна форма дієслова.
Так чи ні.
2. Дієприкметник має ознаки дієслова та прикметника.
Так чи ні.
3. У дієприкметника є вид і час.
Так чи ні.
4. Дієприкметник змінюється за особами.
Так чи ні.
5. Дієприкметник разом із залежним словом утворює зворот.
Так чи ні.
6. Дієприкметник у реченні виступає тільки означенням.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Запитання до дієприкметника наведено в рядку

- А що роблячи? що зробивши?
- Б що роблячий? що зроблений?
- В який? яка? яке? які?
- Г що робити? що зробити?

2. Усі слова – дієприкметники в рядку

- А колишній, суботній, звечоріли
- Б полоти, засяяний, русявий
- В жовтіючий, загублений, написаний
- Г зроблений, поспішаючи, посміхатися

3. Усі дієприкметники активного стану в рядку

- А вимитий, просушений, зв'язаний
- Б підписаний, зіпсований, пожовклий
- В процвітаючий, переоцінений, скошений
- Г лежачий, ріжучий, дозрілий

4. Усі дієприкметники пасивного стану в рядку

- А скошений, забутий, почорнілий
- Б зроблений, принесений, розбитий
- В засніжений, збережений, танцюючий
- Г обговорений, зів'ялий, зрозумілий

5. Усі слова пишемо з *ни* у рядку

- А виснаже..ий, невірноваже..ий, прихова..ий
- Б невпи..ий, нездола..ий, стара..ий
- В непримире..ий, невдоволе..ий, пече..ий
- Г невблага..ий, незліче..ий, нагородже..ий

6. Усі дієприкметники пишемо з *не* разом у рядку

- А не/виправлена вчителем помилка, не/виоране поле
- Б не/помита дошка, не/политі квіти
- В не/вгамовні діти, не/перечитаний мною твір
- Г не/стримані почуття, не/написаний учнем реферат

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприкметниками та їхніми характеристиками.

- 1 Спорожнілий колос вищий за всі (*Народна творчість*).
- 2 Кожній людині відкрито в нас путь (*П. Тичина*).

- 3 Згаяного часу і конем не наздоженеш (*Народна творчість*).
4 В оживаючих деревах піднімалися весняні соки (*Олесь Гончар*).
А активний дієприкметник теперішнього часу
Б активний дієприкметник минулого часу
В пасивний дієприкметник минулого часу
Г пасивний дієприкметник теперішнього часу
Д безособова дієслівна форма

2. Установіть відповідність між висловом і його значенням.

1 несподівана	А розмова, яка продовжується
2 нестихаюча	Б сила, яка збереглася
3 невтрачена	В листівка, яку не кинули до скриньки
4 невідправлена	Г пригода, яка не закінчилась
	Д зустріч, яку не планували

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 зелений	А іменник
2 позеленіти	Б прикметник
3 позеленілий	В дієслово
4 зелень	Г дієприкметник
	Д дієприслівник

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи дієприкметники та дієприкметникові звороти, напишіть есе з теми «У нас єдина мета – Україна свята, нездоланна ніким і ніколи...».

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «ДІЄПРИКМЕТНИК»

Я засвоїв/ла тему так,
що можу її пояснити своїм
однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему,
тому треба ще попрацювати

ДІЄПРИСЛІВНИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнати дієприслівники, визначати їхні граматичні ознаки;
- віднаходити вивчені орфограми та пояснювати їх за допомогою правил;
- використовувати правильно дієприслівники в мовленні, структурувати речення з дієприслівниковими зворотами, перебудовувати (якщо це можливо) такі речення у складні;
- застосовувати дієприслівникові звороти відповідно до мети й ситуації спілкування без порушення змісту та логіки висловлення;
- писати правильно **не** з дієприслівниками;
- відокремлювати комами дієприслівникові звороти й одиничні дієприслівники, віднаходити і виправляти помилки відповідно до вивчених правил;
- обґрунтовувати вживання розділових знаків;
- робити граматичний розбір дієприслівника;
- виформовувати вміння грамотно, впевнено й безпечно комунікувати в інформаційному просторі.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
4. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є учитель/ учителька, який/яка допоможе.

§ 38. ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Вправа 207. I. Виразно прочитайте текст. II. Віднайдіть у тексті дієслова-присудки та слова, які їх пояснюють, указуючи на додаткову дію.

ОСІНЬ

Осінь... Ліс стоїть, задумавшись, печальний. Йому ось-ось треба, скинувши пишне своє вбрання, підставляти свої вітри дощам хо-

лодним, хуртовинам сніговим. Листя, жовтіючи із суму, кривавиться. Ось падає кленовий лист, то кружляючи на галявині, то вгору підносячись, то хиллячись до землі. Йому так не хочеться йти на вічний спокій, лежати, тліючи серед завмерлих собратів своїх ... Ой, як не хочеться йому тліти! Але нема вже сили кленовому листку, нема вже життя в ньому. Падає кленовий лист на землю, затихаючи... Навесні на його місці молодий буде лист, зелений. Він з вітром розмовлятиме, хапаючи жилками своїми сонячний промінь. Під дощем купатиметься й росю умиватиметься. Старе одживає, нове – народжується (*За Остапом Вишнею*).

Дієприслівник (gerunziul) – особлива незмінювана форма дієслова, яка називає додаткову дію та стан і відповідає на запитання *що роблячи?* (*працюючи*) або *що зробивши?* (*попрацювавши*).

Дієприслівник поєднує в собі ознаки дієслова і прислівника.

Граматичні ознаки	
Дієслово	Прислівник
Вид: доконаний (<i>що зробивши?</i>) і недоконаний (<i>що роблячи?</i>), наприклад: <i>побудували, будуючи</i> .	Незмінний: <i>літаючи, мріючи, перемагаючи</i> .
Може мати залежні слова (іменники, займенники, прислівники): <i>слухаючи музику, слухаючи її, слухаючи уважно</i> .	Виконує роль обставини: <i>Не спитавши броду, не лизь у воду</i> .

Дію, названу дієсловом-присудком і дієприслівником, виконує та сама особа або предмет-підмет.

Вправа 208. I. Спишіть речення. Віднайдіть дієприслівники, усно визначте їхні морфологічні ознаки, спільні з дієсловами і прислівниками. **II.** Поставте запитання від присудка до дієприслівника чи до дієприслівника із залежними словами, підкресліть їх як член речення.

1. Кожна людина, перебувши час цвітіння, починає збирати келих своєї мудрості (*В. Винниченко*). 2. Так шкода кожної хвилини, що порошинкою пролине і зникне в прірві забуття, лишивши жаль і каяття (*Олександр Олесь*). 3. Не псуйте дні, шукаючи життя, але живіть палаючи, і вас не скорить забуття землі (*С. Горлач*).

Вправа 209. I. Випишіть у дві групи дієприкметники та дієприслівники. У кожному слові підкресліть другу від початку літеру, прочитайте кінець прислів'я «Без діла...». II. Зробіть розбір виокремлених слів за будовою.

Оснащуючи, кліпаючи, освітлюючи, надихаючи, оберігаючи, зиркаючи, слухаючи, *підтримуючи*, з'єднуючи, *радіючи*.

Вправа 210. Виберіть з-поміж різних форм дієслова тільки дієприслівники і запишіть їх.

Відчувати, прикріплений, спілкуються, побілілий, переживаючи, зачарований, прожили, виконавши, завітчаний, виграючи, виготовлений, підсумовуючи, міркувати, перемістившись, виплеканий, танучи.

Вправа 211. I. Розгляньте ілюстрацію до вправи. Чи замислювалися ви над тим, як досягти успіху в житті? Хто нам допомагає досягати успіху? Що ми маємо робити, щоб бути успішними? II. Доберіть дієслова, що асоціюються у вас зі словом «успіх». Утворіть від них дієприслівники. Запишіть їх. III. Використовуючи утворені дієприслівники, запишіть п'ять-шість порад «Як стати успішним».

Успіх приходить до тих, хто його прагне!

Вправа 212. I. Перекладіть речення українською мовою. II. Випишіть інфінітиви та дієприслівники, зверніть увагу на відмінність їхнього правопису в обох мовах. Із перекладеними дієприслівниками складіть речення.

1. Întrebându-ne pe noi denumirea străzii, necunoscutul a plecat mai departe. 2. El a plecat, grăbindu-se. 3. Mi-a întins mâna, salutându-mă.

§ 39. ДІЄПРИСЛІВНИКИ НЕДОКОНАНОГО Й ДОКОНАНОГО ВИДУ. ТВОРЕННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКІВ НЕДОКОНАНОГО ТА ДОКОНАНОГО ВИДУ

Вправа 213. I. Послухайте, а потім прочитайте вголос вірш Максима Рильського, перекажіть його зміст. II. Випишіть із вірша дієприслівники, поставте письмово до них запитання та позначте в дієприслівниках суфікси.

СИНОВІ

Ти був іще малий котигорошок,
така собі одна із людських мошок,
що виповзли на сонце, бо весна
тепло лила із келиха без дна,
і щось собі блаженно лепетали, –
і от тебе розумники спитали
(можливо, й сам слова сказав я ті):
чим хочеш бути, хлопчику, в житті?

Серйозний, як усі котигорошки,
ти на питання це подумав трошки
і відповів: людиною. Дитя!
Благословляючи твоє життя,
у трудну виряджаючи дорогу,
яку пораду чи пересторогу
я кращу дам, ніж дав собі ти сам?

Будь вірним слову, що усім словам
із ним одним ніколи не зрівнятья!
Хай веселять тебе любов і праця,
хай дружби непогасної крило
гірке від тебе відганяє зло,
і хай у час останній свій про сина
спокійно я подумаю: людина!

Вправа 214. Розгляньте таблицю. Розкажіть за нею, як утворюємо дієприслівники недоконаного та dokonаного виду.

Вид	Недоконаний (gerunziul imperfectiv)	Доконаний (gerunziul perfectiv)
На яке запитання відповідає	що роблячи?	що зробивши?

Вид	Недоконаний (gerunziul imperfectiv)	Доконаний (gerunziul perfectiv)
Від якої основи твориться	Основа дієслова теперішнього часу	Основа неозначеної форми дієслова доконаного виду
За допомогою яких суфіксів	-учи, -ючи від I дієвідміни -ачи, -ячи від II дієвідміни	-вши якщо основа закінчується на голосний -ши якщо основа закінчується на приголосний
Приклади	везуть – везучи кажуть – кажучи бачать – бачачи біжать – біжачи	зробити – зробивши написати – написавши привезти – привізши обпекти – обпекши

У дієприслівниках, утворених від дієслів на **-ся (-сь)**, після **-учи (-ючи), -ачи (-ячи), -вши, -ши** зберігається суфікс **-сь**: *замилуватися – замилувавшись, усміхатися – усміхаючись*.

Час дієприслівника залежить від його виду (доконаного чи недоконаного) та часу дієслова-присудка.

Вправа 215. Визначте вид дієприслівників і запишіть їх у дві групи: 1) дієприслівники недоконаного виду; 2) дієприслівники доконаного виду.

Кличучи, встигнувши, допомігши, теревенячи, оклигавши, вживаючи, бачачи, зиркнувши, вразивши, очікуючи, дивлячись, замріявшись.

Ключ: із других букв прочитаєте два слова, пропущені у прислів'ї «..., й... іржею візьметься».

Вправа 216. Утворіть від дієслів дієприслівники недоконаного та доконаного виду і запишіть їх. Позначте дієприслівникові суфікси.

Взяти, дати, завести, лякати, перемагати. Взяти, вибрати, внести, зрозуміти, зрости.

У дієприслівникових суфіксах **-учи(-ючи), -ачи(-ячи), -вши, -ши** завжди пишемо кінцеве **и**. Наприклад: *в'янучи, дбаючи, дрижачи, дроблячи, забавивши, забагши** (*забагнувши*).

* *Забагнути (забагнувши)* – дуже чогось несподівано захотіти.

Вправа 217. I. Прочитайте речення, дотримуючись інтонації. Як можна сформулювати тему, яку розкривають подані висловлювання? II. Спишіть дієприслівники, визначте їхні ознаки (вид, час). III. Зробіть синтаксичний розбір першого речення. Накресліть до нього схему.

1. Не можна принижувати людину, не принижуючи себе разом з нею. 2. Приховуючи свої вади, кращим не станеш, наш авторитет виграє від тієї щирості, з якою ми визнаємо їх. 3. Достоїнство є саме те, що найбільше підносить людину, що надає їй діяльності, усім її прагненням вищої шляхетності, що дозволяє їй непорушно підноситись над натовпом, викликаючи його подив.

Вправа 218. I. Прочитайте текст, перекажіть його. Розкажіть, користуючись за потреби інтернет-джерелами (або довідниковими виданнями), про українців чоловічої статі, зображених на гривнях: хто вони і чим заслужили бути на паперових банкнотах держави. II. Випишіть з тексту дієслова, утворіть від них дієприслівники відповідного виду. Поясніть свій вибір.

ШУКАЄМО ЖІНКУ НА БАНКНОТАХ СВІТУ

Виявилося, що в монетній справі процвітає дискримінація за гендерною ознакою. Жінок зображають на банкнотах набагато рідше ніж чоловіків.

Найпопулярніша дама – англійська королева: портрет Єлизавети II прикрашає лицьовий бік усіх англійських банкнот та інших держав, що входять у Британську Співдружність. До появи євро на купюрах багатьох європейських країн траплялися зображення різних жінок – звісно ж, менш відомих ніж королева. На 20 німецьких марках – письменниця Дросте-Хюль-скофф, на 100 марках – піаністка Клара Шуман, на 1000 італійських лір – педагогиня Марія Монтесорі, на 100 норвезьких кронах – оперна співачка Кірстен Флагстад.

На 10-доларовій канадській купюрі зображена Віола Деснонд – відома правозахисниця, яка боролася за расову рівність у Канаді. До речі, це перша канадська жінка, яка з'явилася на банкноті (до цього на канадських купюрах зображали тільки британок).

З усіх сучасних українських гривень жінка зображена лише на одній – на 200-гривневій купюрі – це Леся Українка, відома українська письменниця, перекладачка й культурна діячка (За Т. Баранько).

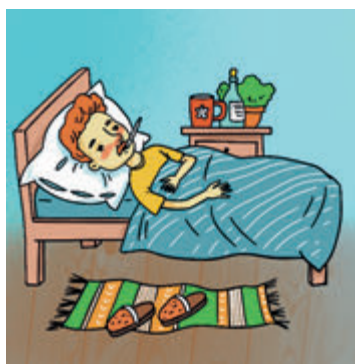
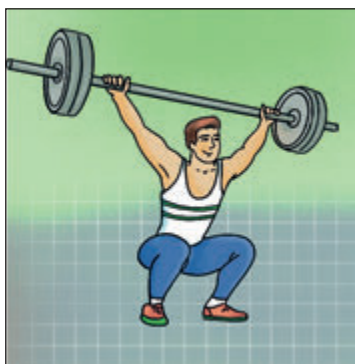

Вправа 219. Напишіть есе про те, кого ще з видатних українських жінок, на вашу думку, можна було б зобразити на гривневих купюрах. Свої міркування аргументуйте.

§ 40. НЕ З ДІСПРИСЛІВНИКАМИ

Вправа 220. I. Розгляньте ілюстрації. Що на них зображено? Запишіть до них по два дієслова, які різняться тільки префіксом **не-**. II. Утворіть від цих дієслів дієприкметники.

Вправа 221. I. Пригадайте правила написання **не** з дієсловами. II. Спишіть, перевіряючи себе за правилом, поданим після вправи.

(Не) знаючи, (не) вмючи, (не) спитавши, (не) дочувати, (не) хтучючи, (не) добачаючи, (не) волячи.

Не з дієприслівниками пишемо окремо. Разом **не** з дієприслівниками пишемо тільки тоді, коли дієприслівник без **не** не вживаємо. Наприклад: *не гаючи, не пізнавши, але непокоячись, недооцінюючи.*

Вправа 222. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки, обґрунтуйте написання **не** з дієприслівниками, поясніть розділові знаки в другому та четвертому реченнях.

1. (Не) спитавши броду, (не) лізь у воду. 2. (Не) дооцінивши супротивника, програєш бій. 3. (Не) нахилившись, з криниці води (не) нап'єшся. 4. (Не) порадившись із головою, (не) бери руками.

Вправа 223. I. Спишіть фразеологізми, поясніть у них орфограму. Доберіть до кожного фразеологічного сполучення синонім з довідки або самостійно. II. Із двома фразеологізмами складіть речення.

1. Не зібравшись з думками – ... 2. Не змикаючи очей – ... 3. Не передихаючи – ... 4. Не змигнувши – ... 5. Не розгинаючись – ...

Довідка: розгублено, без сну, невтомно, пильно, безперервно.

Вправа 224. Спишіть, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис дієприслівників. Розкажіть, як ви розумієте зміст прислів'їв.

1. (Не)зростивши дерево, плоду не скуштуєш. 2. (Не)нагнувшись, гриба не знайдеш. 3. (Не)ступивши першого кроку, не вирушиш у дорогу. 4. Давши слово – держись, а (не)давши – кріпись. 5. Життя, як стерниста нива: не пройдеши, ноги (не)вколовши (*Народна творчість*).

Вправа 225. Складіть словничок дієприслівників, які пишемо з **не** разом (випишіть із орфографічного словника).

Вправа 226. Опишіть за планом свою ідеальну подорож до країни, яку ви найбільше бажаєте відвідати, використовуючи дієприслівники. Додайте до вашої розповіді описи та власні роздуми.

План

Подорож до моєї улюбленої країни

1. Назва країни, її географічне положення та основні визначні пам'ятки, які б ви хотіли побачити.
2. Опишіть, які аспекти культури вас цікавлять найбільше (мистецтво, музика, кухня, традиції тощо).
3. Розкажіть, які пригоди та активності ви хотіли б випробувати в цій країні.
4. Поділіться, яких цікавих/відомих людей ви б хотіли зустріти під час своєї подорожі.
5. Опишіть свої враження та відчуття під час подорожі. Які емоції ви відчули, що вас найбільше вразило і чого ви навчилися під час цієї подорожі?

§ 41. ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ. КОМИ ПРИ ДІЄПРИСЛІВНИКОВОМУ ЗВОРОТІ І ПРИ ОДИНИЧНОМУ ДІЄПРИСЛІВНИКУ

Вправа 227. Спишіть речення. Підкресліть головні члени. Віднайдіть одиничні дієприслівники та дієприслівники із залежними словами, визначте їхню синтаксичну роль (підкресліть як члени речення). Чи є в якомусь реченні дієприкметниковий зворот?

1. «Ти куди хочеш іти?» – спитала його мати, майже дрижачи з турботи про нього (*О. Кобилянська*). 2. І, захолонувши у дивній грації, зітхають свіжістю акації, вітрами заціловані до ніг... (*В. Симоненко*). 3. Зупинившись на самому розі, синє небо підперши плечима, вартовими стоять на порозі із відкритими навстіж очима (*Г. Грай*). 4. Дуби гоїдались і тремтіли клени, вгорнувши небо в стомлені гілки (*М. Вінграновський*).

Дієприслівник разом із залежними від нього словами називаємо дієприслівниковим зворотом (construcție gerunzială). У реченні дієприслівниковий зворот є обставиною. Наприклад:

дієприслівниковий зворот

Дністер тече, розщтовхуючи гори (*В. Василяшко*).

У вимові дієприслівниковий зворот виокремлюємо інтонацією, а на письмі – комами.

Не відокремлюємо дієприслівниковий зворот і одиничний дієприслівник, якщо:

1) одиничний дієприслівник стоїть біля присудка та є обставиною способу дії (відповідає на запитання *як? яким чином?*): *Хлопчик біг (як?) стрибаючи*;

2) дієприслівниковий зворот фразеологічного типу, якщо він стоїть безпосередньо після присудка: *Батько працював не покладаючи рук* (старанно).

Не ставимо кому між двома дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами, якщо між ними вжито єднальний сполучник **і(й)**: *Якось одного разу над Десною підслухав я вночі, на сіні лежачи і дивлячись на зорі, як після денної важкої праці коні розмовляли між собою, пасучись* (*О. Довженко*).

Вправа 228. I. Послухайте текст. Сформулюйте проблему, порушену в ньому. Поясніть значення слів *місіонерка*, *хоспіс*, *лепрозорій*. Доберіть синонім до слова *багатоликі* (за потреби скористайтесь онлайн-словником) II. Віднайдіть речення з дієприслівниковим зворотом та одиничним прислівником. Обґрунтуйте розділові знаки.

Папа Іван Павло II назвав її «маленькою великою жінкою». Хто ж вона? Це мати Тереза – одна з найвідоміших черниць у всьому світі. Вона прожила майже століття, зробивши за життя величезну кількість добрих справ. Її справжнє ім'я – Годже Бояджіу. Агнес народилася в багатій сім'ї, а допомагала все життя бідним.

У 12 років прийняла обітницю черниці. Переймаючись бідністю, голодом, стражданнями й смертю людей, вона вирішила стати місіонеркою. У 1952 році мати Тереза відкрила перший притулок для людей, які помирали. Пізніше – притулок для тих, хто страждає на хворобу «проказа», Дитячий будинок непорочного серця, хоспіс, лепрозорій. За доброту й діяльність мати Тереза отримала понад 120 нагород, серед яких Нобелівська премія миру. «Життя таке чудове – не змарнуй його!» – повчала мати Тереза.

Мати Тереза й принцеса Діана дружили. Під час останньої зустрічі в 1997 році вони разом молилися. Тримаючись за руки, ішли вулицями Нью-Йорка. Ці дві жінки займалися благодійністю, даруючи любов людям. Принцеса Діана допомагала хворим на СНІД, онкохворим, особисто брала участь в операції з розмінування Анголи, провадила активну діяльність щодо заборони протипіхотних мін.

Доброта й милосердя – багатолікі. Потреба в них повсякчасна. Тепло й душевна доброта, віддані людям, обов'язково повернуться до вас. Ми, люди, послані на землю, щоб примножувати добро й красу, творити земний рай (За М. Щербою).

Вправа 229. Запишіть речення, замінивши неозначені форми дієслова дієприслівниками. Поясніть уживання ком.

1. Кружляли над степом орли, (виглядати) здобич (*Н. Рибак*).
2. Тремтить у грубі хвиля вогню, то (здійматись) високо вгору, то (схилатись) набік (*Панас Мирний*).
3. Снить врожаями нива осіння, тополями (черпнути) блакить (*М. Стельмах*).

Вправа 230. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Дієприслівникові звороти та одиничні дієприслівники підкресліть як члени речення.

1. І я заплакавши назад поїхав знову на чужину.
2. Співають ідучи дівчата а матері вечерять ждуть.
3. А я стою похилившись

думаю гадаю. 4. Там могили з буйним вітром в степу розмовляють розмовляють сумуючи (*Із творів Т. Шевченка*). 5. Майнучши сірим хвостом дорога безшумно сховалася в зелені хлібів (*В. Винниченко*). 6. Зимовий вечір закуривши люльку розсипав зорі (*В. Симоненко*).

Вправа 231. Перекладіть інфінітиви й дієприслівники з румунської мови українською. З двома дієприслівниками (на вибір) складіть речення.

A *ști* – *știind*, a *spune* – *spunând*, a *sta* – *stând*, a *observa* – *observând*, a *se apropia* – *apropiindu-se*, a *cânta* – *cântând*, *se mânia* – *mâniindu-se*, a *adormi* – *adormind*.

Вправа 232. Перекладіть речення з дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами румунською мовою та порівняйте правила пунктуації в обох мовах.

1. Того вечора, проводжаючи мене додому, ти сказав: «Завтра виїжджаю до Відня». 2. Ти повернувся поспішаючи. 3. Зголоднівши, я пригадав мамині обіди. 4. Іринка йшла співаючи.

Вправа 233. Напишіть роздум (десять–дванадцять речень) на одну з тем: «Хто ж, якщо не я...» або «Ти знаєш, що ти людина...» (*В. Симоненко*). Використовуйте наведені в довідці та самостійно дібрані дієприслівники й дієприслівникові звороти.

Довідка: замислюючись над долею Землі; дбаючи про довкілля; посадивши дерево; знаючи закони природи; мешкаючи поблизу...; замулюючи ріки; топчучи польові квіти; зігріваючи любов'ю; поспішаючи, не помітити; вболіваючи, зупиняючи, не даючи...

§ 42. ПРАВИЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКІВ У ПОБУДОВІ РЕЧЕНЬ. ВИКОРИСТАННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКОВОГО ЗВОРОТУ ЯК ЗАСОБУ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ, ДОТРИМАННЯ ІНТОНАЦІЇ РЕЧЕНЬ З ДІЄПРИСЛІВНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ

Вправа 234. I. Прочитайте речення. Віднайдіть у них граматичні основи. II. Порівняйте обидва речення й проаналізуйте, до якого слова належить дієприслівник. Як ви вважаєте, котре з речень записане граматично правильно?

1. Відпочиваючи в Карпатах, соснові ліси напувають тебе цілющою силою. 2. Відпочиваючи в Карпатах, ти черпаєш силу від дрімучих соснових лісів.

Дія, названа дієприслівником, має стосуватися в реченні того самого діяча, що й дія, названа присудком.

Наприклад, у першому реченні вправи 234 граматична основа *ліси напувають*, дієприслівник *відпочиваючи*. Міркуймо так: ліс може відпочивати? Ні. Отже, це речення граматично неправильне.

У другому реченні граматична основа *ти черпаєш*, дієприслівник *відпочиваючи*. Міркуймо так: ти можеш відпочивати? Так. Отже, це граматично правильне речення.

Вправа 235. Відредагуйте речення і запишіть правильні варіанти.

1. Відчинивши вікно, до нього долинули звуки музики. 2. Йдучи по коридору, двері відчинились. 3. Підійшовши до класу, його очі широко розплющились від здивування. 4. Вносячи добрива у ґрунт, рослина швидко росте. 5. Спускаючись з гори, у мене зламалась лижа. 6. Поліцейський зупинив перебігаючого на червоне світло пішохода. 7. Повернувшись додому, мені захотілося відпочити. 8. Увійшовши в ліс, сонце сіло. 9. Простягнувши руку по ягоду, з куца почулося шипіння. 10. Підбігаючи до фінішу, нам аплодували глядачі. 11. Здавши прочитану книжку, бібліотекар порадив мені нову.

Вправа 236. I. Прочитайте фразеологізми та їхні значення. Назвіть у фразеологізмах дієприслівники спочатку доконаного виду, а потім – недоконаного виду. II. Три фразеологізми введіть у речення. Чи виділятимете ви їх комами? Чому?

1. Бігти висолопивши язик – бігти дуже швидко, знесилитися, задихатися. 2. Говорити не переводячи духу – говорити швидко, важко дихаючи. 3. Дивитися витріщивши очі – дивитися пильно, уважно або з цікавістю. 4. Збившись з ніг – дуже втомитися, набігавшись, находившись або від різних клопотів. 5. Зціпивши зуби – стримуючи свої почуття, бажання, напруживши всі сили. 6. Нашорошивши вуха – напружено, уважно до чогось прислухатися. 7. Не моргнувши оком – зробити щось дуже швидко, не вагаючись. 8. Не тямлячи себе – дуже сильно хвилюватися; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів. 9. Тягнути за язик – спонукаючи, змушуючи кого-небудь сказати щось, висловитися з якогось приводу.

Вправа 237. Перетворіть кожен запис у речення з дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, замінивши один з інфінітивів на дієслово-присудок, а інший – на дієприслівник. Пам'ятайте, що виконавцем дії, названої присудком і дієприслівником, є той самий підмет. Підкресліть обидві дієслівні форми і поставте потрібні розділові знаки.

Зразок. *(Читати) ми (виписати) окремі уривки в зошит. Читаячи, ми виписували окремі уривки в зошит.*

1. Учні (втомитись, вирішити) опівдні зробити привал. 2. (Не/залишати) на вихідні я сьогодні (зробити) уроки за розкладом понеділка. 3. (Служити) в армії мій брат часто (писати) нам листи. 4. (Набігатись) за день діти (повечеряти) і міцно (заснути). 5. (Програвати) наша команда (не/занепасти) духом і на останніх хвилинах матчу (здобути) перемогу.

Вправа 238. Прочитайте речення. З'ясуйте причини допущених помилок. Виправте (перебудуйте) й запишіть речення без помилок. Чи в усіх виправлених реченнях збереглися дієприслівники?

1. Завдання виконано правильно, вивчивши теоретичний матеріал. 2. Граючи баскетбол, мати покликала мене вечеряти. 3. Не вивчивши матеріалу, учитель/учителька не поставить тобі позитивну оцінку. 4. Не знаю, що там робиться, не побувавши вдома. 5. Один раз читаючи параграф, можу відповісти урок на «відмінно». 6. Навчившись грати в шахи, буду взяти участь у турнірі. 7. Виконуючи домашнє завдання, до мене прийшла подруга. 8. Працюючи на городі, мені захотілося відпочити.

Вправа 239. Утворіть дієприслівники від поданих у дужках дієслів і запишіть їх. Визначте вид і час утворених дієприслівників. Поясніть значення прислів'їв.

1. Учись, на інших (дивитись). 2. (Тесати) дерево, кравцем не станеш. 3. (Знати) ремесло, старцювати не будеш. 4. (Згуртуватись), хоч наспіваємось. 5. Не цурайся коня, й трактора (придбати). 6. Не спечеш калачі, (лежати) на печі. 7. (Нюхати), не наситишся. 8. (Упустити) з гачка рибу, за хвіст не впіймаєш. 9. Краще скласти руки, ніж працювати, (опустити) рукава. 10. Добре (попрацювати), краще відпочиватимеш (*Народна творчість*).

Вправа 240. Напишіть план дій для розв'язання конкретної проблеми (наприклад, як зекономити гроші, як поліпшити стосунки з друзями тощо), використовуючи дієприслівникові звороти, щоб показати послідовність і спосіб виконання дій.

§ 43–44. СИНОНІМІЯ РЕЧЕНЬ ІЗ ДІЄПРИСЛІВНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ І СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ. РОЗБІР ДІЄПРИСЛІВНИКА ЯК ОСОБЛИВОЇ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Вправа 241. Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Визначте, яке речення просте, а яке складне.

1. Учні та учениці впевнено розв'язували задачі, тому що добре підготувались до контрольної роботи. 2. Підготувавшись добре до контрольної роботи, учні та учениці впевнено розв'язували задачі.

Синонімічними є речення з дієприслівниковими зворотами й складне речення з підрядним обставинним: *повернувшись із концерту... — коли повернувся/повернулася з концерту...*

В українській мові дієприкметникові та дієприслівникові звороти часто вживають з метою стислості висловлювання й точності відтворення думки.

Дієприслівникові звороти коротші й динамічніші, ніж аналогічні їм підрядні речення. Однак дієприслівниковим зворотом не можна висловити значення часу, причини, умови. Якщо треба зберегти смисловий відтінок одного з цих типів підрядних речень, його не варто замінювати дієприслівниковим зворотом.

Паралельне вживання синонімічних структур сприяє уникненню одноманітності мовлення, урізноманітнює його.

Перетворюючи просте речення з дієприслівниковим зворотом на складне, ми перетворюємо дієприслівник на дієслово та додаємо необхідні сполучники: *Квіти згортали пелюстки, відчувачи наближення нічної прохолоди.* – *Квіти згортали пелюстки, бо відчували наближення нічної прохолоди.*

Вправа 242. Перебудуйте речення, замінюючи виокремлену частину складного речення дієприслівниковим зворотом. За потреби скористайтеся алгоритмом, наведеним після вправи. Запишіть перебудовані речення.

1. *Після того як шахіст зробив неправильний хід, він уже не сподівався на перемогу.* 2. *Якщо не знаєш точного значення слова, звернись до тлумачного словника.* 3. *Розкрий орфографічний словник, коли сумніваєшся в написанні слова.* 4. *Якщо натрапиш на слово іншомовного походження, візьми словник іншомовних слів.*

Алгоритм перетворення складного речення на просте, ускладнене дієприслівниковим зворотом

Крок 1. Віднаходимо в реченні підрядну частину.

Повновидний місяць зблід, бо засоромився зірки та червоного ранку.

Крок 2. Визначаємо дієслово-присудок у підрядній частині.
Засоромився.

Крок 3. Перетворюємо дієслово-присудок на дієприслівник.
Засоромившись.

Крок 4. Додаємо залежні слова з підрядної частини (утворюємо дієприслівниковий зворот).

Засоромившись (чого?) зірки та червоного ранку.

Крок 5. Складаємо просте речення, стежачи, щоб дієприслівник був граматично пов'язаний із підметом.

Засоромившись зірки та червоного ранку, повновидний місяць зблід.

Перевіряємо: підмет *місяць зблід* і *місяць засоромився*. Отже, речення граматично правильне.

Вправа 243. Перетворіть, де це можливо, складне речення на просте, ускладнене дієприслівниковим зворотом. Поясніть розділові знаки. Чому замінити складні речення дієприслівниковим зворотом можна не завжди?

1. Коли ми збирали в лісі гриби, то побачили сіреньке зайченя.
2. Коли хмара наблизилась, почувся глухий грім.

Вправа 244. I. Спишіть текст, підкресліть дієприслівникові зврати. II. Виокремте в дієприслівниках суфікси, надпишіть над кожним дієприслівником, який він – доконаного чи недоконаного виду. III. Зробіть письмовий розбір одного дієприслівника, опрацювавши перед цим схему, розміщену після вправи.

Спостерігаючи за щасливими людьми, вивчаючи риси, притаманні таким людям, психологи виокремили вісім головних кроків на шляху до щастя.

1. Маючи теплі стосунки з членами своєї сім'ї, ти будеш щасливим.
2. Ти поліпшуєш свій емоційний стан, завдячуючи іншим.
3. Щасливі люди, намагаючись бути оптимістами, не зациклюються на тимчасових невдачах та негараздах.
4. Займаючись будь-якою справою, робіть це із задоволенням.

5. Більшість людей, відчуваючи себе щасливими, охоче приходить на допомогу іншим.
6. Зрозумівши причини невдач, ви віднайдете способи їхнього подолання.
7. Розвивайтеся вдосконалюючись.
8. Ваше здоров'я – фундамент щастя.

**Схема розбору дієприслівника як особливої форми дієслова
(Морфологічний розбір дієприслівника)**

1. Слово в тексті.
2. Від якого дієслова утворений дієприслівник.
3. Доконаного чи недоконаного виду.
4. Час відносно основної дії.
5. Синтаксична роль.
6. Особливості вимови та написання.

Зразок: *Сонце заходило не поспішаючи* (М. Стельмах).

Не поспішаючи – дієприслівник, утворився від дієслова *не поспішати*, недоконаного виду, **заходило не поспішаючи** минулий час, обставина, суфікс пишемо з кінцевим **И**, з **НЕ** дієприслівник пишемо окремо.

Не поспішаючи – дієприсл., від дієслова *не поспішати*, недок. виду, мин. ч. (заходило не поспішаючи), обст., суф. пишемо з **И**, з **НЕ** пишемо окремо.

Вправа 245. I. Відредагуйте речення. Поясніть, через що допущено помилки. II. Зробіть морфологічний розбір одного дієприслівника.

1. Думаючи про щастя, витрачено багато часу.
2. Роблячи добро іншим, хлопчику пригадалася розповідь дідуся.
3. Спілкуючись з позитивними людьми, мене зацікавила їхня доля.

Вправа 246. I. Прочитайте уривок із вірша Васіле Александрі. Розкажіть усно про свої враження. II. Випишіть усі дієслівні форми та перекладіть ці слова румунської мови українською мовою, указуючи форму (особове дієслово, дієприкметник, дієприслівник). Чи збіглися дієслівні форми в обох мовах? III. Зробіть письмовий розбір двох дієприслівників.

TUNETUL

Pe lanul lung și verde, cu grâul răsărit,
O umbră călătoare se-ntinde încet și trece,
Precum un râu de munte când gheața s-a topit
Se varsă peste maluri, câmpiile să-nece.

E umbra unor nouri albi, ușori, mărunți
Ce lunecă sub soare, clădind un lanț de munți;
Ei vin în miezul zilei c-un surd și tainic sunet
Și, ca semnal de viață, aprind în cer un tunet.

La răsărit urare! urare la apus!
Un cârd de vulturi ageri, rotindu-se pe sus,
Se-nalță ca s-asculte mult vesela fanfară
Ce buciună prin nouri frumoasa primăvară.

Вправа 247. I. Запишіть словосполучення у два стовпчики: 1) ті, що мають у своєму складі дієприслівник; 2) ті, що мають у складі дієприкметник, який перейшов у прикметник. II. Сформулюйте висновок про написання **і**, **и** у дієприкметниках і дієприслівниках.

Миючи вікна, миючі засоби, плаваючі водорості, ішли співаючі, сплячі кури, плаваючі в морі, читаючи книжку, перевіряючі інстанції, пульсуючі вгорі, сплячи в постелі, перевіряючі зошити, читаючі діти, палаючі душею, співаючі піски, пульсуючі зорі, палаючі серця.

Вправа 248. I. Утворіть із поданих пар слів словосполучення дієприслівника з іменником. Визначте, якого відмінка вимагає дієприслівник. II. Із трьома дієприслівниками складіть речення. Зробіть синтаксичний розбір дієприслівників із новостворених речень.

Дякують, мати; порадитись, із, брат; розв'язують, задача; запобігти, помилка; поставити, за, приклад; навчаються, за, програма; пишуть, на адреса; навчаються, український, мова.

Вправа 249. Розіграйте діалог на тему: «Чи треба вітатися з незнайомцями?». У репліках діалогу використайте дієприслівники.

Тестові завдання

ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприслівник – особлива незмінна форма дієслова.
Так чи ні.
2. Дієприслівник не має закінчення.
Так чи ні.
3. У дієприслівника є ознаки дієслова і прислівника.
Так чи ні.
4. Дієприслівники мають значення доконаного і недоконаного виду.
Так чи ні.
5. Дієприслівник разом із залежним словом утворює зворот.
Так чи ні.
6. Дієприслівник у реченні виступає обставиною.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Правильним є твердження в рядку
А дієприслівник називає ознаку предмета
Б дієприслівник називає додаткову дію
В дієприслівник називає ознаку іншої ознаки
Г дієприслівник називає кількість предметів
2. Усі слова – дієприслівники в рядку
А заснувши, переможений, бажаючи, зробивши
Б лежачи, ніяковіючи, бажаний, зрозумілий
В любити, зрозумівши, граючись, позеленівши
Г йдучи, стрибаючи, соромлячись, написавши
3. Усі дієприслівники доконаного виду в рядку
А задивляючись, запитуючи, склавши, бажаючи
Б посміхаючись, малюючи, приспівуючи, танцюючи
В заволодівши, сховавши, взявши, кинувшись
Г опанувавши, дякуючи, маючи, усміхаючись

4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А Вона не звикла сидіти склавши руки.
- Б Усі прийшли не змовляючись.
- В Повідомивши про концерт учитель вийшов із класу.
- Г Розпрощавшись із друзями, я побігла додому.

5. Не треба відокремлювати дієприслівниковий зворот у рядку

- А Не спитавши броду не лізь у воду.
- Б Гриць тремтячи від холоду горнувся до батька.
- В Не розбивши крашанки не спечеш яечні.
- Г Не треба сидіти склавши руки.

6. Усі дієприслівники з *не* пишемо разом у рядку

- А не/зупиняючись, не/здужавши, не/волячи
- Б не/торкаючись, не/хтуючи, не/зрозумівши
- В не/гаючи, не/похитнувшись, не/віддячивши
- Г не/притомніючи, не/дочувши, не/навидячи

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприслівниками та їхніми характеристиками.

- 1 Малюючи картину, художник змішував фарби.
 - 2 Прочитавши книгу, робив виписки.
 - 3 Згубивши, не плач, а знайшовши, не радій (*Народна творчість*).
 - 4 Збираючи матеріал, писатиму доповідь.
- А дієприслівник доконаного виду теперішнього часу
Б дієприслівник доконаного виду майбутнього часу
В дієприслівник доконаного виду минулого часу
Г дієприслівник недоконаного виду минулого часу
Д дієприслівник недоконаного виду майбутнього часу

2. Установіть відповідність між словом і суфіксом.

1 розгорта...	А -вши
2 вийшо...	Б -ючи
3 каж...	В -учи
4 робл...	Г -ачи
	Д -ячи

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 читаю

2 прочитаний

3 читаючи

4 читач

А іменник

Б прикметник

В дієслово

Г дієприкметник

Д дієприслівник

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи дієприслівники та дієприслівникові звороти, напишіть есе з теми «Найважча дорога завжди веде до вершини» (Крістіна Агілера).

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «ДІЄПРИСЛІВНИК»

Я засвоїв/ла тему так,
що можу її пояснити своїм
однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему,
тому треба ще попрацювати

ПРИСЛІВНИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнавати прислівники в тексті, визначати їхні граматичні ознаки та синтаксичну роль;
- визначати особливості творення прислівників;
- утворювати ступені порівняння прислівників;
- записувати прислівники правильно, віднаходити й виправляти помилки відповідно до вивчених правил;
- наголошувати прислівники та використовувати їх у мовленні відповідно до літературних норм;
- робити граматичний розбір прислівника;
- використовувати потенціал української мови та відповідні комунікативні вміння для розв'язання нестандартних завдань.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
4. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є учитель/учителька, який/яка допоможе.

§ 45. ПРИСЛІВНИК: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 250. I. Послухайте вірш українського румунськомовного письменника Мірчі Лютика «Провесінь»* у перекладі Віталія Колодія. Який настрій передав вам ліричний герой? II. Прочитайте вірш, випишіть

словосполучення, до складу яких входять виокремлені слова. Поставивши запитання, визначте в них головне й залежне слова. Якою частиною мови є виділені слова?

* *Провесінь*, або *прóвесна* – рання весна, початок весни.

Я чую: соки ранні в землі *пробудно* бродять,
у пелюшках зелених трава кричить у світ...
Так чутно в отчїм краї органіться природа –
гучними голосами вістить весни прихїд.

Ще сніг *де-де* рятує своє вчорашнє диво.
А дням все *вище й більше* світлішає в очах...
Опісля снів зимових *уже* нудьгує нива
за теплими руками свого сівача.

Та *завтра*, вслїд за клином у небї журавлиним,
на поле вийде ратай*, мов богатир: пора!
І ніби *навперейми*** із досвітком весіннім
у землю кине зерна достатку і добра.

Федір Захаров. Останній сніг

Вправа 251. Прочитайте сторітелінг. Узагальніть на основі тексту ознаки прислівників як частини мови. Поміркуйте над їхньою стилістичною роллю в мовленні.

ПРИСЛІВНИК У КРАЇНІ МОРФОЛОГІЇ

Добрий день усім! Якщо він, звісно, добрий. Запитаєте, чому на душі так мінорно? Здавалося б, надворі весняна погода й незабаром вихідні! Та це мене не тішить: я зовсім самотній... Мені навіть ні з ким гуляти, ходити в кіно, смакувати морозиво, взагалі радіти життю. Я як та біла ворона, ніхто зі мною не товаришує. Іменник, Прикметник, Займенник, Числівник і Дієслово не беруть мене до гурту, адже я «не такий, як вони».

* *Рата́й* – нар.-поет., заст. плугатар, орач.

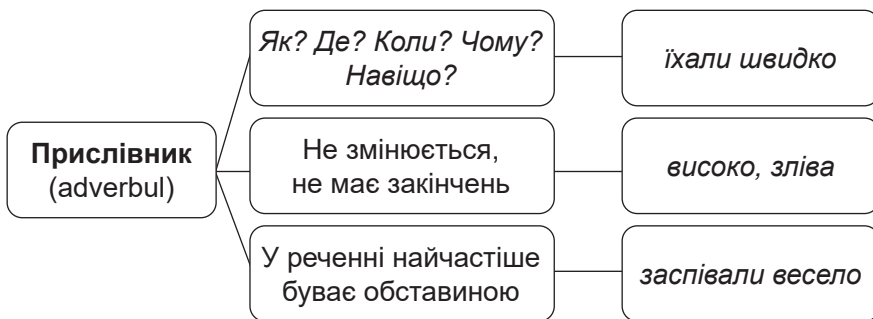
** *Навперейми* – перетинаючи що-небудь (дорогу, стежку тощо), виходячи назустріч.

У мене немає граматичного роду (безродний я!), немає часу (як же вони помиляються – на друзів я би віднайшов час!), я не здатний змінюватися... На їхню думку, я взагалі ні на що не здатний.

Хотів подружитися з Прийменником (начебто ми трохи схожі зовні), Сполучником і Часткою – не вийшло! Ці, навпаки, сказали: «Ти не з нашої компанії, бо можеш жити в реченні самостійно, а ми – лише поєднуючись із кимось». Навіть Вигук відвернувся (хоча, коли він скаржиться «ой, сумно», я завжди його підтримую).

Так і живу: **ні в сих ні в тих!**

Прислівник (adverbul) – це незмінна самостійна (повнозначна) частина мови, що виражає: 1) ознаку дії чи стану; 2) ознаку іншої ознаки; 3) ознаку предмета.

Прислівники, що вказують **на ознаку дії**, поєднуються з інфінітивом, способовими формами дієслова та дієприслівниками. У реченні вони виконують роль обставини. Наприклад: 1. *Чистоти (коли?) тепер не зачорнити, невмируще не убить* (А. Душак). 2. *Наллемо серце наше (наскільки?) вщерть до краю рідною любов'ю* (С. Черкасенко). 3. *І ти, тримаючись (якою мірою?) щосили, розгойдуєш дзвін маминого серця* (В. Китайгородська).

Прислівники, які вказують **на ознаку іншої ознаки**, поєднуються з прикметниками / дієприкметниками та іншими прислівниками. У реченні їх підкреслюємо як обставини, наприклад: (наскільки?) *Трохи вище входу в дупло вишня була розділена (наскільки?) навпіл* (Л. Первомайський).

Невелика група прислівників може вказувати **на ознаку предмета** й поєднуватися з іменниками. У реченні вони виконують роль неузгоджених означень, наприклад: *Кава (яка?) по-віденськи надзвичайно смачна та ароматна*.

Якщо прислівники означають **стан людини або природи**, то в безособовому реченні вони незалежні й виконують роль присудка, наприклад: *Надв́орі тепло. А в душі – хуртеча* (Т. Севернюк).

Вправа 252. Прочитайте словосполучення та віднайдіть у них прислівники. Поясніть, як ви відмежували їх від інших частин мови.

Веселе дозвілля – весело відпочивати, багато книг – багато вдягнений, гаряче повітря – надворі гаряче, вивчити напам'ять – покладатися на пам'ять, приготовлено нашвидку – на швидку їзду, зроблю потому – по тому березі.

Вправа 253. Дослідження-моделювання. I. Поєднайте частини прислів'їв і запишіть їх. Визначте синтаксичну роль виокремлених прислівників, відповідно підкресливши в реченнях. **II.** Поясніть (усно), які з цих прислівників означають ознаку дії/стану, які – ознаку ознаки, які – ознаку предмета, а які вказують на стан людини чи природи. Порівняйте українські прислів'я з подібними висловлюваннями з румунської народної творчості.

А Добре там живеться,..
Б Що вранці не зробиш,
В Не страшно ні хмари,..
Г Всюди добре,..

1 а вдома найліпше.
2 де гуртом сіється і жнеться.
3 того ввечері не здоженеш.
4 ні грому.

Прислівники – незмінна частина мови, тому в їхній будові (за значущими частинами слова) немає закінчень. Букви **-о, -е, -і, -и, -у, -ому, -ему** є суфіксами.

§ 46. РОЗЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 254. I. Прочитайте текст. Висловіть свою думку про життєву ситуацію, що трапилася з оповідачем або оповідачкою. **II.** Випишіть виокремлені прислівники разом із тими словами, від яких вони залежать. Укажіть, що означає кожний залежний прислівник.

Зранку ти звичайно поспішаєш до школи. Наздогоняєш першокласницю, яка йде дуже повільно й гірко плаче, накульгуючи на ногу.*

– Ти чого? – *спантеличено* запитуєш ти.

– *Я зненацька* впала й підвернула ногу. *Страшенно* болить, не можу йти, – відповідає крізь сльози дівчинка.

– Не треба було скакати, – *повчально* радиш ти й ідеш *направці*** до класу.

А як би ти вчинив/вчинила в такому разі?

* *Накульгувати* – трохи кульгати.

** *Направці* – діал. навпростець.

Вправа 255. Пригадайте, що ви знаєте про прислівник (adverbul) з уроків румунської мови. Які спільні ознаки ви помітили? Чи є відмінності у визначенні, граматичних категоріях прислівника в румунській граматиці й граматиці українській?

Термін «прислівник» утворено з прийменника *при* та іменника *слово* (власне, *дієслово*) унаслідок буквального перекладу лат. *adverbium*, у якому виокремлюємо прийменник *ad* («при») та іменник *verbum* («слово; дієслово»).

Вправа 256. «Хто більше?». Розгляньте таблицю групування прислівників за значенням. Доповніть кожен розряд двома-трьома власними прикладами.

Розряди прислівників за значенням

Розряд	Підрозряд	На які запитання відповідають	Приклади
I. Означальні	якісно-означальні	<i>як?</i>	<i>бадьоро, весело, високо, гордо, довго, добре, хороше</i>
	міри й ступеня	<i>скільки? наскільки? якою мірою? як багато?</i>	<i>багато, трохи, дуже, чимало, двічі; надвоє, натрое; удвічі, втричі, вдесятеро</i>
	способу дії	<i>яким способом? яким чином?</i>	<i>вєрхи, гуртом, пішки, поодинці, по-сусідськи</i>
II. Обставинні	місця	<i>де? куди? звідки?</i>	<i>всюди, внизу, там, тут; догори, додолу, сюди, додому; звідси, звідти, здалеку</i>
	часу	<i>коли? відколи? доки?</i>	<i>вчора, давно, завжди; віддавна, відтепер; довіку, досі, доти</i>
	причини	<i>чому? через що? з якої причини?</i>	<i>тому, збпалу; спересердя, збзла, чомусь</i>
	мети	<i>з якою метою? для чого? навіщо?</i>	<i>навмисне, наперекір, напоказ; нащо, навіщо</i>
	допусту	<i>незважаючи на що?</i>	<i>наперекір, усупереч</i>

Вправа 257. Випишіть із речень окремо означальні та обставинні прислівники. Чим різняться прислівники цих розрядів? Надпишіть скорочено їхнє значення: як (якісно-означальні); *мст* (міри і ступеня); *сп* (способу дії); *мц* (місця); *чс* (часу), *пр* (причини); *мт* (мети), *дт* (допусту).

1. Гей, крешуть наші ковзани із льоду срібні іскри. Праворуч, навпрямки, ліворуч, поруч себе, гей! Навприсядки, навсидячки, навстоячки, навтіки, сріблястий сміх, іскристий біг... (Б.-І. Антонович). 2. Ти повертаєшся щоразу, не повертаючись ніколи (Т. Севернюк). 3. Сподіваюся, що ви не спересердя не пишете до мене? (Леся Українка). 4. Рано зійшло сонце велично, пророчо (О. Кобилянська). 5. Хто сказав, що все уже відкрито? Нащо ми народжені тоді? (В. Симоненко). 6. Наче наперекір, виринало в пам'яті напівзабуте (М. Коцюбинський).

Прислівники міри й ступеня *багато*, *мало*, які граматично залежать від дієслів, треба відрізнити від однозвучних неозначено-кількісних числівників, які сполучаються з іменниками й означають неконкретну кількість предметів, явищ, понять тощо.

Вправа 258. Запишіть речення. Поясніть, чи у всіх контекстах слово *багато* є прислівником. Визначте синтаксичні зв'язки слова з іншими словами в реченні.

1. З обох боків портрета висять кінці *багато* вишиваного рушника (М. Коцюбинський). 2. У 30-ті роки було репресовано *багато* українських письменників (Із часопису). 3. Рідні пісні навіювали на нього *багато* споминів (Розм.). 4. Вона *багато* молодша за тебе? (Леся Українка).

Вправа 259. Уяви, що ти став/стала невидимкою на день. Опиши цей день. Як гадаєш, це буде весело чи виникне більше проблем? Поясни свою думку, використавши п'ять прислівників, що належать до різних за значенням розрядів.

§ 47. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Вправа 260. Пригадайте, які частини мови мають форми ступенів порівняння й чому. Які ступені порівняння ви знаєте? Як вони творяться? Прочитайте прислів'я, віднайдіть слова, які мають ступені порівняння, і з'ясуйте, до якої частини мови вони належать.

1. Найбільш гірко Парасці на чужій ласці. 2. Свій хліб більш ситний. 3. Людина міцніша за кремій і слабша за мушку. 4. Найкраще зерно ховається на дно. 5. Зробиш більш спішно – вийде смішно. 6. Буде тому найбільш голодно, хто в жнива холодку шукає (Народна творчість).

Прислівники на **-о, -е**, що мають спільні корені з якісними прикметниками, а також деякі прислівники міри й ступеня утворюють вищий і найвищий ступені порівняння. Наприклад: **гáряче** (від **га-рячий**) – *гарячіше – найгарячіше*; **розумно** (від **розумний**) – *розумніше – найрозумніше*; **багато** – *більше, найбільше*.

Не мають ступенів порівняння прислівники з префіксами **пре-, за-** (*препогано, замало*) і прислівники із суфіксами **-ень-, -есеньк-** (*тепленько, тихесенько*).

Способи творення і форми прислівникових ступенів порівняння такі самі, як і в прикметників.

Ступінь	Проста форма	Складена форма
Вищий	корінь вихідного прислівника + суфікси -ш- або -іше : <i>швидко – швидше; рішуче – рішучіше</i>	більш/мениш + вихідний прислівник: <i>більш швидко, менш рішуче</i>
Найвищий	префікс най- (<i>щонай-, якнай-</i>) + форма вищого ступеня порівняння прислівника: <i>найшвидше, якнайрішучіше</i>	більш/мениш + вихідний прислівник: <i>найбільш швидко, найменш рішуче</i>

Значення вищого ступеня можна посилити словами **значно, набагато, куди, трохи**: *значно ближче, набагато краще, куди глибше, трохи пізніше*.

Вправа 261. Спишіть речення, розкривши дужки й записавши прислівники у формі вищого ступеня порівняння. Підкресліть прислівники, які не творять ступенів порівняння, і поміркуйте чому.

1. Тихесенько квіти гойдалися на вітрі (*Л. Глібов*). 2. Вони гомоніли все (тихо і тихо), із їх гомону виникала пісня (*Леся Українка*). 3. (Швидко і швидко) котилися хвилі, розливалися (широко) і помалу заспокоювалися (*Леся Українка*). 4. Це справді зле, що покохав (занадто, заміцно) (*Б.-І. Антонич*). 5. Ну, от і все. Одплачеться природа. Їй стане (легко) певне. Як мені (*Л. Костенко*). 6. Крुшельницька знала тих пісень (пребагато) (*М. Рильський*).

Вправа 262. Спишіть речення, розкривши дужки й записавши прислівники у формі найвищого ступеня.

1. Кожному народові у своїй власній одежині (вільно), (зручно) поводитись: то що вже казати про мову? (*М. Старицький*). 2. Доля звичайно тих (високо) підносить, кого думає (низько) зіпхнути (*І. Франко*). 3. Чим (близько) людина пізнає тонкощі рідної мови, тим (тонко) її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим (багато) підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів (*В. Сухомлинський*). 4. (Багато + впевнено) в самостійному житті почуваються ті люди, які в дитинстві відчували рідне тепло, батьківську ласку й турботу (*Із часопису*).

У ході творення простої форми вищого ступеня порівняння прислівника відбуваються ті самі зміни приголосних звуків, що й у прикметниках, а саме: [к] на [ч] – *тяжко* — *тяжче*, [г], [ж], [з] змінюється на [жч] – *дорого* – *дорожче*, *дуже* – *дужче*, *вужко* – *вужче*, [с] змінюється на [шч] (на письмі – літера **щ**) – *високо* – *вище*. Як і прикметники, деякі прислівники утворюють ступені порівняння від іншої основи. Наприклад: *багато* – *більше*; *добре* – *краще*, *ліпше*; *мало* – *менше*; *погано* – *гірше*.

Вправа 263. Об'єднайтеся в три групи. Утворіть від прислівників усі можливі форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Поясніть, як вони творяться і які фонетичні зміни відбуваються у ступеневих формах.

I група. Дорого, швидко, ласкаво, біло, близько, далеко. **II група.** Зручно, високо, густо, низько, добре. **III група.** Голосно, привітно, довго, мало, гарно.

Неправильним є утворення вищого та найвищого ступенів порівняння прислівника внаслідок поєднання простої та складеної форм: *більш дотепно*, а не *більш дотепніше*; *найсмішніше*, а не *найбільш смішніше*.

Вправа 264. Віднайдіть з-поміж форм ступенів порівняння прислівників ті, що утворені неправильно. Виправте помилки та поясніть їх.

Приємніше, більш сухіше, найзеленіше, найменш вдаліше, найбільш промовисто, саме краще, менш привабливо, менш страшніше, найдужче, якнайвище, найбільш мінливіше, найдорожче, веселіше, щонайменше, більш рівно.

Вправа 265. Розгляньте обкладинку коміксу, автором якого є українська письменниця Леся Воронюк. Складіть усну розповідь про його персонажів: Кобзаря, який утратив зір під час козацьких пригод на Хортиці, Кіборга – відважного захисника Донецького аеропорту, карпатського травника на ймення Кріп і Віри – студентки з Ірпеня. Використайте (за бажання) прислівникові конструкції з довідки.

Довідка: здавна українці вважають; найбільш переконливо розповідає легенда/свідчення очевидців; водночас був/була людиною видатного військового хисту; був/була дивовижно хоробрий/хоробра; розбивати вщент сотні ворогів; ім'я назавжди залишилося оточене ореолом непереможності; надзвичайно вагомих успіхів досягла, навчаючись; найбагатший досвід лікування людей лікарськими рослинами; професійно збирати й комбінувати трав'яні збори; дуже швидко/якнайшвидше здобув/здобула визнання; наполегливо згуртовував/згуртовувала сили; попереду чигали віки не легких змагань за незалежність.

хтів досягла, навчаючись; найбагатший досвід лікування людей лікарськими рослинами; професійно збирати й комбінувати трав'яні збори; дуже швидко/якнайшвидше здобув/здобула визнання; наполегливо згуртовував/згуртовувала сили; попереду чигали віки не легких змагань за незалежність.

§ 48. ВИКОРИСТАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ ЯК ЗАСОБУ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Вправа 266. I. Послухайте текст. Розкажіть про власний денний розпорядок, вільний час. II. Прочитайте текст. Віднайдіть у ньому прислівники, поясніть їхнє використання як засобу зв'язку речень. Які з прислівників у тексті служать для підвищення виразності розмовного мовлення?

ФІЗКУЛЬТУРА І СПОРТ – ЗАПОРУКА НАШОГО ЗДОРОВ'Я

На шкільному подвір'ї – гомін. Купками зібралися однокласники та однокласниці. Радо обмінюються враженнями про канікули. Семикласники та семикласниці також гаряче обговорюють події цього літа. Перебиваючи всіх, Сашко намагається довести, що він відпочив найкраще.

– Я гостював у бабусі в селі й був володарем свого часу. Уранці спав, скільки хотів, не робив зарядки. Потім снідав, обідав і, нарешті, вечеряв, коли заманеться.

– Купався, напевно, щодня, засмагав?

– Ні.

– Певно, у селі нема де?

– Ні, є річка й чималенька.

– І в м'яча не грав?

– Ні.

– Що ж ти робив увесь цей час?

– Займався улюбленими своїми заняттями – читав і грав у комп'ютерні ігри. Коли гаджет забороняли, то вечорами ще дивився телевизор: усі програми – від початку й до кінця.

– Це добре, але відпочинок – не тільки читання, ігри й телевизор.

– А по-моєму, відпочинок – коли робиш усе, що тобі до вподоби, – не погоджувався Сашко.

– Ні, не маєш рації. Ось подивишся, як буде тобі важко після такого, так би мовити, «відпочинку» вставати ранком щодня в той самий час. Зрозуміло, що ти й надалі не робитимеш ранкової гімнастики й водяних процедур?

– Звісно, не буду, бо мені це не подобається.

– Але ж без них до школи приходитимеш млявий, сонний. Та й на уроках будеш неуважний. А додому зі школи будеш приходити дуже втомлений.

– Поживемо – побачимо. Ось подивишся, буду навчатися не гірше за тебе.

Минув місяць. На жаль, справдилися всі передбачення Сашкових друзів. Знервований, блідий Сашко з усіх сил намагався не пасти задніх у навчанні. І ось, нарешті, настала та хвилина, коли Сашко ніяково звернувся до друга.

– Бачу, що помилявся. І як це тобі вдається весь час бути у формі? Розкажи, будь ласка, про свій секрет.

– А немає ніякого секрету. Просто додержання режиму дня, дружба з фізкультурою, щоденні прогулянки на свіжому повітрі збережуть твоє здоров'я та допоможуть успішно вчитися.

Послухавши пораду, Сашко записався до футбольної секції і навіть гасло записав: «Фізкультура і спорт – запорука нашого здоров'я».

Перший семестр він закінчив із непоганими результатами.

Вправа 267. I. Прочитайте пам'ятку (інструкцію). Доповніть її власними міркуваннями щодо заходів безпечного користування всесвітньою мережею й збереження здоров'я та життя. **II.** Віднайдіть у тексті прислівники, поясніть їхнє використання як засобу зв'язку речень і підвищення виразності ділового мовлення.

ОСНОВНІ ПРАВИЛА БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІНТЕРНЕТІ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

1. Нікому ніколи не повідомляйте персональної інформації про себе і своїх рідних без дозволу батьків, не розмішуйте її в інтернеті. Персональна інформація – це ваше повне ім'я, прізвище, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти, домашня адреса, робоча адреса батьків, їхні номери телефонів, назва й адреса школи, фото з вами, членами вашої родини, друзями.

2. Якщо ви публікуєте фото чи відео в інтернеті, їх може подивитися кожен. Зважайте на це.

3. Не відповідайте на спам (небажану електронну пошту).

4. Не відкривайте листи електронної пошти, файли або вебсторінки, отримані від людей, яких ви реально не знаєте або яким не довіряєте. Ви не можете знати, що насправді міститься в цих файлах, – там можуть бути віруси або фото, відео «агресивного» змісту.

5. Пам'ятайте, що віртуальні знайомі можуть бути не тими, за кого себе видають. Якщо поруч із вами немає когось із дорослих, яким ви довіряєте та які можуть вас захистити, не зустрічайтесь у реальному житті з людьми, з якими ви познайомилися в інтернеті. Якщо ваш віртуальний друг/подруга справді той/та, за кого себе видає, він/вона спокійно зреагує на вашу турботу про власну безпеку.

6. Ніколи не пізно розповісти дорослим, якщо вас хтось образив.

7. Якщо хтось надсилає вам інформацію, зміст якої вас бентежить або ви самі її віднайшли в мережі, не намагайтеся з'ясувати щось самостійно. Зверніться до батьків або вчителів – вони знають, що треба зробити.

8. Нікому ніколи не повідомляйте свій пароль, за винятком дорослих членів вашої родини.

9. Ніколи не робіть того, що може коштувати грошей вашій родині, окрім випадків, коли поруч із вами батьки.

10. Дотримуйтеся етики спілкування. Завжди будьте ввічливими в електронному листуванні, і ваші кореспонденти/кореспондентки будуть ввічливими з вами. Обстоюйте свою позицію, не ображаючи своїх співрозмовників/співрозмовниць.

11. Не розсилайте листи з будь-якою інформацією незнайомим людям без їхнього прохання – це користувачі мережі сприймають як спам.

12. Повсякчас поведіться в мережі так, як би ви хотіли, щоб поводитися з вами.

13. Завжди дотримуйтеся сімейних правил інтернет-безпеки: вони розроблені для того, щоб ви почували себе комфортно та безпечно в мережі (За Ю. Скачком).

Вправа 268. Об'єднайтеся у дві групи і запишіть по п'ять-шість тез-аргументів і по два приклади з теми «Комп'ютерні ігри чи/та спортивні змагання?» (перша група – тези й приклади на користь комп'ютерних ігор, а друга – на користь фізичних вправ), використовуючи прислівники з вивченими орфограмами. Обговоріть разом результати суджень, поясніть правопис прислівників.

Вправа 269. Прочитайте текст, визначте його стиль і засоби зв'язку між реченнями. Випишіть прислівники. Ще раз прочитайте текст, опускаючи прислівники. Як змінюється при цьому зміст речень?

Книжку не можна читати похашцем, абияк. Не читайте книжки швидко, а читайте вдумливо, повільно. Не переказуйте поезію, бо її

не можна переказати. Там кожне слово майстерно вплетене в мовну тканину.

Прекрасна мить поетичного відкриття. Ось ти, як завжди, уважно читаєш такі начебто звичайні слова. І раптом відчуваєш за ними щось таємниче, щось незбагненне. Перед тобою розкривається досі небачена картина, про яку ти лише здогадувався і яку тепер неждано-негадано відкрив для себе завдяки магічній силі поезії.

Поет чи поетеса уміють, здавалось би, звичайно, звичайнісінькими словами сказати нам дуже багато (*За П. Перебийносом*).

§ 49. ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ. БУКВИ **НІ** І **НН** У ПРИСЛІВНИКАХ

Вправа 270. Розгляньте таблицю, дослідіть, від яких частин мови походять прислівники, добираючи до кожного прикладу твірне слово.

Зразок: начисто – чистий.

Походження прислівників

Від прикметників	Востаннє, по-людськи, голосно, вороже, зрідка, зліва
Від іменників	Навесні, щоночі, надворі, напам'ять, верхи, кругом, підтюпцем, повагом
Від числівників	По-перше, двічі, втричі, натрое, вчетверо, заодно, утрьох
Від займенників	Чому, тому, надто, зовсім, потім, потому, нащо, чомусь
Від дієслів	Гопки, лежма, нехотя, хвилююче, навпомацки
Від прислівників	Кудись, куди-небудь, подекуди, відтоді, назавжди, дотепер

Особливості творення прислівників в українській мові

Спосіб творення	Приклади
1. Префіксальний	за-: довго (присл.) → задовго ; не-: мало (присл.) → немало ; ні-: трохи (присл.) → нітрохи
2. Суфіксальний (найпоширеніший)	-о: пізній (прикм.) → пізно ; -сь: куди (займ. присл.) → кудись ; -чі: три (числ.) → тричі -ома: жарт (ім.) → жартома -іше: охайно (присл.) → охайніше

Спосіб творення	Приклади
3. Префіксально-суфіксальний	<i>по- + -ому(-єму): твій (займ.) → по-твоєму</i> <i>по- + -и: чоловічий (прикм.) → по-чоловічи</i> <i>з- + -у: молодий (прикм.) → змолоду</i> <i>за- + -о: світлий (прикм.) → засвітло</i> <i>на- + -у: низ (ім.) → нанизу</i> <i>на-, в- + -ач, -ки: сто[йа]ти (дієсл.) → навсто[йа]чки</i>
4. Перехід інших частин мови в прислівник	<i>з вечора (прийм.-ім.) → звечора (присл.)</i> <i>на двоє (прийм.-числ.) → надвоє</i>
5. Складання антонімічних, однакових чи близьких слів	<i>більше + менше (присл.) → більш-менш</i> <i>далеко + далеко (присл.) → далеко-далеко</i> <i>мало + помалу (присл.) → мало-помалу</i>
6. Злиття основ слів	<i>мимо + ходити → мимохідь</i> <i>сила + міць → силоміць</i> <i>боса + нога → босоніж</i>

Вправа 271. Користуючись таблицею, уміщеною перед вправою, доберіть до кожного прислівника спільнокореневе слово, від якого він утворений. Виокремте твірну основу і словотвірний засіб, назвіть частину мови, від основи якої утворено прислівник.

Удруге, гаряче, двічі, зелено, колись, по-материнськи, по-нашому, по-третє, прямо, сумлінно, шалено, тричі, утрюх.

Вправа 272. Прочитайте речення, визначте авторські неологізми. Яким способом утворено кожен із них? Яку роль виконують ці мовні засоби в художніх текстах?

1. Не дивися так привітно, яблуновоцвітно (*П. Тичина*). 2. Ви усміхнулись яснозоряно, і я схилився упокорено (*М. Вороний*). 3. Життя проходить безподійно, так заметільно, сніговійно (*І. Коваленко*). 4. Барвінково, волошково в небі світиться зоря (*А. Камінчук*). 5. День догоряв хризантемно, айстрово (*І. Коваленко*).

Прислівники, утворені від основ прикметників і дієприкметників за допомогою суфіксів **-о**, **-е**, зберігають правопис цих прикметників і дієприкметників. Наприклад: *стомлено, заворожено, стброжко, своєрідно, ббязко, скуто*.

У прислівниках, утворених від прикметників і дієприкметників з однією буквою **н** в основі, пишемо одну **н**. Наприклад: *гарно*, бо *гарний*; *надійно*, бо *надійний*; *моторошно*, бо *моторошний*; *впевнено*, бо *впевнений*; *потривожено*, бо *потривожений*.

У прислівниках, утворених від прикметників з двома **нн** в основі, також пишемо **нн**. Наприклад: *бездогáнно*, бо *бездогáнний*; *сónно*, бо *сónний*; *невпíзнáнно*, бо *невпíзнáнний*; *невблагáнно*, бо *невблагáнний*.

Дві букви **нн** пишемо в кількох прислівниках з іншими суфіксами: *зрáння*, *попíдвікóнно*, *попíдтíнно*, *спросóння*, *навманнá*.

Запам'ятайте мнемонічну фразу:

Кошеня зрання спросоння йшло попíдтинню й попíдвіконню навмання.

Вправа 273. Запишіть речення, обґрунтовуючи написання **н** і **нн** у прислівниках. Прокоментуйте постановку розділових знаків.

1. Недума(н / нн)о, негада(н / нн)о забігла в глухомань (*Л. Костенко*).
2. Вітер мчить шале(н / нн)о з півночі, мов тікає від погоні пріч* (*Леся Українка*).
3. О ноче, що надходиш невблага(н / нн)о! (*Є. Маланюк*).
4. А тут ніч темна така, що тільки навма(н / нн)я вгадуєш дорогу (*П. Куліш*).
5. Нежда(н / нн)о серце защемить скорботне (*О. Маковей*).
6. Стій, серце, стій! Не бийся так шале(н / нн)о! (*Леся Українка*).
7. Як прекрасно серце болить, захлинається щем(н / нн)о болем! (*Г. Гордасевич*).
8. Поет співав глиби(н / нн)о, старови(н / нн)о (*І. Драч*).

Запам'ятайте вимову прислівників:

бóязко, гúртом, глíбоко, дéшево, досíта, нáново, нáрівні, нáрівно, нáрізно, нáчисто, нáчорно, нашвидкú, хóроше, шíроко.

Вправа 274. Запишіть прислівники у дві групи: у першу – з **нн**, а в другу – з **н**. Уведіть їх у словосполучення (усно). Із виокремленими словами складіть речення (письмово).

Стара..но, доступ..но, надзвичай..но, неквап..но, *моното..но*, удар..но, *резо..но*, поіме..но, *гости..но*, доступ..но, радіс..но, неври..но, синхро..но, страше..но, нежда..но, *сердеч..но*, шале..но, безлюд..но, *незрівня..но*, щоде..но, незмі..но, заслуже..но, лагід..но.

Вправа 275. Згрупуйте слова. За якими ознаками ви це робитимете? За допомогою тлумачного онлайн-словника (<http://sum.in.ua>) поясніть лексичне значення прислівників. Складіть і запишіть із виокремленими словами речення.

* *Пріч* – невідомо куди; геть.

Навскіс, навскоси, навколінці, навідліг, навколінки, навскося, навідліт, навмання, навкосяка, навманці, навідмах, навідмаш, навколо, навколішки, навкруг.

Вправа 276. Поділіться з однокласниками та однокласницями своєю мрією побачити перлину Хмельниччини – таємничий водоспад Бурбун. Уживайте прислівники з вивченою орфограмою на зразок: *несказанно, незбагненно, гордо, численно, несподівано, дивовижно, відважно, небезпечно* тощо.

Водоспад Бурбун

§ 50. НЕ І НІ З ПРИСЛІВНИКАМИ

Вправа 277. I. Складіть власне висловлювання на основі деформованого тексту. Уживайте заперечні прислівники з довідки замість виокремлених у тексті слів, узгоджуючи їхнє значення зі змістом кожного речення. II. Які правила поведінки в музеях ви знаєте?

Наш клас *давно* був у музеї П. Сагайдачного в Кульчицях, що на Львівщині. Ми приїхали *надовго*, тому відразу вирішили гаяти час. Музей був відчинений. Перед тим, як оглянути експозицію, ми голосно розмовляли між собою, сміялися і жартували. Правил поведінки в музеї ми *зовсім* не знали. *Довго* не з'являвся екскурсовод. Він попросив не дотримуватися тиші й *завжди* вмикати в музеї мобільні телефони. *Повсякчас* не могли подумали, що в музеї так цікаво! *Якраз* не хотілося вертатися додому.

Довідка: *нещодавно, нітрохи, ніколи, незабаром, ніяк, ніскільки, ненадовго.*

Слово **не** в українській мові може бути і часткою, і префіксом.

Префікс **не-** творить прислівники з новим лексичним значенням. Наприклад: *не-* + *-багат* → *небагато* (мало), *не-* + *-далеко* → *недалеко* (близько), *не-* + *-приятно* → *неприятно* (сердито).

Правопис *не* з прислівниками

Разом пишемо, якщо		Окремо пишемо, якщо	
прислівник із не- можна замінити іншим близьким за значенням прислівником без не-	Наприклад: <i>неважко</i> (легко), <i>невесело</i> (сумно), <i>недорого</i> (дешево)	у реченні є протиставлення, виражене антонімом зі сполучником а	Наприклад: <i>не важко, а легко</i> ; <i>не весело, а сумно</i> ; <i>не дорого, а дешево</i> ; <i>не багато, а мало</i> ; <i>не солодко, а гірко</i>
прислівник без не не вживаємо	Наприклад: <i>невпинно</i> , <i>невтомно</i> , <i>незабаром</i>	не вжито з присудковими прислівниками <i>можна</i> , <i>потрібно</i> , <i>конче</i>	Наприклад: <i>не можна</i> (терпіти), <i>не треба</i> (заважати), <i>не потрібно</i> (турбувати)
		не стоїть при підсилювальних прислівниках	Наприклад: <i>не дуже</i> , <i>не зовсім</i> , <i>не цілком</i> , <i>не остаточно</i>
		не стоюється прислівника, який пишемо з дефісом	Наприклад: <i>не по-людськи</i> , <i>не по-нашому</i>

Вправа 278. Об'єднайтеся у три групи. Напишіть правильно прислівники й поясніть їхній правопис. Складіть із прислівниками речення.

Перша група. Не/багато, не/давно, не/даром, не/задовго, не/нароком. **Друга група.** Не/видимо, не/далеко, не/дурно, не/навмисне, не/подалік. **Третя група.** Не/гаразд, не/дарма, не/надовго, не/подалік, не/забаром.

Вправа 279. Об'єднайтеся у дві групи. Складіть і запишіть речення, у яких були б прислівники із префіксом **не-** та із заперечною часткою **не**.

Перша група. Невисоко – не високо, негарно – не гарно, невисоко – не високо. **Друга група.** Недалеко – не далеко, недорого – не дорого, недобре – не добре.

Префікс **ні-** в прислівниках завжди пишемо разом. Наприклад: *ніде, нізащо, нізвідки, нікуди, ніяк, ніскільки, ніколи*.

У фразеологічних зворотах **ні** може підсилювати значення заперечення, наприклад: *ні жарко ні холодно, ні туди ні сюди, ні так ні сяк, ні тут ні там, ні зле ні добре*. Кому в таких зворотах не ставимо.

Вправа 280. Складіть і запишіть із прислівниками речення, поясніть їхній правопис. У якому разі **не** може бути часткою, яку пишемо окремо? Доведіть свою думку, дібравши приклади.

1. Не/погано, ні/звідкіль, ні/вроку, ні/як. 2. Не/довго, ні/яково, ні/де, ні/защо. 3. Не/далеко, ні/звідки, ні/коли, ні/скільки.

Вправа 281. Оберіть із двох варіантів уживання прислівників у реченні правильний, усно поясніть причину помилки.

1. Прикрашати ялинку треба знизу *догори / доверху*. 2. *Легше всього / найлегше* втекти від проблем людям егоїстичним. 3. Ми будемо *по-всякому / всіляко* сприяти зміцненню дружніх стосунків між нашими родинами. 4. Мене захопила їзда *верхом / верхи*. 5. Навчатися необхідно *безпереривно / безперервно*.

Вправа 282. Складіть невеличку гумористичну розповідь, використовуючи фразеологічні звороти *ні жарко ні холодно, ні туди ні сюди, ні так ні сяк, ні тут ні там, ні зле ні добре*.

§ 51. ДЕФІС У ПРИСЛІВНИКАХ

Вправа 283. Доберіть до сполучень слів синонімічні прислівники, які пишемо з дефісом. Запишіть їх у зошити. Хто записав найбільше слів? Перевірте за ключем, чи правильно ви утворили прислівники.

Зразок: як в Україні – *по-українськи, по-українському*.

1. Як я. 2. Трохи. 3. Як козак. 4. Давно. 5. Зрідка. 6. Дружно. 7. Дуже тихо. 8. Безконечно.

Вправа 284. Розгляньте таблицю та усно доповніть кожну рубрику своїми прикладами.

Написання прислівників з дефісом

Спосіб творення	Із дефісом пишемо	Приклади
Префіксальний	префікси бозна-	бозна-де, бозна-коли... будь-коли, будь-як...
	будь- казна- хтозна- невідь- (від «не відаю»)	казна-де, казна-куди... хтозна-звідки, хтозна-як... невідь-де, невідь-як...
Суфіксальний	суфікси -небудь -будь -таки -то	де-небудь, звідки-небудь, коли-будь, куди-будь, де-таки, як-таки, десь-то, там-то
Префіксально-суфіксальний	префікс по- та суфікси -е, -и, -ому, ему	по-румунськи, по-людськи, по-доброму, по-вашому, по-нашому, по-своєму, по-друге, по-п'яте
Слово- та основоскладання	повторення слів	де-де, так-так, гарно-гарно, тихо-тихо, гарно-гарнесенько
	поєднання синонімів або антонімів	любо-дорого, любо-мило, тихо-мирно, часто-густо, більш-менш, сяк-так
Зрощення	повторення слів зі службовими частинами мови	де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь

Вправа 285. Спишіть речення, розкривши дужки. Підкресліть прислівники, які пишемо з дефісом. Поясніть усно їхнє написання.

1. Вони були щирі товаришки, яких тільки (вряді/годі) зводить життя до купи (*Панас Мирний*). 2. Леліє, поговори з ними, нехай вони тобі (що/небудь) розкажуть (*Леся Українка*). 3. Тихо навкруги, мертво. Лиш (де/не/де) прокинеться пташка, непевним голосом озветься зі свого затишку (*М. Коцюбинський*). 4. Діти, ви всі підросли на сонечку й дощах, а тепер будемо рости за книжками, бо (багато/багато) чого дуже цікавого нам треба пізнати (*М. Стельмах*).

Вправа 286. Складіть речення так, щоб подані слова потрібно було писати по-різному (із дефісом й окремо).

Зразок: 1. Василь любив говорити із сином (*як?*) *по-батьківському*, щиро. 2. *По (чиєму?) батьківському* полю бігав вороний кінь.

Перша група. По/зимовому, по/стародавньому, по/моєму.

Друга група. По/літньому, по/нашому, по/доброму.

Третя група. По/осінньому, по/українському, по/іншому.

Вправа 287. I. Прочитайте виразно текст уголос. З якими поняттями порівнює автор рідну школу? II. До виокремлених прислівників додайте префікси або суфікси, або повторювані компоненти так, щоб їх записати з дефісом.

Школо рідна моя! Калинова колыско юності моєї! Рожевий вулицу мій! Ти для мене все. Бо тут ми навчилися упевнено літати в шумовитім раю, як працювати невгамовні бджоли. Тут навчилися розпізнавати й любити квіти. Збирати на них пергу* – золоті пилинки знання і мудрості.

Школо, школо! Дорога ти оселя моя! Такої пізньої пори під твоїм привітним дахом ми ще ніколи не були. Ти гориш *урочисто* й *гарно* вогнями. Вікна розчинені навстіж. Тиха, літня ніч засвітила в небі зоряні люстри, немовби заради нашого свята розсипала в кущах бузку місячні сміхи.

Осокори стоять за вікнами і, немов чубаті хлопці, заглядають у наш актовий зал, про щось перешіптуються з грайливим вітром.

Звуки вальсу лунуть ніби з самого неба й несуть тебе *легко* і *плавно*. І вже здається, що ти – немов лебідка з білокрилої зграї.

Невже й *справді* із наших білих школярських фартушків вирости крила? *Куди*, у які краї понесуть нас? *Де* зупинять свій шалений лет?

У навстіж розчинене вікно щось *тихо* й таємниче нашіптує ніч. Місяць пливе вгорі, немов золотий глобус, у далекі світи... (І. Цюпа).

Вправа 288. Напишіть есе «Школо рідна моя! Калинова колыско юності моєї!», уживайте прислівники різних розрядів. Сформулюйте висновки про їхню роль у вашому висловлюванні. Прикрасьте есе малюнками, світлинами, відеороликами.

* *Перга* – зібраний бджолами квітковий пилок рослин.

§ 52. НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ ТА ОКРЕМО

Вправа 289. Розгляньте уважно хмаринки слів. Зробіть висновок про написання прислівників, наведіть приклади, скориставшись зображеннями.

Вправа 290. В українській мові до давніх прислівників *де, як, коли, куди, там, тут, доки, досі, доти, звідки, звідти, тоді, іноді, всюди* додаванням префіксів **аби-, де-, ні-, ані-** та **будь-, казна-, хтозна-** творимо нові прислівники. Утворіть із цими префіксами всі можливі прислівники і правильно їх запишіть (пригадайте, як із цими префіксами пишемо займенники).

Зразок: *абиде, ніде, аніде, будь-де, казна-де, хтозна-де.*

Разом пишемо прислівники

утворені сполученням префіксів (історично прийменників) з іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками, прислівниками	утворені історично сполученням кількох прийменників з будь-якою частиною мови	утворені історично з кількох основ (з прийменником чи без нього)	утворені сполученням часток аби-, де-, -сь, ані-, як-, чи-, що- з різними частинами мови
<i>безвісти, довкола, зрештою, вручну; віддавна, напевне, помалу, сповна; вперше, надвоє, учотирьох, водно; внічю, втім, нащо, передусім; дотепер</i>	<i>завбільшки, знадвору, завчасу, навкруги, навпаки, навтікача, позавчора, навпрісьядки, навскач, стрімголов, тимчасово, чимраз</i>	<i>босоніж, водночас, горілиць, ліворуч, мимоволі, мимохідь, мимохіть, насамперед, обабіч, очевидно, повсякчас, стрімголов, тимчасово</i>	<i>абікуди, абиyak, дедалі, деінде, звідкись, яkось, аніскільки, анітрохи, якомога, яkось, чимало, щодня, щосили, щоправда</i>

1. Розрізняйте **прислівники**, які *пишемо разом*, і **прийменники** та **частки**, які *пишемо окремо* з різними частинами мови: *бережи здоров'я **з**молоду і **за** молоду жінку*.

2. Розрізняйте **прислівники** та **похідні прийменники**:

а) **прислівник** у реченні функціонує самостійно й до нього можна поставити запитання: *Зустрів Антін несподівано Марту. Ішла (куди?) **назустріч*** (М. Коцюбинський); *назустріч* – прислівник;

б) **прийменник** самостійно не відповідає на запитання і виражає залежність іменника від інших слів у реченні: *Стебла лілій витикалися із землі **назустріч** (чому?) сонцю* (О. Довженко). *Назустріч* – прийменник.

Вправа 291. Розкрийте дужки й запишіть словосполучення в три групи: 1) разом; 2) із дефісом; 3) окремо.

Відмовився (на) відруб, заходьте (по) одному, сиділи (до) пізна, (по) справжньому влип, (по) нашому сказано, мчав (на) вскач, пропав (без) вісти, (по) вінця повен, (до) гори дном, (по) вовчому завив, складено (в) четверо, (в) цілому закінчили, перевернувся (з) боку (на) бік, вийшов (на) зустріч, відклав справи (на) завтра, заговорив (по) французьки, видніється ген (ген), узяв (за) багато, купив (на) виplat, кинув (на) відліг, (по) іншому думав син, з ним (за) одно, написано (по) латині, це мені (до) вподоби.

Ключ: підкресліть останню букву в останньому слові кожного словосполучення. Із цих букв прочитайте закінчення вислову голландського філософа XVII ст. Б. Спінози: «Знаючи свої вади, ми ...».

Окремо пишемо прислівникові сполуки

утворені з прийменника та іменника, який зберігає конкретне лексичне значення та граматичну форму (між ними можна вставити означення)	утворені поєднанням прийменника по зі збірним числівником	утворені від двох слів, які вжиті в різних відмінках
<i>без (мого) відома, до (моєї) вподоби, до (твого) лиця, до (твого) смаку, на (наше) щастя, на (мій) жаль</i>	<i>по двоє, по троє, по четверо, по п'ятеро, по десятеро</i>	<i>сама самотою, одним одна, час від часу, рік у рік, раз у раз, день у день, з ранку до вечора, з боку на бік</i>

Вправа 292. Перекладіть прислівники українською мовою. З'ясуйте їхнє значення та особливості словотвору і правопису в обох мовах.

Acasă, alături, aproape, astăzi, astfel, bărbătește, când, cândva, cumva, degrabă, demult, departe, deplin, deval, devreme, dinăuntru, domnește, undeva, oricând, împreună, încotro, odată, omenește, oricât, oricum, oriunde, părintește, rareori, defel, deloc, de departe, din când în când.

Вправа 293. Поясніть правопис прислівників і прислівникових сполук. Складіть перелік усіх орфограм.

Зразок: 1) написання прислівників **разом** (приклади: *урбзсин*, ...).

Не/весело, а сумно; з/роду/віку, казна/коли, коли/не/коли, мало/по/малу, на/відмінно, над/вечір, на/гору, на/горá, на/зло, у/двоє, на/двоє, не/винно, в/ряди/годи не/сьогодні/завтра, один/в/один, по/бойовому, по/вік/віки, по/двоє, по/друге, по/латині, пліч/о/пліч, по/підтинню, по/середині, як/не/як, як/небудь, десь/то.

Вправа 294. I. Запишіть прислівники, розкривши дужки. Запам'ятайте їхнє написання. **II.** Складіть із трьома прислівниками речення, визначте синтаксичну роль прислівників у них.

1. (Без)перестанку, (в)вечері, (в)волю, (в)голос, (в)гору, (в)зимку, (в)літку, (в)низу, (в)ночі, (до)віку, (до)вкола, (до)волі, (з)низу, (зó)зла. 2. (Без)відома, (без)жалю, (без)сліду, (в)міру, (до)вподоби, (на)бігу; (на)біс, (на)жаль, (на)зло, (на)світанку, (на)скаку, (по)правді, (по)суті, (без)кінця-краю, (з)радості, (на)диво.

Правопис *и* та *і* в кінці прислівників

Букву **и** у кінці прислівників завжди пишемо:

а) у прислівниках, що мають у кінці основи суфікс **-ки**, наприклад: *завбільшки, заввишки, завглибшки, задки, наввіпередки, пішки*;

б) у прислівниках, утворених від основ відносних прикметників за допомогою префікса **по-** та суфікса **-и**, наприклад: *по-албанськи (албанськ-ий), по-киргизьки (киргизьк-ий), по-німецьки (німецьк-ий), по-ведмежи (ведмеж-ий), по-вовчи (вовч-ий)*;

в) у прислівниках після **г, к, х** та інших твердих приголосних, наприклад: *довкруги, навіки, верхи* та *безвісти, восени, всюди, звідси, згори, коли*.

Букву **і** пишемо після м'яких і пом'якшених приголосних:

а) у прислівниках з основою на **-ці, -чі**, наприклад: *назириці* (наглядаючи), *нахильці* (схилено), *двічі, утричі*;

б) в окремих прислівниках після м'яких і пом'якшених приголосних: *віднині, опівдні, тоді, надворі* (**але**: *на дворі* – іменник).

Вправа 295. Вставте в прислівники замість крапок пропущені кінцеві **и** або **і**.

1. Він би втрич... дорожче заплатив за цю землю (*М. Стельмах*).
2. Опівноч.. айстри в саду розцвіли (*Олександр Олесь*).
3. Лікар по-батьківськ.. погладив дівчину по голові (*М. Трублаїні*).
4. Листоноша мовчк.., навшипиньк.. підійшов до Терентія (*О. Довженко*).
5. Дніпро розкішно леться більше верстви завширшк.. попід самими горами (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 296. I. Послухайте оповідання Мірчі Синтімбряню. Що, на вашу думку, є джерелом молодості ваших батьків? II. Прочитайте текст. З'ясуйте значення та особливості словотвору й правопису виокремлених прислівників у румунській та українській мовах.

МАТИ

Жила *колись* молода й гарна мати. Що мені ще сказати вам про неї, щоб ви *краще* уявили її? Вона, діти, була схожою на кожную з ваших матерів. Була *настільки* схожою, що те, що я вам розкажу, навіть не *можна* вважати казкою. Або, якщо хочете, це історія будь-якої матері.

Її діти багато чого в ній не помічали. Ні того, що вона молода й вродлива, ні того, що *іноді* вона втомлена й задумана, ані того, що *часто* вона весела й щаслива, мов дитина.

Вона була матір'ю...

Одного було *неможливо* не помітити. Мати *завжди* могла обійтися без чогось свого. Вона, зі всіх хатніх, *найрідше* промовляла слово: «Мое». Вона могла *взагалі* не промовляти його. Та все-таки не змогла б. Оскільки промовляла ці слова *щодня*, але казала їх *так*, як будь-яка мати:

– Мій синок, моя донечка, мої діти...

Мати, яка могла б відмовитися від усього на світі, *ніколи* не відмовилася б із гордістю казати: «Моя дитина».

Однак, *іноді* ці слова вона промовляла *тихо, ледве-ледь*...

– Хто забруднив стіни хати?

– Мій син, – відповідала мати, опустивши голову.

– Яка заплямована сукенка... Чия ти, дівчинко?

– Це моя донечка, – казала засоромлена мати.

– Хто це так *голосно* кричить?

– Мої діти, – сказала вона, ніби з плачем у голосі, *ледве чутно*. Сама вона, здавалось, *раптово* старіла, ніби *вже* й не була молодою й гарною.

Але *часто* промовляла ці слова *чітко, виразно*, коли, наприклад, її запитували:

– Хто ця старанна дитина?

– Мій син, – відповідала мама, і її очі сяяли.

– Як *гарно* говорить ця маленька. Хто вона?

– Моя донечка, – казала щаслива мати.

– Які чисті ці діти! Чиї вони?

– Це мої діти, – говорила мама, і в її голосі відчувалася гордість, її обличчя ясніло, а вона відразу виглядала молодою й красивою, наче фея.

І час минув, діти підросли, мати *вже* не була ані молодою, ані такою вродливою. Але ніхто цього не помічав. Тому що діти *завжди* старалися дати їй нагоду казати *безперервно, чітко, прилюдно* і з гордістю такі слова:

– Мої діти!

Це було джерелом матусиної молодості. І мати завжди виглядала молодою та вродливою! (*Українською переклали М. Гербіл і Л. Дорош*).

§ 53. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО. РОЗБІР ПРИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 297. Прочитайте текст. Поясніть усно правопис виокремлених прислівників.

От уже низом стало *срібно/срібно*, вище – блакитно. Це березняк, що побратався з полохливою осичиною. Тут не тільки земля, але й дерево пахне грибами. Я присідаю *на/в/почіпки* і тихенько придивляюся, що робиться *на/в/коло...* Раптом моє серце тенькнуло, опустившись трохи *в/низ* і радісно завмерло: *не/далеко* од отруйного стебла воронячого ока красовито стоять

два близнюки-красноголовці... (*За М. Стельмахом*).

Схема розбору прислівника як частини мови

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Розряд за значенням: 1) *означальний* (якісно-означальний, міри і ступеня, способу дії); 2) *обставинний* (місця, часу, причини, мети, допусту).
4. Ступінь порівняння (якщо є).
5. Синтаксична роль.
6. Вимова та написання – орфограма.

Зразки розбору

От уже низом стало срібно-срібно (*М. Стельмах*).

Зразок усного розбору:

Срібно-срібно – прислівник, означальний (якісно-означальний): стало (як?) срібно-срібно; у безособовому реченні є присудком; пишемо з дефісом (повторення слів).

Зразок письмового розбору:

Срібно-срібно – присл., стало (як?) срібно-срібно – означ. (якісн.-означ.), присудок, пишемо з дефісом.

Вправа 298. Спишіть речення. Віднайдіть прислівники і підкресліть як члени речення, поясніть їхній правопис. Розберіть письмово прислівники як частину мови, дотримуючись схеми.

1. Коли-не-коли в саду зривався вітер (*Т. Севернюк*). 2. «Всюди однаково... всюди однаково, – говорять твої втомлені очі, – а світ такий здалека великий і незбагненний, а зблизька видається химерною дитячою забавкою...» (*Ірина Вільде*). 3. Дорога ліворуч була наглухо закрита дубовими завалами (*Олесь Гончар*).

Вправа 299. I. Прочитайте правила граційної ходи. Чи дотримуєтеся ви щоденно цих рекомендацій? II. Спишіть правила, добираючи з довідки замість крапок прислівники, характерні для ділового стилю. Пригадайте ознаки офіційно-ділового тексту.

Стеж за своєю ногою. Вона повинна бути вільною, пружною. ... човгати ногами, випинати живіт, розмахувати руками, ступати ... або Ступай на всю ступню, але став її Не горбся, не волочи ноги. Стій ..., не згинаючись, не тримай руки в кишенях (*За В. Білоусовою*).

Довідка: негарно / добре, важко / тяжко, розслаблено / немічно, легко / легенько.

Вправа 300. Напишіть есе (вісім–десять речень) про те, як можна позбутися лінощів у навчанні або у спорті. Використайте прислівники *сьогодні, безсумнівно, бажано, незручно, впевненіше, вчасно* або інші.

Вправа 301. Доберіть антоніми (слова з протилежним значенням) до слів *рано, косо, голосніше, весело, важко, слабко, легко, грубо, брудно, прямо*. До якого розряду вони належать? Назвіть їхні граматичні ознаки. Розберіть за схемою прислівник *голосніше* (письмово).

Тестові завдання

ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Прислівник – це самостійна змінна частина мови.
Так чи ні.
2. Незмінність – морфологічна ознака прислівника.
Так чи ні.
3. Прислівники на *-о, -е* мають ступені порівняння.
Так чи ні.
4. Ступені порівняння прислівників мають форми.
Так чи ні.
5. Прислівники пишемо разом, окремо і з дефісом.
Так чи ні.
6. Деякі прислівники у безособових реченнях виступають присудками.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. У кінці пишемо *і* в усіх прислівниках рядка
А навперейм.., навпомацк.., навприсядк.., наввипередк..
Б навскок.., супрот.., потайк.., пішк..
В нараз.., нарівн.., опівноч.., уранц..
Г нізвідк.., навпак.., лежач.., анітрох..
2. Усі прислівники мають *ни* у рядку
А фактич..о, несподіва..о, екзотич..о, актив..о
Б незбагне..о, неви..о, щоде..о, відмі..о
В стрима..о, сніж..о, зора..о, впевне..о
Г голос..о, здивова..о, доблес..о, стара..о

3. Без *не* не вживаються прислівники рядка

- А неабияк, невибагливо, ненавмисно, недорого
- Б недавно, нетерпляче, неслухняно, неблизько
- В небагато, нехолодно, нетепло, невесело
- Г незабаром, нещодавно, негоже, невпинно

4. Усі прислівники пишемо окремо в рядку

- А до/смаку, по/совісті, під/час, по/суті, без/ліч
- Б як/слід, у/тричі, під/кінець, з/розгону, на/зло
- В до/вподоби, на/світанку, до/міри, без/мети, на/жаль
- Г в/міру, без/вісти, на/радість, на/осліп, без/краю

5. Прислівник пишемо з дефісом у реченні

- А Степан вряди/годи розпитував у перехожих дорогу (В. Підмогильний).
- Б С/переду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений зелено-жовтими передосінніми берегами (В. Підмогильний).
- В Чорне море хмар наче в/останнє висить між небом і землею (О. Турянський).
- Г Іменини справляли в/дома.

6. Обставину мети вжито в реченні

- А Ще одна осінь повільно минає.
- Б Восени туман імлистий вкриє наше місто.
- В Навмисне туристи звернули на дорогу.
- Г Повсюди люди добра чекають від життя.

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між прислівником і способом його творення.

<i>Прислівник</i>	<i>Спосіб творення</i>
1 ніколи	А суфіксальний
2 весело	Б префіксально-суфіксальний
3 по-людськи	В складання основ
4 босоніж	Г префіксальний
	Д перехід з одної частини мови в іншу

2. Установіть відповідність між прислівником і ступенем порівняння.

<i>Прислівник</i>	<i>Ступінь порівняння</i>
1 наймудріше	А вищий ступінь, проста форма
2 мудро	Б вищий ступінь, складена форма
3 більш мудро	В найвищий ступінь, проста форма
4 найменш мудро	Г найвищий ступінь, складена форма
	Д неступеньований прислівник

3. Установіть відповідність між прислівником і групою за значенням.

Прислівник

1 зручно

2 здалеку

3 завжди

4 навмисне

Група за значенням

А прислівник місця

Б прислівник мети

В прислівник способу дії

Г прислівник часу

Д прислівник причини

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи прислівники, напишіть есе (10–15 речень) з теми «Той, хто по-справжньому любить свою Батьківщину, з усякого погляду справжня людина» (За висловом В. Сухомлинського).

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «ПРИСЛІВНИК»

Я засвоїв/ла тему так,
що можу її пояснити своїм
однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему,
тому треба ще попрацювати

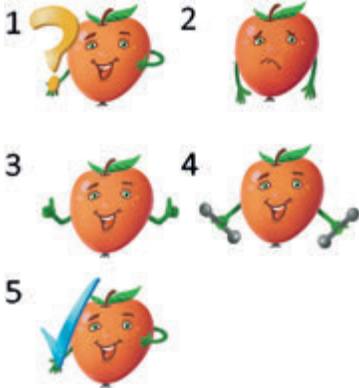
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнавати службові частини мови й вигуки в реченнях і текстах; визначати їхні розряди за значенням, будовою та вживанням;
- установлювати причиново-наслідкові зв'язки, використовуючи прості та складені сполучники;
- записувати орфографічно правильно службові частини мови й вигуки;
- розставляти відповідно до пунктуаційних правил розділові знаки в реченнях зі службовими частинами мови та вигуками;
- виконувати граматичний розбір службових частин мови й вигука;
- використовувати службові частини мови й вигуки відповідно до літературних норм;
- уживати в усному та писемному мовленні службові частини мови з опорою на їхні стилістичні можливості, а вигуки – як засоби виразності культури мовлення.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
4. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є учитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 54. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 302. I. Прочитайте текст. Розподіліть ролі й розіграйте казку за ролями, доповнивши репліки Іменника, Прикметника, Числівника, Займенника та Прислівника відомостями з граматики. II. Випишіть підкреслені слова, з'ясуйте, чи можна до них поставити запитання. Чи можуть такі слова окремо виконувати синтаксичну роль? Чому?

КАЗКА ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Одного разу між Частинами Мови – дітьми однієї матері – відбулася суперечка. Вони ніяк не могли з'ясувати, хто з них найважливіший.

Іменник поважно й гордовито промовив:

– Годі вам вихвалитися! Без мене ніхто не мав би імені. Я дав назви всім ..., яких одягаю у своїх ... відмінків, ... числа, ... роди й ... відміни. І в реченні можу бути

Несподівано втрутився **Прикметник**:

– Гов, Іменнику! Я маю таке саме право, адже прикрашаю всіх осіб і всі предмети. От, наприклад, просте речення: «*Настала весна*». Воно таке збіднене. А запроси мене до цього речення – побачиш, яке воно буде гарне: «*Настала весна ..., ..., ..., ...*». Затям собі, що я вказую також на належність предмета певній особі, порівняй: *книга брата* – ... *книга*. У реченні виступаю означенням і частиною присудка.

Надійшла черга **Числівника**:

– Замовкніть, будь ласка. Без мене ви не знаєте навіть, у якому році народилися. Ану, спробуйте без мене купити у крамниці цукерки чи ще щось. Серед вас я не пасу задніх, бо також змінююся за ..., ..., а іноді маю і ... роді. У сполученні з Іменником буваю в реченні

Слухав це **Займенник** і урвався йому терпець:

– Не тільки ви, я теж змінний, бо маю граматичні ознаки – ..., ..., Окрім того, я заступаю і тебе, Іменнику, і тебе, Прикметнику, і тебе, Числівнику, вказую на ..., а також їхню ... та А як про всіх вас запитати в реченні без мене? Хіба я так само не відіграю роль ..., ..., ... та ... в реченні?

– То все байки, – озвалось **Дієслово**. – Без мене ви тільки байдики б'єте. Я є тим механізмом, що всіх вас запускає в дію. От, наприклад, *сучасний завод*. Чи знаєте без мене, що *він* робить? Ні! А мої ... часи в однині та множині, гадаєте, не мають великої вартості? Чи була б нині написана історія України, коли б не мій ... час? До того ж своїм ... часом я окреслюю людям перспективу їхнього життя. У реченні також виступаю ... і ... членами.

Прислівник, що весь час тулився до Дієслова, теж не втримався:

– Дерете носа, не знати чого, адже кожен охочий може змінювати вас, як йому/їй заманеться. А я не з тих! Себе викривляти в різних відмінках, числах і родах не дам! От ще тримаюся Дієслова й із Прикметником трохи родичаюся. У реченні найчастіше буваю

– **О**, так, брате! – вигукнув **Прийменник**. – Я також не дозволяю себе змінювати. Яким народився, таким і залишуся. То лише слабодухі, такі, як Іменник, Прикметник, Числівник, Займенник, Дієслово змінюють свій образ. Щоправда, я роблю їм послугу: пояснюючи або зв'язуючи їх, уточнюю думку в реченні. Подумайте самі, чи хтось здогадається без мене, про що йдеться в реченні: «*Учень/учениця прямує ... школи*». А покличете мене – і миттю все стане зрозуміло: «*прямує до школи чи зі школи*».

– І нащо зчиняти стільки галасу? – знизував плечима **Сполучник**. – Я не дам себе змінити так само, як Прислівник і Прийменник. Зарубайте собі на носі: я всіх вас з'єдную і без мене ви, безпорадні, тинялися б по світу.

– А чи обійдетесь ви без мене, коли в реченні треба щось заперечити або обмежити? – хизувалася **Частка**. – Я допомагаю Дієслову утворити форми умовного й наказового способів, висловити питання, оклик, сумнів та інші почуття.

– **Гай**, **гай**, які часи тепер настали, – забурчав **Вигук**. – Діти однієї матері не можуть помиритися. Ох, коли б я умів говорити зрозуміліше, то навчив би вас розуму-згоди. Та я тільки від радості, горя, страху, здивування можу підвищити голос.

Почувши суперечку між дітьми, до хати зайшла всміхнена й по-святковому вбрана їхня матінка – **Мова**.

– Не сваріться, любі діточки. Кожен із вас мені дорогий. Коли б не ви, мої соколята, не була б я така гарна й мила людям у розмові та на письмі. Хай віднині й до віку поміж вас панують дружба, злагода і взаємодопомога.

Прийменники (**між, з, до...**), сполучники (**і, а, бо...**), частки (**не, ні, би...**) об'єднує те, що вони не мають жодної з трьох основних ознак самостійних частин мови, тобто вони:

а) не називають предметів, ознак, дій; до них не можна поставити запитання;

б) не мають морфологічних ознак, які виділяють одну частину мови з-поміж інших;

в) не можуть самостійно виконувати жодну синтаксичну роль у реченні.

Слова **між, з, до, і, а, бо, не, ні, би** та подібні об'єднує те, що їх використовуємо тільки у сполученні зі словами – самостійними частинами мови. Вони служать для синтаксичного зв'язку слів повнозначних частин мови й надання їм додаткових смислових та емоційних відтінків значення.

Слова, які використовуємо тільки у сполученні із самостійними частинами мови для їхньої синтаксичної організації й вираження різних синтаксичних відношень і створення емоційно-сміслових відтінків, називаємо **службовими словами**, або **службовими частинами мови** (*instrumente gramaticale*).

Вправа 303. Спишіть текст. Підкресліть службові слова. Усно з'ясуйте, які з них використовуємо для утворення словосполучень, а які – для вираження відношень між членами речення й частинами речень або для створення емоційно-сміслових відтінків.

Яке це щастя! Ми – діти Природи, адже зросли й живемо в ній, залежимо від неї (найголовніше – од клімату й погоди), як немовлята від матері. Зроду-віку наші предки ототожнювали себе з усім довколишнім. За допомогою ритуалів, обрядів від сезону до сезону, від року до року люди не лише вимолювали у природи схильність, а й систематизували свої пізнання. Поступово, передаючись з уст в уста, якраз народжувався Народний календар (*М. Міщенко*).

Службові слова **в, від, од, з, за, до** та ін. – це **прийменники**. Їх уживаємо лише у словосполученнях із залежним іменником (займенником, числівником) у формі непрямого відмінка. Наприклад: *поїхати за місто і поїхати в місто, турбуватися про них і турбуватися за них, зустрітися о десятій годині*.

Службові слова **адже, й, як, не лише..., а й** та ін. – **сполучники**; вони не пов'язані з формою будь-якої частини мови, а сполучають члени речення або частини складних речень. Наприклад: *Як сіно косити, то не треба дощу і грому просити*.

Службові слова **це, якраз** та ін. – **частки**, вони супроводять окремі слова, словосполучення, речення й надають їм значенневих відтінків. Наприклад: *Хто цілий рік байдидує, той навіть у вересні голодує. Зерно тільки в колоску – не сиди в холодку*.

Вправа 304. Прочитайте текст. Спишіть його, підкресліть у ньому службові частини мови, зверху надпишіть, яка саме це службова частина мови. З'ясуйте «службову» роль кожного підкресленого слова.

Сьогодні ж, стривожена і радісна, Христина зупинилася біля вітряка і зацікавилася від здивування: невтомні крила його були білі й іскристі, немовби зліплені з срібла; може, оце й не зима, а вони, крутячись, клубили навколо себе хуртовину... Аж схвилювалася від такої здогадки (*За М. Стельмахом*).

Вправа 305. Доберіть закінчення до кожного прислів'я. Яка службова частина мови сполучає члени речення або частини складних речень? Увізразніть свою відповідь прикладами з утворених речень.

Початок прислів'я

1. На похиле дерево ...
2. Щастя добре, ...
3. Ходив три дні ...
4. На те коня кують, ...
5. Треба розумом надточити, ...

Закінчення прислів'я

- А та виходив злидні.
- Б щоб не спотикався.
- В а правда краща.
- Г якщо сила не візьме.
- Д і кози скачуть.

Вправа 306. Об'єднайтеся в три групи. Запишіть кожне речення по чотири рази, переставляючи частки *лише, ж(же)*. Прочитайте кожне речення, правильно виокремлюючи слова логічним наголосом. Зверніть увагу, як змінюється зміст речення.

Зразок. Я беру книгу із шафи. 1. *Тільки я беру книгу із шафи.* – Більше ніхто. 2. *Я тільки беру книгу із шафи.* – Більше нічого не роблю. 3. *Я беру тільки книгу із шафи.* – Більше нічого не беру. 4. *Я беру книгу тільки із шафи.* – А не з полиці чи стола.

Перша група. Ми збирали квіти в лісі. Нам розповіли веселу історію.

Друга група. Я забираю сестричку зі школи. Ми дивилися вранці фільм.

Третя група. Ми малювали букет в альбомі. Я допомагав братові зосередитися.

§ 55. ПРИЙМЕННИК. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙМЕННИКА ЯК СЛУЖБОВОЇ ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 307. Прочитайте вірш-загадку Олени Фесенко, відгадайте її. Випишіть із вірша приклади до відгаданої частини мови.

Я така частина мови,
що належить до службових.
Я буваю лиш одним:
похідним – непохідним.

Задля, посеред, крім,
в, під, на, за.
І для мене це знаменно,
що всі звуть мене...

Прийменник (*prepoziția*) – незмінна службова частина мови, що вказує на відношення залежного іменника, а також займенника й числівника до головного слова.

Щоб запам'ятати, що таке прийменники (адже їх часто плутають із прикметниками, прислівниками за співзвучністю назви), варто розчленувати термін: *при-йменник* – той, що функціонує «при іменних» частинах мови.

Вправа 308. Прочитайте словосполучення, визначте в них головні й залежні слова. З'ясуйте, з якими частинами мови вживаємо прийменники. Спробуйте усунути прийменники зі словосполучень. Чи збережуться зв'язки між компонентами словосполучень?

Кінь у яблуках, жити за лісом, прибути о шостій, висить над нами, опинитися біля філармонії, підійти до нього, почути від дідуся, зустрітися зі мною.

Вправа 309. Об'єднайтеся в дві групи. Запишіть у п'ять стовпчиків словосполучення, у яких за допомогою прийменників виражено значення: а) місця; б) часу; в) причини; г) мети, д) способу дії.

Зразок: підійти (до чого?) до стола (місця).

Перша група. Плакати від болю, сидіти до вечора, боротися заради майбутнього, розсипатися із шумом, іти до лісу, ставитися з пошаною, літати над землею, закричати з ляку, прийти під вечір, виготовляти для дітей, мовчати через несміливість.

Друга група. Іхати по дрова, жити в селі, почорніти від диму, працювати заради миру, поводитися з гідністю, викочувати з-за лісу, кашляти через простуду, сміятися від щастя, летіти понад хмарами, зруйнувати до останку, вставати до зорі.

Вправа 310. Виконайте усно в реченнях синонімічну заміну прийменників одним із наведених у дужках. З'ясуйте, чи завжди при цьому зміст речення залишається незмінним. Запишіть ваші нові варіанти речень.

1. Садок вишневий коло хати (біля, під, перед, побіля). 2. Якби знала – не ходила б пізно за водою (по, задля). 3. По діброві вітер вие, гуляє по полю, край дороги (коло, біля, при, над, близько, побіля, кінець) гне тополю до самого долу. 4. І блідий місяць на ту пору із хмари (у, через, крізь, між) де-де виглядав (За Т. Шевченком).

Вправа 311. Розв'яжіть метаграми (слова, які відрізняються однією буквою). Визначте, який прийменник найчастіше вжито в тексті метаграм. Чому?

1. З «А» мене ніхто не любить, з «І» мене усяк голубить. 2. З «Н» я в математиці з ранку до вечора, а з «Т» у граматиці є членом речення. 3. З «У» я в променях з'являюся, з «И» у морі я купаюся.

Вправа 312. Доберіть антонімічні прийменники до пропонованих і складіть письмово із ними речення так, щоб вони утворили текст.

Від, над, без, в, поза.

§ 56. НЕПОХІДНІ ТА ПОХІДНІ ПРИЙМЕННИКИ

Вправа 313. Прочитайте речення, віднайдіть у них словосполучення з прийменниками. Проведіть спостереження: чи всі прийменники складаються тільки з одного кореня. Чи не сплутали ви під час виконання вправи прийменник з іншою частиною мови?

1. Білим видихом ангел летить, на морозі – крізь вікон минання – у кімнаті, де попіл горить, мама солодко спить (*Т. Винник*). 2. Стародавнє село Тухля – се була велика гірська оселя з двома чи трьома присілками, всього коло півтора тисячі душ (*І. Франко*). 3. На городі коло броду барвінок не сходить (*Т. Шевченко*). 4. Хлопчик відразу увійшов у дружнє коло своїх ровесників (*І. Цюпа*). 5. Навколо – ворогів закрадливість лукава (*М. Рильський*). 6. Я славлю життя людей, що діють навколо мене (*О. Довженко*).

Прийменники бувають двох типів: непохідні (первинні) та похідні (вторинні). **Непохідними** (prepozitii nederivatã) називаємо прийменники, які наявні в мові з давніх-давен і які нині не мають співвідносних повнозначних слів. Наприклад: *на, крізь, в(у), до, для, з (із, зі), за, о, від (од), над, під, по, при, про*.

Похідними (prepozitii derivatã) називаємо прийменники, які походять від інших прийменників (*з-над, поміж, попід*) або від самостійних частин мови – іменників, прислівників, дієслів (*з нагоди, навпроти, завдяки*).

Способи творення похідних прийменників

Утворені через поєднання двох і більше непохідних прийменників	<i>з-поміж, задля, поза, попід, з-над</i>
Утворені внаслідок переходу іменників або прислівників	<i>коло, кінець, протягом, навколо</i>
Утворені шляхом поєднання іменників чи прислівників з непохідними прийменниками	<i>з метою, у справі, в інтересах, на відміну від</i>

Вправа 314. Запишіть слова у дві групи: 1) непохідні; 2) похідні.

Під, у силу, осторонь, з-за, понад, у ході, на, попереду, по, відповідно до, посередині, з-посеред, при, вслід, поза, поміж, над, всупереч, з-поміж, убік від.

Вправа 315. I. Прочитайте тексти, доберіть до них заголовки. Що ви знаєте про екологічні проблеми сьогодення та заходи для їхнього розв'язання? II. Випишіть із текстів прийменники. З'ясуйте, похідні вони чи ні. Доведіть свою думку. Якої групи прийменники (похідні чи непохідні) переважають у текстах?

I. Один градус. Приблизно на стільки (якщо бути точним, то на 0.85°C) зросла середня температура Землі за останні 100 років. Здається, небагато. Ні, цей градус доводить, що кліматична криза – не чиясь примха. І температура планети продовжує зростати. На глобальну температуру впливає те, скільки енергії Земля отримує від Сонця та скільки цієї енергії випромінює назад у космос. Затримана в атмосфері енергія додатково нагріває сушу й море (глобальне потепління). Найбільше на цей процес впливає вуглекислий газ (CO_2), концентрація якого в атмосфері щороку зростає. Експерти впевнені, що це пов'язане з діяльністю людей: вирубуванням лісів, агрокультурою, спалюванням корисних копалин заради енергії.

Потепління на один градус уже спричинило значні наслідки, з-поміж яких збільшення кількості спекотних днів, сильніші бурі, негативний вплив на врожаї, танення льодовиків тощо (За матеріалами з відкритих джерел інтернету).

II. «Зелена енергетика» – це відновлювальні джерела енергії, невичерпні у природі. Окрема їхня властивість – вплив на довкілля. Він є, але не пов'язаний із викидами газів, що затримують сонячну енергію в атмосфері. Зелена енергетика, як-от сонячна та вітрова, не виробляє ані вуглекислого газу (CO_2), ані інших газів, що спричиняють глобальне потепління. Згідно з підрахунками експертів Міжурядової групи з питань змін клімату ООН, аби температура не зросла вище за 2°C , середні викиди вуглекислого газу потрібно зменшити на 40–60%. Тож зазвичай перехід на зелену енергетику очолює список заходів для припинення кліматичної кризи. Найвідоміші види зеленої енергетики такі:

вода – гідроенергія (майже 16% електроенергії генерують гідроелектростанції);

вітер – вітрова енергія (її почали використовувати майже 7000 років тому);

сонце – сонячні батареї та сонячні теплові електростанції (за десять років потужність фотоелектричних панелей зросла на 4300%).

За морфологічною будовою розрізняють такі прийменники:

Прості	Складні	Складені
до них належать усі непохідні прийменники (<i>за, перед, на, між, через</i> тощо) та деякі похідні з однією кореневою основою (<i>коло, край, кінець</i> тощо)	утворені з двох або більше непохідних прийменників (<i>заради, поза, повз, поміж, з-під, з-посеред</i> тощо)	утворені внаслідок поєднання прийменників і повнозначних слів (<i>у напрямі до, незважаючи на, згідно з, у зв'язку з</i> тощо)

Вправа 316. Спишіть речення, добираючи з довідки похідні прийменники і вписуючи їх на місці крапок. Визначте, з якої частини мови вони походять і до якої групи за морфологічною будовою належать.

1. Десь далеко в горах сходить вранішнє сонце. Ніжно і ласкаво тепле проміння голубить верхівки дерев ... полонини (*Ю. Усик*).
2. Дощик холодив і поволі стікав ... вуха під комір пальта (*М. Вінграновський*).
3. ... млина, ... броду два голуби пили воду (*Народна творчість*).
4. Насипали ... дороги дві могили в житі (*Т. Шевченко*).
5. Матій тим часом стояв у світлиці ... порога (*І. Франко*).
6. На передньому плані, ... плантаціями, спокійно сяяла річка, а ... неї табунилося білими хатками село (*Олесь Гончар*).
7. А в тебе сніг ... ніг (*А. Малишко*).

Довідка: посередині, коло, з-поміж, край, близько, вповдовж, по-під, побіля, поза.

Вправа 317. Розв'яжіть шаради. Назвіть прийменники, ужиті у словах-відгадках, охарактеризуйте їх за походженням (непохідні чи похідні).

1. До прийменника додати заміську ділянку й хату – в результаті будеш мати те, що треба розв'язати.
2. Сигнал тривоги – перший склад, постав прийменник з ним у ряд – і стану я перед тобою зелена літом і зимою.
3. До країни знань ішов мандрівник і зустрів цікаві складники: поєднались префікс і числівник і утворили однозвучні назви ріки й міста.

§ 57. ПРАВОПИС ПОХІДНИХ ПРИЙМЕННИКІВ

Вправа 318. I. Прочитайте текст. Висловіть свою думку про життєву ситуацію, що трапилася з однокласницями. II. Виокремте словосполучення з прийменниками й запишіть їх у три групи, залежно від написання частини, що в дужках. У разі сумніву прочитайте правило після вправи.

ЯК ДОМОВЛЯЛИСЯ

Напередодні нового навчального тижня дві однокласниці домовилися (про)зустріч. (По)при ранкову метушню Василянка вийшла (з)дому раніше, ніж завжди, бо обіцяла Катрусі зайти (до)неї (по)дорозі (до)школи.

– Ти приходить (до)мене рівно (о)восьмій годині. Я чекатиму, – (по)між іншим попросила Катрусю (під)час телефонної розмови.

Василянка натиснула (на)дзвінок. (Із)за товстих дверей ... не долітало жодного звуку. (У)(про)довж п'яти хвилин схвильована Василянка подзвонила ще раз. (У)супереч побоюванням почула незадоволений голос Катрусі.

– Хто там?

– Як хто? Це я! Уже восьма година, я прийшла, як ми і домовлялися, – відповіла Василянка.

Двері відчинилися, і (з)посеред хатніх речей вигулькнула заспана Катруся.

– Заходь, – не дуже гостинно запрошувала вона.

– Та ні. Я, мабуть, підум... не хочу запізнитися (на)урок.

А як ви вчинили б у цій ситуації?

Р а з о м пишемо:

1) похідні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: *внаслідок (унаслідок), вподобж (уподобж), впродобж (упродобж), замість, навздогін, навколо, навперейми, назустріч, напередодні, наприкінці;*

2) похідні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: *задля, заради, окрім, поза, поміж, понад, поперед, попри, посеред, проміж.*

Із дефісом пишемо похідні прийменники, утворені з простих прийменників *з, із* та інших прийменників: *з-за (із-за), з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-понад, з-побід, з-посеред, з-проміж.*

Окремо пишемо непохідні та похідні прийменники: *без вагання, до школи, у (в) разі дощу, під кінець/під час уроку.*

Вправа 319. Погрупуйте прийменники за правилами правопису й запишіть у зошит. З виокремленими прийменниками складіть усно речення.

За/для, за/рахунок, з/проміж, **услід/за**, з/понад, з/нагоди, **за/ради**, з/під, на/чолі, за/мість, **на/в/круги**, у/разі, близько/від, у/здовж, на/рівні/з.

Вправа 320. Розділені рисою слова запишіть разом, окремо або з дефісом; поясніть правопис.

1. З/за гори лине жайворонкова пісня (*Панас Мирний*). 2. На/в коло все барвами грало (*Леся Українка*). 3. По/між сідими верхами гір ходить хмарина, мов дівча між дідами (*Д. Павличко*). 4. Як пахне любисток з/поза рідної хати, і м'ята пахуча, і яблуні цвіт (*Н. Щурин*). 5. У цій свитці*, давній, ще бабиній, береженій ще на/дні скрині як найдорожчий скарб, що кожної осені перекидався горіховим листям від/молі та за/для пахощів, Катря була схожа на гарненьке ображене дитя (*Г. Тютюнник*). 6. Крилами з/посеред люди лину (*Т. Галунка*).

Вправа 321. Спишіть прислів'я. Замість крапок поставте відповідні прийменники з довідки. Запам'ятайте їхній правопис.

1. Із чужого воза навіть ... дороги злізай. 2. Хай правда завжди буде ... нами. 3. ... добро твори також добро. 4. Праця, ... багатства, додає здоров'я, а лінь – лише хвороб. 5. ... хворого, здоровому все здорово. 6. Десять людей залишають сліди ... шляху, сотня – протоптує стежку ... ним, а тисяча – дорогу.

Довідка: обабіч, поміж, на відміну від, окрім, з-посеред, услід, у відповідь на.

Вправа 322. I. Прочитайте текст. Чого досягнув автор повторенням однакових прийменників в одному реченні? З якими членами речення вжито ці прийменники? Який настрій створює текст? II. Спробуйте написати опис, використавши кілька разів лише той самий прийменник.

Спокій лише від землі, спокій лише від трави, від шелесту дерев, від свіжого сонячного ранку. Мир спочиває на сонній поверхні озера, на росяній траві, струмує від польоту лелеки, від далекого кування зозулі. Впустити цей світ у свою душу – значить воскресити в ній радість і надію (*За В. Брюггеном*).

* *Світка* – старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна

§ 58. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ З ІМЕННИКАМИ

Прийменники **в** (у, уві, вві), **з** (зі, із) та ін. мають фонетичні варіанти, уживання яких зумовлене законами милозвучності української мови.

Чергування У – В			
Уживання У		Уживання В	
Для уникнення збігу приголосних		Для уникнення збігу голосних	
Між приголосними	<i>мій учитель, десь у лісах</i>	Між голосними	<i>Я була в Умані. Зайшли в обласну раду.</i>
На початку речення перед наступним приголосним	<i>У вранішній сві- жості відчу- валися пахоці свіжого хліба.</i>	На початку речення перед наступним голосним	<i>В очах його сві- тилася радість. В Яблунівці свято.</i>
Незалежно від попереднього звука перед наступним в, ф, льв, св, тв, хв . Запам'ятайте мнемонічну фразу: <i>Видо- мий львівський філософ, зви- чайно, хвалить свій твір.</i>	<i>Не спитавши броду, не лізь у воду. Прак- тичний семі- нар відбувся у Львівському університеті. Ми зустрі- лися у хвилину смутку.</i>	Після голосного перед більшістю приголосних (крім в, ф, льв, св, тв, зв, хв)	<i>Весело в траві виблискували світляки. На печі в хаті сушили просо.</i>

Вправа 323. Поділіть словосполучення на дві групи: 1) зі вставленим варіантом прийменника **в**; 2) зі вставленим варіантом прийменника **у**. Запишіть їх.

Щодня ... роботі, озимина ... полі, риба ... воді, багаж ... автобусі, обвал ... горах, ураган ... океані, ніде ... краї, зсипав ... засік, ураган ... пустелі, іскра ... попелі, міст ... майбутнє, був ... театрі, йдуть ... інститут, ударив ... дзвін, виступала ... філармонії.

Ключ: із перших букв перших слів складіть закінчення прислів'я «На те голова...».

Чергування з – із – зі – зо

I. Уживання з

Між голосними, наприклад: *повернутися з Одеси.*

Перед голосним, наприклад: *поїхав з Оленою.*

Перед приголосним (крім **с, ш**), рідше – сполученням приголосних, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи, наприклад: *танцювала з Романом; плугатарі з плугами йдуть; З його приїздом усе вирішилося.*

II. Уживання із

Між приголосними, наприклад: *разом із донькою.*

Перед приголосними **с, ш**, наприклад: *мама із сином; пошити із шовку.*

Між групами приголосних, після них або перед ними, наприклад: *лист із Бразилії, поїзд із Києва; розмовляє зі звірами.*

III. Уживання зі

Перед сполученням двох приголосних, одним з яких є **л, м, н, р, з, с, ж, ч, ш**, наприклад: *Зі Львова приїхав брат.*

Перед приголосними **з, с, ш**, наприклад: *прибігти зі школи; узяти книгу зі стола; привітати зі святом; людина зі зброєю.*

IV. Уживання зо

При числівниках та займенниках, наприклад: *Позичити треба зо дві сотні. Зо мною друг – і знов душа співає.*

Вправа 324. Спишіть речення, добираючи з дужок потрібний прийменник. Поясніть свій вибір.

1. (В, у) якому році, (в, у) якому часі, (в, у) яку хвилину відбудеться запланована подія?
2. (З, із, зі) одним рибалкою він дуже подружив.
3. Лист (з, із, зі) Бразилії знайшов свого адресата.
4. Війнув (з, зі, із) сходу вітер.
5. (У, в) нього (в, у) очах засвітилася радість.
6. Велике значення (у, в) формуванні характеру має самовиховання.
7. Хитнулись (від, од, віді) вибухів гори.
8. Рідко навітуюсь (в, у, вві, уві) рідні місця, частіше бачу їх (в, у, вві, уві) сні.
9. А (над, наді) мною – чисті небеса, а (під, піді) ногами – рідная земля.

Більшість первинних прийменників однозвучна з префіксами. Розрізняти прийменники та однозвучні префікси важливо для їхнього правильного написання.

Однозвучні прийменники і префікси – це різні мовні одиниці: прийменник – це слово (хоч і не має самостійного лексичного значення), а префікс – лише значуща частина слова. Порівняйте:

від мене, від дороги і від-їздити; від-різати. Прийменники ми вживаємо при іменниках, займенниках та інших частинах мови в непрямих відмінках, **разом з ними** вони виражають значення **напряму, місця, часу тощо.** Наприклад: *лити воду і лити у воду, прийняти роботу і прийняти на роботу.* А префікси використовуємо для утворення дієслів. Наприклад: *у- + -класти – укласти, на- + -збирати – назбирати.* Між прийменником та іменником може стояти залежне від іменника слово, а префікс цього не допускає. Наприклад: *Падають сніжинки лагідно і мило на **моє** обличчя, на сліди мої* (В. Сосюра).

Вправа 325. Зіставте слова з лівого і правого стовпчиків. У якому з них подано прийменники, а в якому – префікси, їхні «двійники»? Складіть речення з кожною парою слів і поясніть написання.

(з)писаною торбою

(з/с)писати

(від)ставка

(від)ста́вка

(між)горами

(між)гір'я

(перед)грозою

(перед)грозовий

Вправа 326. Відредагуйте речення. Правильний варіант запишіть.

1. Це ми зрозуміли по її розповіді. 2. Я допустився/допустилася помилки по неувважності. 3. Збірка поезії була надрукована при житті письменника. 4. У суботу я не поїхав/поїхала на екскурсію завдяки тому, що захворіла. 5. Подорож відбудеться при будь-яких обставинах. 6. Мати послала хлопчика по лікаря.

Вправа 327. Обґрунтуйте письмово у формі есе (вісім–десять речень) відповідь на запитання: «Які професії не замінить штучний інтелект?». Використовуйте прийменники.

§ 59. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І РУМУНСЬКІЙ МОВАХ. РОЗБІР ПРИЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 328. Розгляньте таблицю прийменників і системи відмінків іменника в українській та румунській мовах і дайте відповіді на запитання: **1.** Скільки відмінків має українська система словозміни іменників? **2.** Зі скількома та з якими відмінками утворюються прийменникові сполучення в українській і румунській мовах? **3.** З якими відмінками в обох мовах немає прийменникових сполучень і чому? А скільки відмінків іменників у системі словозміни румунської мови?

Прийменники та система відмінків іменників

В українській мові		У румунській мові	
Прийменники	Відмінки	Прийменники	
–	Н.	N.	–
без, біля, в(у), від, для, до, з(зі), з-за, з-над, з-під, з-поза, з-понад, з-попід, близько, кінець, коло, край...	Р.	G.	asupra, contra, împotriva, dea supra, înaintea, în fața, în urma, de-a lungul...
–	Д.	D.	grație, conform, contrar, mulțu mită, datorită, potrivit, aidoma, asemenea...
в(у), з, за, крізь, між, на, над, об, під, по, про, поза, поміж, понад, попід, повз...	Зн.	Ac.	către, cu, de, fără, în, între, la, lângă, până, pentru, spre, sub, despre, dinspre, de la, de către, de lângă, pe lângă, afară de, aproape de, departe de, împreună cu, de pe lângă...
зі(з, із), за, між, над, перед, під, поза, понад, попід...	Op.	–	
в(у), на, о, по, при...	М.	–	
–	Кл.	V.	–

Вправа 329. Відтворіть українською мовою румунські словосполучення та прокоментуйте вживання в них прийменників.

1. A produce o impresie asupra cuiva.
2. A sta aplecat asupra cărții.
3. A proceda confom legii.
4. A merge către casă.
5. Cutie pentru scrisori.

Сполучення прийменників з іменниками та займенниками в обох мовах використовують у ролі додатків, означень й обставин. Їхнє вираження в обох мовах може бути однаковим і різним.

Румунському прийменниковому словосполученню може відповідати рівноцінне українське прийменникове словосполучення. Наприклад: *a lua de tână* – *взяти за руку*; *drept la muncă* – *право на працю*; *a veni rână la patru* – *прийти до четвертої*. Румунському прийменниковому словосполученню в українській мові може відповідати безприйменникове словосполучення. Наприклад: *a chema pe Ion* – *кликати Івана*; *a sosi cu trenul* – *прибути поїздом*; *unealtă de producție* – *знаряддя виробництва*.

Словосполучення на зразок *їсти з виделкою*, *писати з ручкою* українській мові не властиві. Румунським словосполученням, які

складаються з двох іменників, поєднаних прийменником, в українській мові відповідає безприйменникове словосполучення прикметника з іменником. Наприклад: *barcă cu motor* – *моторний човен*; *figură de seară* – *воскова фігура*; *râine de casă* – *домашній хліб*. Румунські прийменникові словосполучення з дієсловом у ролі головного слова та іменником або прислівником після прийменника в українській мові передаємо сполученням дієслова та прислівника. Наприклад: *a sta în neclintire* – *стояти нерухомо*; *a coborî în jos* – *опуститися вниз*.

Нерідко словосполученню румунської мови в українській може відповідати одне слово. Наприклад: *a cadea la pat* – *захворіти, злягти*; *a sta de vorbă* – *говорити*.

Вправа 330. Прочитайте словосполучення. Доберіть (усно) їм відповідники в українській мові та з'ясуйте, у чому подібність і відмінність цих словосполучень в обох мовах.

1. Copil de cinci ani.
2. Moară de vânt.
3. Pod peste Dunăre.
4. A expedia prin poștă.
5. Teii din Bucovina.
6. O gură de apă.
7. A râde printre lacrimi.
8. Om de litere.
9. A sta la o parte.
10. Cântec de dragoste.

Вправа 331. Перекладіть словосполучення українською мовою. Зіставте переклад з оригіналом і з'ясуйте, у сполученні з яким головним словом можлива заміна прийменниково-іменникової частини прикметником.

1. A da de știre.
2. Înalt de statură.
3. Om cu talent.
4. Cântec de leagăn.
5. Flori de măr.
6. Bagaj de mână.
7. Lucru cu zina.
8. Jocuri de noroc.
9. Brânză de vacă.
10. Ploaie de primăvară.
11. Muncă cu ziua.
12. Ziar de seară.

А. Яцик. Цвіт яблуні

Схема розбору прийменника як частини мови (Морфологічний розбір прийменника)

1. Частина мови.
2. Група за походженням: непохідний (первинний) або похідний (вторинний).
3. Група за морфологічною будовою (простий, складний, складений).
4. Яке відношення виражає (місця, часу, причини, наслідку, умови, мети, допусту, способу дії).
5. Зі словом якої частини мови вжитий.
6. Відмінок слова, з яким ужитий прийменник.
7. Вимова й написання.

Зразки розбору

На світанні козаки вступили в село... (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

На – прийменник, непохідний, простий, з іменником указує на час дії, ужитий з іменником у місцевому відмінку. Пишемо так, як вимовляємо.

Зразок письмового розбору

На – прийм., непохідн., прост., указує на час дії, з ім. у М. відм.

Вправа 332. Прочитайте текст, віднайдіть у ньому прийменники. Проаналізуйте їх за зразками усного та письмового розбору.

Люди поведуться раціонально. Щоденно впродовж життя ми робимо вибір. І неодноразово. Що одягти? Куди піти гуляти? Після закінчення школи шукати роботу чи продовжувати навчання? Незважаючи на вік, стать, місце проживання і рівень добробуту, усі люди роблять вибір. Від того залежить і їхнє власне життя, і життя оточення. Раціональна поведінка виявляється в тому, що люди приймають певні рішення для того, щоб отримати найбільше задоволення або досягнути запланованої мети. Отже, раціональна людина намагається витратити свої доходи ефективно (*Із підручника*).

§ 60. СПОЛУЧНИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 333. I. Послухайте поетичний текст Івана Малковича, визначте його головну думку. Прочитайте текст самостійно, опускаючи виокремлені сполучники. Як змінюються при цьому інтонація та зміст речення?

II. Пригадайте, що ви знаєте про сполучник з уроків румунської мови. Спробуйте пояснити значення терміна «сполучник».

Хай це, можливо, і не найсуттєвіше,
але ти, дитино,
покликана захищати своїми долоньками
крихітну свічечку букви «ї»,
а також,
витагнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик букви «є»,
що зрізаний з неба
разом із ниточкою.
Бо кажуть, дитино,
що мова наша – солов'їна.
Правильно кажуть.
Але затям собі,
що колись
можуть настати і такі часи,
коли нашої мови
не буде пам'ятати
навіть найменший соловейко.
Тому не можна покладатися
тільки на солов'їв, дитино.

Сполучник (conjunctia) – незмінна службова частина мови, що поєднує однорідні члени речення та частини складного речення, указує на різні смислові зв'язки між ними. Наприклад: 1. *Батька й мати шанувати – горя не знати* (Народна творчість). 2. *Малих народів не буває, але бувають малі співці* (М. Вінграновський). 3. *Змолоду треба набратися знань, щоб не пуста була твоя криниця* (І. Цюпа).

Сполучники, які складаються з одного слова, називаємо **непохідними, простими** за будовою, наприклад: *і(й), та, а, але, або, бо, щоб*. Сполучники, які складаються зі сполучення двох і більше слів, називаємо **похідними**.

Похідні сполучники поділяємо на дві групи: а) **складні**: *щоб* = *що* (займ.) + *б* (част.); *якби* = *як* (присл.) + *би* (част.); *проте* = *про* (прийм.) + *те* (займ.); б) **складені** (*тому що, через те що, після того як, незважаючи на те що* та ін.).

Вправа 334. Спишіть речення. Підкресліть сполучники. Визначте, які з них поєднують однорідні члени речення, а які – частини складного речення. Чи можна поставити до сполучників запитання, чи мають вони лексичне значення? Чи є сполучники членами речення?

У творенні мови беруть участь і сивий людський досвід, і закохана юність, і дитяча уява. Кожен з нас має не тільки вживати українське слово, а й шанувати його, оберігати й леліяти. Тоді слово буде запашиим і квітучим, сповненим правдивості й поетичності (*Із запису*).

Поділ сполучників за способом уживання

Одиничні	Повторювані	Парні
ті, що в реченні не повторюються (та, і (й), а, але, бо, щоб, коли тощо). Наприклад: <i>Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові. Краще синиця в руках, ніж журавель у небі</i> (Народна творчість).	ті, що їх уживаємо при кожному однорідному члені або перед кожною частиною складного речення (і..., і..., і; ані..., ані..., ані; то..., то..., то; чи..., чи..., чи тощо). Наприклад: <i>Любов'ю трударів, і радістю земною, і сонцем, що всміхається весною, і щастям наших неповторних діб – духмяно пахне хліб</i> (П. Воронько).	ті, що складаються з двох частин, відокремлених одна від одної в реченні (хоч ... але; як ... так; якщо ... то; не лише ... але й тощо). Наприклад: <i>Коли є до чого жагота, то кипить у руках робота. Нестор став не лише монахом-чорноризцем, але й батьком української історії</i> (М. Слабошпицький).

Вправа 335. Розподіліть усно сполучники за морфологічною будовою (прості, складні або складені). З виокремленими сполучниками складіть і запишіть по одному реченню.

Нібито, **або**, і, **не тільки ... а й**, неначе, та, **щоб**, **для того щоб**, бо, зате, попри те що, перед тим як, чи, мовбито, **якщо**, під впливом того що, якби, **ніж**.

Вправа 336. Спишіть прислів'я, на місці крапок уставляючи пропущені сполучники. Охарактеризуйте сполучники за способом уживання (одиничні, повторювані, парні), з'ясуйте роль кожного з них.

1. ... Бог розуму не дав, ... коваль не викує. 2. Усе добре переймай, ... зла уникай. 3. ... сядь та плач, ... стоячи реви. 4. Жени дурного пастуха, ... череда поздиha. 5. Книга вчить, ... на світі жить. 6. Мудрий не все каже, ... знає, ... дурний не все знає, ... каже.

Довідка: що; коли... то; а; чи... чи; як; але, бо.

Вправа 337. Відгадайте шаради. Віднайдіть у словах-відгадках сполучники.

1. Протиставний сполучник + особовий займенник = дорога з деревами або кущами з обох сторін, доріжка в саду. 2. Три сполучники у сад з неба в ніч злетіли, а на ранок – ну й краса; всюди біло-біло! 3. Два сполучники – в родині дорога навек людина. 4. Спочатку – сполучник, а потім – стіна. А разом – міфологічний бог кохання. 5. Порівняльний сполучник + протиставний сполучник = найдорожче багатство кожного народу.

Вправа 338. Напишіть есей (до восьми речень) на тему «Я живу в Україні». Використовуйте сполучники в кожному реченні.

§ 61. СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ ТА ПІДРЯДНОСТІ, ЇХНІ ВИДИ

Вправа 339. I. Прочитайте текст. Спишіть речення, віднайдіть сполучники. Ті з них, які сполучають рівноправні члени речення або рівноправні частини складного речення, підкресліть прямою лінією, а ті, які у складному реченні приєднують залежну частину до головної, – хвилястою лінією. II. Що ви знаєте про лютий із румунського фольклору?

Здавалося б, найкоротший місяць має бути й найбіднішим на назви. Лютий, а як іще? Звичайно ж, бокогрій! Бо лютневе сонце гріє лише звернутий до нього бік, а другий при цьому мерзне. Лютий повний несподіванок: раптом може так засніжити й захурделити, що замете не тільки стежки, а й биті шляхи, їх знову доводиться торувати. Ось вам іще одна назва: місяць вітрів і кривих доріг. Або – криводоріг, казидорога, казибрід – від «казитися», лютувати, скаженіти (М. Міщенко).

В. Кудлай. Лютий

Вправа 340. I. Прочитайте дві групи слів. З'ясуйте, що між ними спільного в значенні, способі творення. На які відношення між особами, предметами вказує префікс **су-**? А префікс **під-**? II. Поясніть значення термінів «сурядність» і «підрядність».

1. Супутники, сусіди, суміжний, сурядний, сукупність. 2. Підводний, підвладний, підпорядкований, підрядний, підкоряється.

Сполучники, які поєднують рівноправні, синтаксично незалежні члени речення (однорідні члени) або окремі речення,

умовно прості незалежні речення у складному, називаємо **сполучниками сурядності** (conjunctii coordonatoare).

Сполучники сурядності

Група за значенням	Сполучник	Значення	Приклади
Єднальні	і(й), та (у знач. і), і... і, ні... ні, ані... ані, не лише (тільки)... але й; та й, ще й, причому, також	посднання, приєднання	1. <i>Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа</i> (Д. Павличко). 2. <i>Ні долі, ні волі у мене нема</i> (Леся Українка).
Зіставно-протиставні	а, але, та (у знач. але), проте, зате, однак	протиставлення, зіставлення	1. <i>Здається ж люди, все у них людське, але душа ще з дерева не злізла</i> (Л. Костенко). 2. <i>Говорив небагато, зате кожна фраза його була наче карбована</i> (А. Головка).
Розділові	або, чи, або... або, чи... чи, то... то, чи то... чи то, не то... не то, хоч... хоч	несумісність, чергування явищ	1. <i>Тільки Стрий не то шумить, не то журчить принадливо</i> (І. Франко). 2. <i>А в серденьку твоєму цвіт весняний, то білий, то рожевий, то червоний віночком зацвіте</i> (Леся Українка).

Вправа 341. Виокремте в реченнях сполучники сурядності, запишіть їх і вкажіть групи за значенням, морфологічною будовою (прості, складні або складені), способом уживання (одиничні, повторювані).

1. Вона не пнеться високо до стелі і не красує пролисти свої, чи то в житті не бачили її, чи то забули наші менестрелі (А. Малишко). 2. Було, вночі сидить під тином, мов зозуля, та кукає; або кричить, або тихесенько співає та ніби коси розплітає (Т. Шевченко). 3. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну мати вибирати (В. Симоненко). 4. Тее слово всім давало то розвагу, то пораду (Леся Українка). 5. Ніч колихала так ласкаво, проте не спалося ніяк... (М. Рильський).

Сполучники, які у складному реченні приєднують підрядну частину до головної, називаємо *сполучниками підрядності* (conjuncții subordonatoare).

Сполучники підрядності

Група за значенням	Сполучник	Приклади
Причинові	бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки, завдяки тому що	<i>Поет не боїться від ворога смерті, бо вільная пісня не може умерти</i> (Леся Українка).
Часові	коли, тільки, як, щойно, ледве, скоро, як тільки, відколи, поки, доки, відтоді як, до того як, перш ніж	1. <i>Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі</i> (Народна творчість); 2. <i>Як став місяць серед неба, ревнули гармати</i> (Т. Шевченко). 3. <i>Відколи пам'ятаю себе, я люблю вітряки</i> (М. Стельмах).
Умовні	якщо, якби, як, коли, коли б, раз	<i>Коли народ завжди в душі поета, то і поет завжди в душі народу</i> (Із часопису).
Мети, або цільові	щоб (щоби); аби, для того щоб; задля того щоб, за тим щоб, з тим щоб	1. <i>Щоб жить, ні в кого права не питаюсь</i> (П. Тичина). 2. <i>Треба нахилитися, аби з криниці води напитися</i> (Народна творчість).
Допустові	хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що, хай (нехай)	<i>Не стануть святами ніколи будні, хоч як би там не мудрували трутні</i> (Д. Павличко).
Порівняльні	як, мов, мовбито, немов, наче (неначе), ніби, нібито, немовби, начебто	1. <i>Дитячий спів дзвенить, як спів, як щебет птиць в діброві...</i> (В. Сосюра). 2. <i>Зорі мигтіли, тріпотіли по обр'ю, мов живі</i> (Олесь Гончар).
З'ясувальні	що, щоб, як	<i>Це означає, що праця повинна полонити серце, перетворитися на творчість...</i> (В. Сухомлинський).
Наслідкові	так що	<i>Теплий туман наливав балку по самі вікна, так що дерева потопали в ньому</i> (М. Коцюбинський).
Міри і ступеня	аж, що аж, чим... тим, що й	<i>Чим більше грошей має, тим більше плаче</i> (Г. Тютюнник).

Вправа 342. Випишіть підрядні сполучники і вкажіть, які значення кожний із них виражає: час, причину, умову, допуст, мету, наслідок, порівняння, з'ясування, міру.

1. Чим нижче нахиляєшся до тебе, Україно, тим вище піднімається душа (М. Федунець). 2. Хоч смішно, аби затишно (Народна творчість). 3. Як усе святкувати, то не буде що ковтати (Народна творчість). 4. А гульки кажуть доведуть, так що й попоїсти не дадуть (І. Манжура). 5. Щоб тут жити, треба мати крила (Леся Українка). 6. Отак і серце мое вкрите, мов сніговий на нім покров (І. Манжура). 7. Поки розум од біди не згірк ще, – не будь рабом (Л. Костенко). 8. Взявся за гуж – не кажи, що не дуж (Народна творчість). 9. Не крути, бо перекрутиш (Народна творчість).

Вправа 343. Випишіть спочатку сполучники сурядності, а потім – підрядності. Із трьома сполучниками усно складіть речення.

Однак, і, й, та, якщо, через те що, як, проте, немов, щоб, хоч, бо, та, коли, а, зате, для того щоб, тому що, наче, дарма що.

§ 62. УЖИВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ

Вправа 344. Прочитайте уривок із тексту. Коротко перекажіть, що ви дізналися про сполучник **і**. Яка інформація була для вас новою? Які слова в мовленні трапляються частіше: самостійні чи службові? Чому?

НАЙЧАСТІШИЙ ПІСЬ

Цікаві відомості про кількісні характеристики українського слова віднаходимо у двотомному «Частотному словнику сучасної української художньої прози». Перегорнемо сторінки цього словника і виберемо найуживаніше слово. Бачимо, що у своєму авторському мовленні письменники найчастіше використовують сполучник **і**. Чому? Розповідаючи про щось, ми нерідко до висловленого приєднуємо ще якесь повідомлення. Вибудовуємо складну картину подій. Наприклад, у складносурядних реченнях із сполучником **і** виражаємо одночасність дій або станів: *І чайка летить, і кигиче вона за бурєю* (Б. Олійник) або їхню послідовність: *Вискочить сонце на мить на блакитну полянку, щоб обсушитись, гляне на себе в калюжу, і знову лізуть на нього важкі, розтріпані хмари* (М. Коцюбинський).

Сполучник **і** іноді об'єднує речення із причиново-наслідковим, умовно-наслідковим значеннями, типовими для складнопідрядно-

го речення: *Рясніє дощ, і падає лункіше м'яких краплин розмірене биття* (М. Бажан); *Вітер з гулом роздмухує полум'я, і воно бурхає жаркими повісами** з дверей... (Олесь Гончар).

У тексті сполучник **і** легко приєднує до попереднього речення інше речення. Цю функцію сполучника бачимо в уривку з повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна»: *Любив гупання яблук в саду вечором у присмерку... Якась тайна, і сум, і вічна неухильність закону почувалися завжди в цьому падінні плода. І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду*. Отож великі обов'язки має сполучник **і**.

Складені сполучники підрядності **тому що, через те що, в міру того як, внаслідок того що, у той час як, незважаючи на те що, з огляду на те що, попри те що, так само як** залежно від логічного наголосу у реченні можуть розділятися між частинами складного речення. Порівняйте: 1. *Ще вагомішою є функція речення, **тому що** ним можна передати думку ширше й емоційніше* (П. Дудик). – *Ще вагомішою є функція речення **тому, що** ним можна передати думку ширше й емоційніше*. 2. *Діти Закарпаття та Галичини величаво колядують, **так само як** це робили їхні пращури* (І. Хланта). – *Діти Закарпаття та Галичини величаво колядують **так само, як** це робили їхні пращури*.

Вправа 345. Замініть виокремлені прості сполучники складеними. Усно поясніть їхнє написання.

1. Я син народу, що вгору йде, **хоч** був запертий в льох (І. Франко). 2. Жаль мені батька, **бо** ж батько у кожного з нас один (В. Земляк). 3. **Як** гетьман виходив перед військом, над ним несли бунчук (І. Крип'якевич). 4. Людина прагне до щастя одвічно, **як** ріки прагнуть в долини (М. Нагнибіда).

Вправа 346. I. Спишіть речення. Позначте сполучники сурядності й підрядності та їхні групи за значенням (надпишіть над ними відповідно з.-п., ум., пор., прич. тощо), походженням (пр., складн., склад.) і способом уживання (один., повт., подв.). II. Замініть усно кожен сполучник синонімічним за функцією.

1. Вмирає все в житті, та не вмирає слово (А. Малишко). 2. Якби мені дістати струн живих..., потужну б пісню я на струнах грала

* *Повісмо* – пучок оброблених конопель або льону, готовий для прядіння; пасмо.

(*Леся Українка*). 3. На гору доступитися нелегко, зате з гори зручніше боронитись (*Леся Українка*). 4. Не вір мені, бо я брехать не вмію (*В. Симоненко*).

Вправа 347. Прочитайте прислів'я, у яких приховано глузування, добродушний жарт. Над якими рисами характеру чи поведінки іронізує український народ?

1. Як у поле – Анцю в боці коле, як до танцю – вже не коле Анцю.
2. Або ти іди в ліс по дрова, а я буду дома, або я буду дома, а ти йди в ліс по дрова.
3. Химка хазяйка, та тільки лопати не має.
4. Привів коня кувати, коли кузня згоріла.
5. Поведу я корівку до вовка, щоб не боліла головка.
6. Лякали щуку, що в озері її топити будуть.

§ 63. НАПИСАННЯ СПОЛУЧНИКІВ. РОЗБІР СПОЛУЧНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 348. Спишіть речення. Віднайдіть у них сполучники. Проведіть дослідження: чому подібні за звучанням слова в цих реченнях пишемо по-різному? Зверніть увагу на логічний наголос.

1. Міцне коріння у родючій полі ніхто не вирве, як би не хотів (*О. Ющенко*). – Якби зустрілися ми знову, чи ти злякалася б, чи ні? (*Т. Шевченко*).
2. Усяк лицар має з королем ходити у походи, за те він матиме собі і ласку, й нагороди (*Леся Українка*). – Та пійма не так уже мучила Соломію, зате вогкий холод проймав її наскрізь (*М. Коцюбинський*).
3. Про те зозуля кує, що свого гнізда не має (*Народна творчість*). – Сонце вже піднялося, проте ліс іще дидав прохолодою (*М. Ярмалюк*).
4. Щоб ви сказали, коли б я не приїхав? – Він сказав, щоб усі прийшли (*Розм.*).

Разом пишемо складні сполучники **аніж, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, причому** та інші.

Складні сполучники **затé і протé** (їх можна замінити сполучниками **а, але, однак**), **щоб, якби́, якщо́** треба відрізнити від спільнозвучних займенників **те, що** та прислівника **як**, що їх пишемо із простими прийменниками **за, про** та часткою **би (б) окремо**.

Вправа 349. Спишіть речення, розкривши дужки. Поясніть правопис сполучників і спільнозвучних з ними інших частин мови.

1. Про(те) кожний знає: хоч мороз і припікає, за(те) комарів немає (*Народна творчість*).
2. Що(б) полюбити – треба жити!

Любов – життя (*В. Симоненко*). 3. Що(б) не сталося, не зрадь своєї віри (*М. Бажан*). 4. Не (за)те вовка б'ють, що сирій, а за(те), що вівцю з'їв (*Народна творчість*).

Окремо пишемо: 1) сполучники із частками **би (б), же (ж)**: *колі б, коли б то, хоч би, хоча б; або ж, адже ж, але ж, бо ж, бтже ж*; 2) складені сполучники: *дарма що, для того щоб, затім що, затім щоб, зважajúчи на те що, з бгяду на те що, незважajúчи (невважajúчи) на те що, пóпри те що, до того як, після того як, та й, так що, тимчасом як, тоді як, тому що, через те що та ін.*

З дефісом пишемо сполучники **отóж-то, тім-то, тільки-но, томý-то**.

Вправа 350. Спишіть речення, розкривши дужки.

1. Коли(б) не Опанас, не писала б вона по-українськи (*О. Іваненко*). 2. Душа в тебе молода та гаряча і довірлива до всього, отож(то) оберігай її, Маковею, не звихни ніде!..... (*За Олесем Гончаром*). 3. Тільки(но) вийшла заміж – забрала хлопчика до себе (*О. Іваненко*). 4. Кожне слово, хоча(б) яким старим воно не видавалося тепер, було колись новим (*І. Вихованець*). 5. Тільки(б) дав нам Бог щасливо повернутися додому, – срібло-золота насиплю я старцеві дорогому!.. (*Леся Українка*). 6. Фонтани, наче(б)(то) кити, пускають у повітря воду (*О. Довженко*).

Схема розбору сполучника як частини мови (Морфологічний розбір сполучника)

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Група за походженням: непохідний (первинний) або похідний (вторинний).
4. Група за морфологічною будовою (простий, складний, складений).
5. Група за синтаксичним зв'язком (сурядний, підрядний).
6. Група за значенням (єднальний, зіставно-протисавний, розділовий; часовий, умовний, причиновий, наслідковий, допустовий, порівняльний, з'ясувальний, мети, міри і ступеня).
7. Група за способом уживанням (одиничний, повторюваний, парний).
8. Вимова та написання.

Зразки розбору

Узимку сонце світить, та не гріє (Народна творчість).

Зразок усного розбору

Та – сполучник, непохідний, простий, сурядності, зіставно-протиставний, одиничний. Перед протиставним сполучником *та* (у знач. *але*) ставимо кому.

Зразок письмового розбору

Та – сполучн., непохідн., прост., сурядн., зіст.-протиставн., одинич. Перед протиставн. сполучн. *та* (у знач. *але*) ставимо кому.

Вправа 351. Перекладіть речення українською мовою. Віднайдіть і підкресліть сполучники сурядності прямою лінією, а сполучники під-рядності – хвилястою. Поясніть їхній правопис.

Dar când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea, căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați. Însă ce era să faci, când te roagă mama? Dar în ziua aceea, în care mă rugase ea, era un senin pe cer și așa de frumos și de cald afară, că-ți venea să te scalzi pe uscat ca găinile. Văzând eu o vreme ca asta, am șparlit-o la baltă... (I. Крянга).

Вправа 352. Послухайте, а потім прочитайте уривок оповідання Еміля Гірляну. Випишіть із тексту сполучники і проаналізуйте три з них за зразком усного та письмового розбору сполучника як частини мови.

ЖУЧОК

Як саме він з'явився на світ – не знав. Прокинувся, ніби зі сну, і йому здалося, що існував, відколи й земля. Він не відчував ні болю, ні радості. Багато міркував: як з'явився і чий він? Малесенький, як насінинка сочевиці, він ворухив тендітними ніжками й обходив краєм листочок, який був йому притулком. Одного дня, відчувши внутрішній порив, виліз із прохолодної тіні та вибіг надвір, під промені сонця. Він остовпів, осліплений тим сильним блиском. Потроху його серце заспокоїлось, і він наважився розплющити очі сильніше. Яким яскравим, яким глибоким і блакитним відкрилось перед ним небо! І яке диво! Своїми крихітними очима, немов пилінками, він цілком охоплював його. А яка темрява, скільки вологи під його листочком. Що він там шукав?... (Переклад М. Гербіл і Л.Дорош).

Вправа 353. Складіть і запишіть текст або речення про прочитану книжку чи недавно побачений фільм зі словами *проте* – *про те*, *зате* – *за те*, *щоб* – *що б*, *якби* – *як би*.

§ 64. ЧАСТКА ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 354. Прочитайте речення. Порівняйте їхній зміст і з'ясуйте, яких відтінків значення надають реченням виокремлені слова.

1. У нашому саду рясно зацвіли вишні й черешні. – У нашому саду рясно зацвіли *тільки* вишні й черешні. – *Тільки* вишні й черешні рясно зацвіли в нашому саду. 2. Лунає шкільний дзвоник як завжди. – *Хай* лунає шкільний дзвоник як завжди. 3. Чисте небо налягало на гори. – Чисте небо *не* налягало на гори.

Часткою (particula) називаємо незмінну службову частину мови, яка надає реченню чи окремим його членам емоційно-експресивних чи модальних відтінків значення або служить для утворення окремих граматичних форм і навіть слів.

Слова **тільки**, **хай**, **не** – частки, вони надають окремим словам і цілим реченням нових відтінків значення: **тільки** – вибір, обмеження; **хай** – спонукання; **не** – заперечення.

Вправа 355. I. Прочитайте текст. Коротко перекажіть, що ви дізналися про частку. II. Що ви знали про цю частину мови з уроків румунської мови? Яка інформація була для вас новою? III. Випишіть частки, із п'ятьма з них складіть речення.

ЧОМ ЧАСТКА ЧАСТО ЧИНИТЬ ЧАРОДІЙСТВО?

Частка чинить чародійство. Творить у реченнях дива.

Розпочнімо з дива першого. У реченнях часто порядкує частка **не**. Вона надає висловленню протилежного змісту. Порівняйте: *Хлопчик/дівчинка пише листа* і *Хлопчик/дівчинка не пише листа*. Заперечення можна посилити, якщо поруч із часткою **не** використати частку **ні (ані)**: *Виходжу в сад, він чорний і худий, йому вже **ані** яблучко **не** сниться* (Л. Костенко).

Друге диво вривається до спокійних ритмів мовлення тоді, коли хочемо від розміреного плину розповіді поринути у світ питальних речень. І завжди до наших послуг питальна частка **чи**. *Чи, може, це вижмається мені той несказаний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води?* (Л. Костенко). Частки **хіба**, **невже** наповнюють питальне речення відтінками сумніву, здивування, недовіри тощо: – *Хіба ви і в грозу літаєте?* (Олесь Гончар); *Невже і я в тумані – як туман – і я вже йду за часом, як за плугом?..* (Л. Костенко).

Диво третє роблять частки **хай**, **нехай** – перетворюють звичайне речення на спонукальне. Подивіться, як вони чародіють у поезії

Ліни Костенко: *Хай не розбудить смутку телефон. Нехай печаль не зрушиться листами...*

Учетверте ж частки забажали здивувати нас своєю прекрасною орієнтацією у просторі. Ви тільки погляньте, що творять частки **ось, он, ген**. **Ось** вказує на предмети, які перебувають на невеликій відстані, а **он, ген** – на віддалені предмети. Наприклад: *І ось, нарешті, вершина* (Олесь Гончар); *А он село, що зветься Лемеші* (Л. Костенко); *Ген килим, витканий із птиць, летить над полем* (Л. Костенко).

А як треба підсилити слова, виділити їх – то настане п'яте диво. І до нього теж причетні частки. Ось вони: **навіть, тільки, лише (лиш), же (ж)**. Наприклад: *Мені завжди здавалося, що у Греції навіть статуї теплі* (Л. Костенко); *І грім – їй-богу! – відступив за гори, і тільки дощ посіявся рясний* (М. Рильський); *Лише мох вкриває собою оте віковичне, ніким не займане каміння* (А. Шиян); *І людина ж перед ним мужня, вольова* (Олесь Гончар).

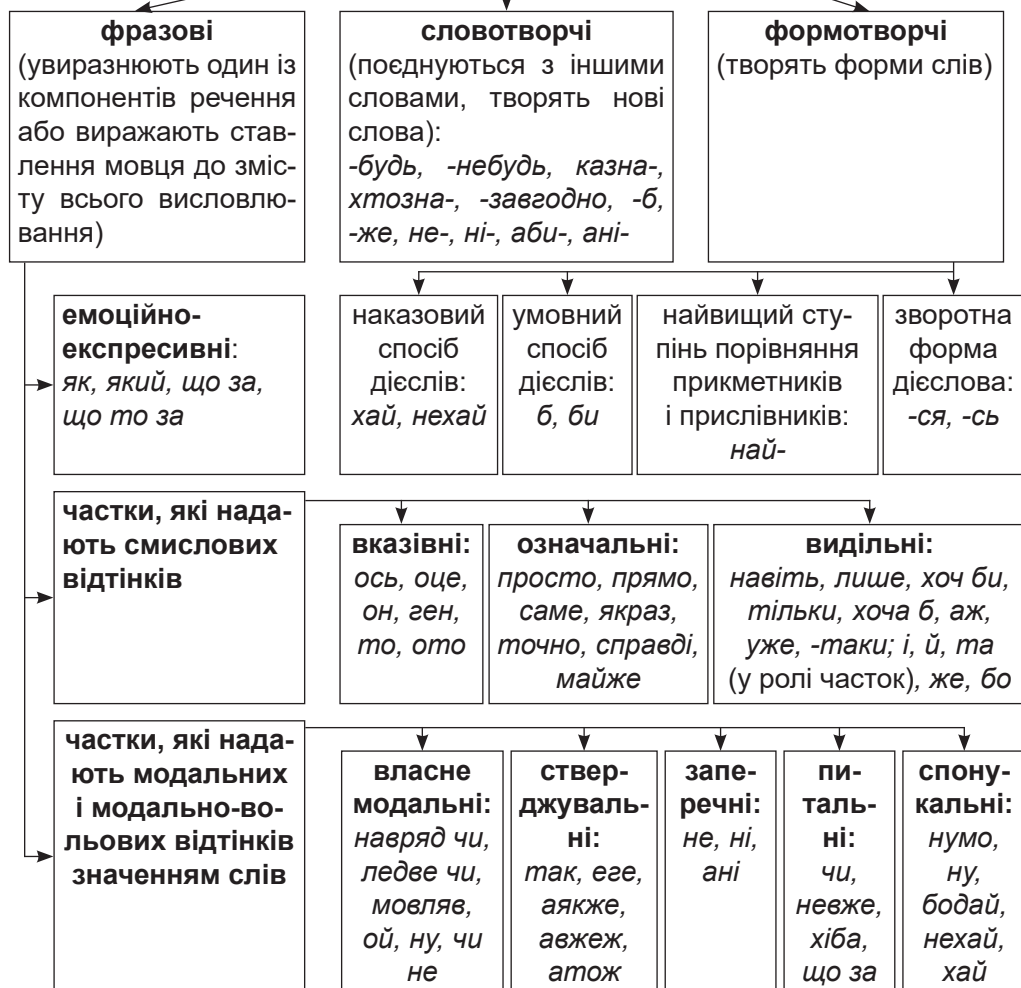
І диво з див – емоційні частки **як, що за, який**. У них бринять наше захоплення красою світу, ніжність серця і витонченість вислову, наприклад, у Лесі Українки: *Як же тут гарно, як же тут тихо!; Що за погляд в цієї чарівниці!* (За І. Вихованцем).

Вправа 356. Прочитайте речення з українських народних казок, дотримуючись потрібної інтонації. Випишіть частки й визначте за допомогою схеми, уміщеної після вправи, до якої групи за значенням вони належать.

1. Попровадив заець ведмедя до криниці та й каже: «Що то за велика сила! Бач, твій ворог, як тільки побачив тебе, зараз драпонував і сховався до свого замку». 2. Якби сьогодні ліс притих, то ми б і назбирали риби! 3. А тут якраз на той час входить Хома. 4. Люди нестямляться-таки з дива: «Чи воно князівна, чи королівна? Ще такої не бачили». 5. – Ну, гляди ж, – я ще піду; та як буде хто-небудь казати, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а держи його! 6. – Піди зараз до Липки та попроси конячку з возом. Хіба ми ще не находились з тобою? 7. Нізащо – і за холодну воду не візьметься. А все тільки на печі сидить та просцем пересипається.

Частки за значенням і вживанням

Вправа 357. З'ясуйте, до якої частини мови належать слова та поясніть словотворчу функцію в них часток. Пригадайте вивчені правила написання цих слів.

Чийсь, казна-що, абихто, аніяк, звідкілясь, чимало, як-небудь, ніякий, будь-де, аніскільки, якби, якже, хтозна-коли, казна з чим, щоб.

Вправа 358. Відгадайте прозові й віршовані шаради. Оберіть ту шараду, у якій найбільше часток.

1. Які дві частки літають? 2. Які дві частки завжди над нами?
3. Які дві частки ріжуть хліб? 4. Яка частка, повторена двічі, стає

надокучливою мухою? 5. У назві якого дерева заховалися вказівна частка, прийменник і нота? 6. Конику хочеш? Будь ласка! З тебе – прийменник і частка. 7. Заперечну частку взяти і прийменник приєднати, а до них вже наостанку ще й для пса маленьку хатку. Вийде квітка голубенька, символічна, хоч маленька.

§ 65. ФОРМОТВОРЧІ ТА ЗАПЕРЕЧНІ ЧАСТКИ

Вправа 359. I. Прочитайте текст, виокремте дієслівні форми умовного й наказового способів, форми найвищого ступеня порівняння прикметника і прислівника. Пригадайте, які частки вживаємо для творення цих граматичних форм. II. Продовжте уявний діалог, використовуючи дієслівні форми з частками **хай, нехай, бодай, б, би**.

ЛЮБЛЮ ВЧИТИСЯ

Подарували Марійці книгу «Народ скаже, як зав'яже». Розгорнула її та читає вголос: «Нехай кожен змолоду вчиться, на старість пригодиться!». Поміркувала дівчинка хвилю та каже:

– Як добре, що якась мудра людина придумала школу... Я так люблю ходити до школи й учитися... А ти?

– А для мене найважливіше, що маю багато шкільних друзів і подруг, з якими люблю проводити час, відвідувати гуртки й спортивні секції.

– Якщо хочете знати мою думку, то я якнайбільше ціную практичні завдання, різні проекти, досліди... Коли працюємо в групах.

– Я? Не знаю... Напевно, мені було б краще, якби я вирішував/вирішувала самостійно. Захотів/захотіла – учився б/училася б, а не бажаю – то гуляв/гуляла би...

– ...

– ...

Бодай не лінуйся рано вставати та змолоду більше знати!

До **формотворчих** (particule de creație a formelor) належать частки **хай, нехай, бодай, б, би**, які використовуємо для творення способових форм дієслів.

За допомогою часток **хай, нехай** утворюємо форми наказового способу дієслів (*хай служить, нехай розкажуть*). Частки **хай, нехай** стоять здебільшого перед дієсловами, яких стосуються. Наприклад: *Нехай серця не знають супокою, хай обганяють мрії часу біг, і наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не заздрити не міг* (В. Симоненко). Частки **хай, нехай** пишемо окремо від інших слів.

Частки **би, б** уживаємо для творення форм умовного способу дієслів (*співав би, читала б, сміялося б*). Вони можуть стояти як після дієслів, з якими вони утворюють форму умовного способу, так і перед ними. Наприклад: 1. *Здається, гори перевертав би й не чув би втоми* (М. Коцюбинський). 2. *Палив мене такий великий відчай, так би встав та й безвісти забіг!* (Л. Костенко). Частки **би, б також** пишемо окремо від інших слів.

Найвищий ступінь порівняння прикметників і прислівників утворюємо за допомогою формотворчих часток **най-, що-, як-**. Наприклад: *Мій дід був найдобріший* [якнайдобріший, щонайдобріший] *між людьми* (В. Сосюра).

Вправа 360. Прочитайте речення, виокремте формотворчі та словотворчі частки. Із формотворчими складіть два своїх речення.

1. Якби ми хлібом лиш єдиним запхали жадібні роти, були б не кращі від скотини, були б осліплі, мов кроти. 2. А день сплива волоссям сизим, немовби сну коротка мить. 3. Хіба потрібно вимагати хоча б для чогось вороття? (За М. Удовиченком). 4. Хай буде хата, як чисте небо, на зірки рясне. 5. Та невже вам здається, мамо, що мало на віку наробились ви? (За М. Ткачем). 6. Ох, коли б мені доля судила хоч побачити ранню зорю! (За Лесею Українкою). 7. Найгірше лихо, коли б'ються рідні брати (В. Шелестюк).

Заперечні частки (particule negative) **не, ні, ані** служать для заперечення змісту цілого речення або окремої його частини. Якщо заперечна частка стоїть перед присудком, то вона надає **загальнозаперечного змісту** всьому реченню. Наприклад: *Під лежачий камінь вода не тече* (Народна творчість). В іншому разі частка **не** надає **частковозаперечного змісту** підмету або другорядному члену речення, перед яким стоїть. Наприклад: *Не одежа красить людину, а добрі справи* (Народна творчість).

Частки **не, ні (ані)** можуть мати ще й підсилювальне значення. Наприклад: *Яким би важким не було завдання, ми його виконаємо. Не написав ні рядка.*

Заперечне слово **ні** при повторному використанні з одним рідними членами речення – це єднальний сполучник. Наприклад: *Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна* (Леся Українка).

Вправа 361. Спишіть речення. З'ясуйте, у яких з них частка не надає заперечного смислу окремим словам, а в яких – усьому реченню. Доведіть свою правоту. Яка роль часток **ні** й **ані** в реченнях? Перевірте свою думку за матеріалами цього параграфа.

1. Ця ніч – як чаша для причастя... **Ані** світильника ніде... (Н. Гуменюк).
2. Ходімо, Михайлику, **не** будемо тривожити **ні** красунечки, **ні** її діток (М. Стельмах).
3. Чоловіче мій, запрягай коня! Це **не** кінь, а змій, – миготить стерня (Л. Костенко).
4. І знову **не** буде у думках моїх **ні** мук, **ні** страждань, **ні** плачу (М. Рильський).
5. Бо то **не** просто мова, звуки, **не** словникові холоди́ни – в них чути труд, і піт, і муки, чуття єдиної родини (П. Тичина).
6. **Не** шукаю до тебе **ні** стежки, **ні** броду – ти у грудях моїх, у чолі і в руках (В. Симоненко).

Правопис частки не з частинами мови

	Разом	Окремо	
	Без не не вживаємо	З часткою означають одне поняття	Є протиставлення
Іменник	немовля, ненависть	нещастя (лихо)	не друг, а ворог
Прикметник	немічний, ненависний	невеликий (малий)	не теплий, а холодний
Прислівник	незбаром, нещадно	недалеко (близько)	не далеко, а близько
Займенник	–	неабихто, неабищо	не аби чий, а твій
Дієслово	нехтувати, ненавидіти	є префікс недо- , що означає неповну дію: недобачати	в усіх інших випадках: не бачив, не читала
Дієприкметник	нечуваний, непохитний	без пояснювальних слів: нестихаючий шум	із пояснювальними словами: нестихаючий школи шум

Вправа 362. Об'єднайтеся в дві групи. Розподіліть слова за правилами правопису, які узагальнено в таблиці перед вправою.

Перша група. Нездара, небажаний, не вганяючи, невже, невмисне, не в пору, невтішний, недобачати, недобір, не відповідати, недозапилення, не досить, недужий, далеко не легкий; не по-нашому, але по-вашому; не привітний, а злий.

Друга група. Негода, небайдужий, невже ж таки, недоїдати, не вгаваючи, недаремне, невтомний, недобиток, недоговорювати, дещо не чіткий, не до смаку, зовсім не важкий; не затишний, а холодний; нероба, незчутися, неабищо.

Правопис частки **ні** з частинами мови

Разом пишемо	Окремо пишемо
1) частку ні із займенниками та прислівниками ніхто , нічий , ніякий , нізвідки , ніколи , нікуди	1) із формами непрямих відмінків займенників, якщо між ними є прийменник: ні в кого , ні до якого , ні з ким , ні за що , ні на якому
2) у словах, які без ні не вживаємо: нікчемний , нісенітниця , нівечити	2) здебільшого повторювану частку ні у стійких словосполученнях без дієслова: ні се ні те , ні пава ні гава , ні живий ні мертвий , ні кроку далі , ні на макове зерно

Вправа 363. Поставте частку **не** спочатку перед першим дієсловом, потім тільки перед другим і, нарешті, перед першим і другим дієсловами. Порівняйте значення побудованих речень. Чи в усіх реченнях є заперечний зміст?

1. Я можу піти вам назустріч.
2. Андрій хоче виконати моє прохання.
3. Ми можемо посадити сад.
4. Вони прагнуть досягти порозуміння.

§ 66. МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ

Вправа 364. Розподіліть частки за такими ознаками: ті, що виражають: 1) сумнів; 2) досаду, здивування; 3) захоплення; 4) благаання; 5) порівняння; 6) межу дії чи стану.

1. Брязнуло – наче стріла за стрілою пролетіла (*Марко Вовчок*).
2. Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосно, як у нас на Україні (*О. Довженко*).
3. Упав малюк і плаче. «Оце так! Хіба ж козаки плачуть?» – заспокоює дідусь (*Із часопису*).
4. Як же

тут гарно, як же тут тихо, в таку годину забудеш лихо! (*Леся Українка*). 5. Мати, мова, батьківщина – ось і вся моя родина (*М. Сингаївський*). 6) Хоч слово скажи, – не мовчи (*Із часопису*).

Модальні частки (particule modale) вносять різні смислові та емоційно-експресивні відтінки в речення, а також виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваного.

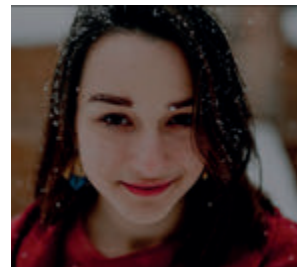
Вказівні (<i>ось, осьде, он, от, ото, це, оце, ген</i>)	Модальні частки	Означальні (<i>ледве, просто, прямо, власне, майже, точно, справді</i>)
Окличні (<i>як, який, що за, що то за</i>)		Заперечні (<i>не, ні, ані</i>)
Питальні (<i>чи, невже, хіба, та ну</i>)		Видільні (<i>тільки, лише, хоч, хоч би, виключно</i>)
Стверджувальні (<i>так, отак, все, авжеж, отож, гаразд</i>)		Підсилювальні (<i>і, й, та, таки, аж, навіть, вже, ж, же, бо</i>)
Спонукальні (<i>бодай, бо, но, годі</i>)		Власне модальні (<i>мов, немов, чи, наче, ніби, мовби, наврод, чи не, наврод чи, ну</i>)

Вправа 365. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст, спробуйте переказати й доберіть заголовок. Що ви дотепер знали про Українську волонтерську службу? Яка роль цієї неурядової організації в мирний і воєнний час? **II.** Віднайдіть у тексті модальні частки, випишіть їх і визначте належність до певної підгрупи за значенням.

Їй 22. Сім років вона волонтерить. Невже це до снаги юнці? Так, за її плечима десятки соціальних проєктів, партнерство з благодійними фондами, некомерційними організаціями та міжнародними спільнотами. Уся ця сила та енергія криється в одній тендітній дівчині – Анні Бондаренко – ідейній натхненниці та лідерці Української волонтерської служби, неурядової організації, що розвиває волонтерський рух в Україні.

– Коли мені було 15 років, я стала фіналісткою програми обміну FLEX. Це програма, за якою щороку більше 200 підлітків навчаються в США, проживаючи рік у звичайній американській родині. До цієї програми я нічого не чула ані про громадський активізм, ані про волонтерство. Рік в Америці якраз став трансфор-

маційним, адже там я вперше побачила, що мої дії можуть мати великий суспільний вплив.

Найбільше Америка вразила саме волонтерством. Виявилося, що воно там повсюди. Дорогою до школи діти бачать білборди із закликами підтримати притулок для тварин або допомогти ветеранам. У школі на них чекає щонайменше п'ять–вісім клубів, залучених до волонтерської діяльності. А на урок історії можуть завітати волонтери, які працювали з архівами. Волонтерство – це тут частина буденного життя.

Я бачу роль Української волонтерської служби в тому, аби формувати культуру волонтерства. Основна мета – зробити волонтерство доступним. Волонтерство для школярів, волонтерство для студентів, волонтерство для старших людей, волонтерство для експертів. Волонтерство для всіх.

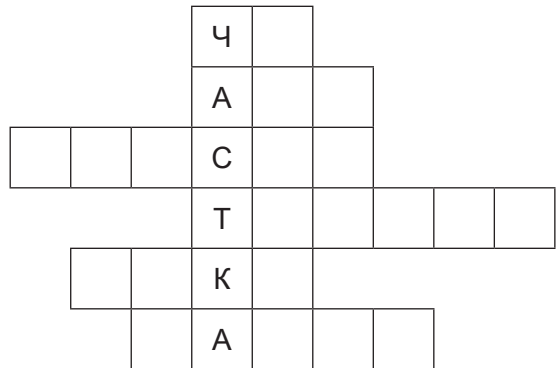
Ми прагнемо сформувати культуру волонтерства в Україні. Ми прагнемо ж бо показати, що бути волонтером може кожен, незалежно від статі, віку, політичних чи релігійних уподобань та інших ярликів*, зробити волонтерство доступним як у великих, так і в малих містах, а також допомогти молоді віднайти свій шлях у доброчинності.

Вправа 366. Розв'яжіть кросворд. Із частками-відповідями складіть і запишіть речення.

1. Модальна частка, яку вживаємо для оформлення запитання. 2. Заперечна частка. 3. Модальна означальна частка, що увиразнює значення слів і синонімічна до слів *саме, якраз*. 4. Модальна частка, яку вживаємо для виділення окремих слів.

5. Модальна частка, яку вживаємо для підсилення значення окремих слів. 6. Модальна означальна частка, синонімічна до слів *трохи, приблизно*.

Вправа 367. Розподіліть частки на стверджувальні, заперечні, питальні, окличні. Утворіть і запишіть із кожною з них речення.

Ні, атож, так, що за..., еге ж, невже, хіба, не.

* *Ярлік* – характеристика, що її дають за шаблоном, традицією, звичкою кому-, чому-небудь.

Вправа 368. Спишіть речення. З'ясуйте, чи всі виділені слова є службовими частинами мови. Поясніть, як ви дійшли такого висновку. Назвіть частки в реченнях і визначте їхній розряд. Яких стилістичних відтінків вони надають висловленому повідомленню?

1. У тридев'ятому славному царстві жив **собі** селянин (*Народна творчість*). 2. А рак **усе** лізе та лізе... 3. – **Оце**, – каже, – як я міцно спав! (*Народна творчість*). 4. – Хто **властиво** дозволив собі змістифікувати вас таким нечуваним способом? (*І. Франко*). 5. Хоч був тато грізний, а **просто** дуже нас жалував (*Марко Вовчок*). 6. Коли **геть** за північ почувся гомін (*Панас Мирний*). 7. Хоч би на мить, і **то** вже варто труду! (*Леся Українка*). 8. Коли б мені **отих** дітей найти де-небудь (*Т. Шевченко*).

Вправа 369. Напишіть твір-роздум «О слово рідне, хто без тебе я!?», уживши частки **і (й), мов (немов), наче (неначе), як, що** та спільнозвучні сполучники.

§ 67. ЧАСТКИ **БО, НО, ТО, ОТ, ТАКИ** ТА ПОСТФІКСИ **-БО, -НО, -ТО, -ОТ, -ТАКИ**. РОЗБІР ЧАСТКИ ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 370. Розгляньте таблицю. Доберіть власні приклади до кожного правила. Зверніть особливу увагу на правопис часток **бо, но, то, от, таки**.

Правопис часток

1. Разом пишемо частки:	
а) аби-, ані-, де-, чи-, чим-, що-, як- у складі будь-якої частини мови:	а) абихто, аніскільки, дедалі, чимало, щовечора, якнайшвидше, якомога...
б) би (б), то, що у складі сполучників та частки же (ж) у складі стверджувальних часток:	б) мовби, щоб, нібито, абищо; авжеж, атож, аякже...
в) -ся (-сь) у зворотних дієсловах:	в) вмився/ вмивсь, ...
г) -сь у складі займенників і прислівників:	г) котрась, десь, якось...
2. Окремо пишемо частки:	
а) частку таки , якщо вона стоїть перед словами, яких стосується:	а) Він таки забіг до друга/ подруги;
б) таки, бо, но, от, то , якщо між ними стоїть інша частка:	б) усе ж таки (домовилися), іди ж бо , тільки ж но (повідомили), скільки ж то (написано), цим би то (втішити)...

в) що у складних сполучниках, прислівниках та ін. частках:	в) дарма що , тільки що , поки що , хіба що , що ж до...
г) то в експресивних сполученнях, якщо виконує підсилювальні функції:	г) що то за, що то , чи то
3. Із дефісом пишемо частки:	
а) -бо, -но, -от, -то, -таки , які виділяють значення окремого слова:	а) <i>іди-бо, тільки-но, так-от, як-от, тим-то, стільки-то, підготувались-таки, усе-таки, так-таки...</i>
б) будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна- із займенниками і прислівниками:	б) <i>будь-де, коли-будь, що-небудь, казна-кому, хтозна-нащо, бозна-чий, бозна-як...</i>

Вправа 371. #Ми_з_України. Прочитайте допис Дмитра Журавля про порятунок тварин під час війни. Що вразило вас найбільше? Чи чули ви подібні історії з вуст очевидців або читали в соціальних мережах? II. Визначте розряди виокремлених часток за значенням, поясніть правопис часток.

ДІВЧИНА, ЩО ВРЯТУВАЛА З ІРПЕНЯ СОБАК З ІНВАЛІДНІСТЮ

Світлина Насті Тихої разом із собаками вразила не лише українців, а й увесь світ. Зі своїм чоловіком і небайдушими людьми жінка врятувала від смерті 24 тварини. Деякі з них були з інвалідністю.

Із початком бойових дій дівчина з родиною опинилася в ізоляції в Ірпені. Попри всі труднощі вона **таки** продовжувала дбати про своїх чотирилапих підопічних, яких доглядала у спеціальному притулку. Також Настя забрала до себе **чимало** тварин, яких з тих чи тих причин покинули власники. **Що** ж до евакуації, то без собак родина й гадки не мала покинути місто.

«Наважувалися довго, а потім **просто** за 15 хвилин зібралися та й пішли. **Хіба** це героїзм? Вони – мої діти, мої зайчики. **Як** їх кинеш? У нас і думок про це не було», – розповідає Настя. (Вона **майже** не взяла із собою особистих речей, **тільки ж** но ліки для тварин).

Шлях до порятунку був складний-**таки**, дівчина **навіть** зламала палець, оскільки тварини із силою тягнули її назад, до-

дому, до рідного помешкання. Підопічні Насті були налякані обстрілами й повітряними тривогами, тому три кілометри вони йшли близько трьох годин.

«Собаки втомилися, чинили опір. Але в нас є один собака – найбільший. Я його тримала, а він вів їх як вожак. Дуже ним пишаюся. Інакше мені довелося б тягнути всіх самотужки», – каже дівчина.

Зрештою, надійшла допомога: спочатку це був незнайомий хлопець, а пізніше – територіальна оборона... Попри всі труднощі, Настя змогла вивести собак у безпечне місце.

Вправа 372. Напишіть слова разом, окремо або з дефісом і поясніть їхній правопис.

Аби/куди, тільки/б, тому/то, наче/б/то, будь/як, що/ночі, а/ні/коли, хоч/би, тоді/то, як/от, ось/де, а/то/ж, ні/до/чого, з/ким/небудь, а/все/ж/таки, де/в/чому, а/ні/як, а/вже/ж, мов/би/то, скажи/но, що/ж/до, таки/зрозумів, все/таки, що/до, хтозна/з/ким, як/най/серйозніше.

Вправа 373. I. Перебудуйте речення так, щоб наказ передавався пом'якшено або ще категоричніше, ніж самим дієсловом. За допомогою чого ви цього досягли? II. Новостворене речення запишіть, додане слово підкресліть.

Зразок: Зачини вікно. – Таки зачини вікно!

1. Виконай завдання. 2. Купи хліба. 3. Подай рушник. 4. Сідай до столу. 5. Узуй чоботи. 6. Їдьте до Ужгорода.

Схема розбору частки як частини мови (Морфологічний розбір частки)

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Розряд за значенням і вживанням (формотворчі, словотворчі, заперечні, модальні).
4. Вимова та написання.

Зразки розбору

Що то молоді літа золоті людям! (Марко Вовчок).

Зразок усного розбору

Що то – частка, модальна, емоційно-експресивна (оцінна), пишемо окремо.

Зразок письмового розбору

Що то – частка, мод., емоц.-експр., пишемо окремо.

Вправа 374. I. Прочитайте байку Омеляна Лупула. Визначте тему байки та основну думку. Чи актуальний її зміст нині? II. Виокремлені частки проаналізуйте за схемою морфологічного розбору (письмово).

Хвалився Півень: – Люди, я –
Павич супроти Солов'я!
Підкралась-но Лисичка – хап –
лиш пір'я полетіло з лап.

Отак-то, дорогі мої,
в житті є Півні й Солов'ї.
А хто хвалитись має звичку,
на тих судьба дає Лисичку.

Вправа 375. Напишіть невеличкий твір, використавши як початок висловлювання «Сміх не ображає, а виховує людину, підвищує...», уживаючи модальні, заперечні, формотворчі частки.

§ 68. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ГРУПА СЛІВ. ГРУПИ ВИГУКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 376. I. Прочитайте діалог за особами. Віднайдіть повторювані слова, що означають особливий звук, який спричинює дія предмета. Назвіть подібні слова-звуконаслідування, які уживаємо в процесі праці. II. За допомогою яких слів автор виражає почуття, емоції, а також виявляє свою ввічливість?

Навколо ні душі. Лише розморено дихала тиша на крутих білястих валунах. Вколисувала спеку.

«Шурх-шурх... Шурх-шурх...», – удалині заясніла одинока по-стать. Зігнута, ніби притулилася до півмісяця. Хто це?

Сонце, набакир* зачеплене в галуззі Корпанюкової грушки, сліпило очі.

«Шурх-шурх... Шурх-шурх...», – палицею по дорозі, ніби краяли** її по живому.

Господи, та це ж тітка Оляна!

* *Набакі́р* – з нахилом набік.

** *Кра́яти* – діал. різати що-небудь на шматки, на частини.

«Шурх-шурх... Шурх-шурх...», – гейби ще загравала до сонця. Йшла босоніж по розпеченому камінню. Я лише тепер розгледів її земну паличку-виручалочку. Вишнева гіллячка із закаблучкою була витерта долонями Корпанючки, як вичовгане каміння під її ногами.

– Тітко Оляно, добридень вам!

– А ти чий будеш? – худенька рука зависла над смутними очима.

– Той, – кажу, – хто рої ваші шоліта збирав зі старої липи, як хотіли втікати від вуйка Петра.

– А-а-а-а... То це ти-и буде-еш? – голос Корпанючки протяжний, купає у ньому спомин. – Ой, давно-давненько, соколику любий, тебе не виділа*. Світами десь ходиш, – сердечно пожурилась. – Ти, пам'ятаю, любив мої грушечки дуже. Ото залізеш на самий вершечок і рвеш, а мені ніц** не банно*** за тими грушечками. Я боялася, аби ти, збитошнику маленький, не впав звідти... Богу дякувати, милував... Я навіть молилася за тебе... (За В. Михайловським).

Вигуки (interjectia) – це незмінювані слова, що виражають почуття, емоції, волевиявлення, не називаючи їх, і служать засобами виразності в художньому та розмовному стилях.

Вигук – це особлива частина мови, яка не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови, оскільки 1) не називає предметів, ознак, дій чи кількості; 2) не має морфологічних ознак, притаманних самостійним частинам мови (рід, число, відмінок, час тощо); 3) не виконує службових функцій (поєднувати інші слова, надавати їм додаткових відтінків значення).

Вигуки можуть складатися з одного/двох або кількох звуків. Наприклад: 1. **Е**, не буде по-вашому (М. Стельмах). 2. **Ах**, гостинця ти чекаєш! (Леся Українка). 3. **Овва!** А я не боюся! (О. Кобилянська).

Групи вигуків за значенням

Емоційні вигуки	Вольові (спонукальні) вигуки		Звуконаслідувальні слова
виражають почуття, переживання, настрої, зокрема,	передають заклик, спонукання до	слова ввічливості (етикету), які виражають	окрема група вигуків, що відтворюють

* *Видіти* – діал. бачити.

** *Ніц* – діал. нічого.

*** *Не банно* – діал. не жаль.

Емоційні вигуки	Вольові (спонукальні) вигуки		Звуконаслідувальні слова
радість, страх, сум, гнів, здивування, захоплення, обурення, огиду та ін.	дії, звертання, оклик	привітання, прощання, подяку, прохання, пробачення	голоси тварин, різні звуки й шуми в природі
<i>о, е, ет, ой, ох, пхе, гм, ех, ого! овва! брр! тьху! ура! Слава Богу!</i>	<i>гов, агов, алло, ну, псс (тсс), гей, нумо, алло, агусь! ну-ну! но-о-о!</i>	<i>добрідень, здрастуйте, до побачення, дякую, вибачайте, даруйте</i>	<i>тьох-тьох, ку-ку, гав-гав, бах, ляп, геп, дир-дир</i>

Вправа 377. Хвилинка-веселинка. I. Прочитайте вірші в оригіналі, а потім без вигуків і звуконаслідувальних слів. Як змінюється авторська оповідь? Сформулюйте висновок про роль вигуків у мовленні. **II.** Випишіть вигуки й звуконаслідувальні слова, визначте, що виражає кожна мовна одиниця, до якої групи належить. За потреби скористайтеся таблицею, що перед вправою.

Крикля-зникля за горою
забавляється зі мною.

Я кричу:

– Як звучь тебе?

А вона ягнятком: – Бе!

Я лякаю: – Перейму!

А вона телятком: – Му!

Серджусь я: – Агій, лиха!

А вона сміється: – Ха!

(Т. Коломієць)

Ми на груші, –
ух!

Раптом чуєм:

– Гух!

Потім тільки:

– Гець!

Що воно за

грець?

Подивились:

– Ох!

То ми тільки вдвох!

(Г. Бойко)

У значенні вигуків можна використовувати самостійні частини мови. Такі вигуки зазвичай утворюємо від іменників у формі кличного або називного відмінків чи від інших частин мови. Вигуками є також усталені звороти, до складу яких увійшли різні слова. Наприклад: *Мамочко! Рятуйте! Мамо рідна! Слава богу! Ой лишенько! Ой леле! Жаж! О господи! Струнко!*

Поділ вигуків за структурою і походженням

Первинні (непохідні)	<i>О! А! Е! Ого!</i>	<i>Ай! Ех! Ба!</i>	<i>Гей! Ану! Ова!</i>	<i>Ох! Нумо!</i>	<i>Гов! Пхе!</i>
Вторинні (похідні) ↓	Утворилися з повнозначних слів і словосполучень				
іменникового походження	<i>Слава!</i>	<i>Мамочко!</i>	<i>Горе!</i>	<i>Леле!</i>	<i>Страх!</i>
дієслівного походження	<i>Бач!</i>	<i>Цур!</i>	<i>Диви!</i>	<i>Бувай!</i>	<i>Рятуй-те!</i>
займенникового походження	<i>Так!</i>	<i>Отаке!</i>	<i>Тсс!</i>	<i>Ота-кої!</i>	<i>Так-от!</i>
сполученням кількох частин мови	<i>Мати рідна!</i>	<i>Боронь боже!</i>	<i>Оце так!</i>	<i>Щоб йому!</i>	<i>Здоровенькі були!</i>

Вправа 378. Спишіть речення. Проаналізуйте емоційні вигуки в такій послідовності: 1) яку емоцію, почуття виражає; 2) первинний чи вторинний.

1. Бач, бач! розбудив батька! (*Панас Мирний*). 2. Тут чисто, ясно, весело, ох, як весело (*І. Франко*). 3. Ай, бабусечко! Що там розказувать! (*М. Коцюбинський*). 4. Ой леле! Даремні питання! (*Леся Українка*). 5. Ова! Значить, ти тепер прудкіший зробився (*І. Франко*). 6. Отак! Відкіля не дожидали і тучі, відтіля ударило громом і посипало градом! (*Панас Мирний*). 7. О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! (*Олександр Олесь*). 8. Ми з братом щиро любилися зроду, змалку. Щоб посваритись або скривдити одно одного, крий боже! (*Марко Вовчок*).

Вправа 379. Проаналізуйте усно вольові вигуки, установіть їхні походження і значення. З трьома з них складіть і запишіть речення.

1. Марфо! Ану-бо, поклич голову. 2. Агов, притримайте! Рятуйте! Бо як я вилізу з води! (*В. Кравчук*). 3. Гей! Цоб! Цабе! Н-н-о! На ярмарок! (*Остап Вишня*). 4. Катерина сказала жалібно, тихесенько, з мукою: «Ц-с-с-с!» (*І. Багрянний*). 5. Майна!* – дав відбій Кашин (*Ю. Смолич*). 6. Алло! почулося в слухавці (*І. Багрянний*).

* *Майна* – у мовленні моряків і будівельників «Спускай!», «Дони-зу!»; протилежне віра – «Піднімай!», «Угору!».

Вправа 380. I. Проаналізуйте звуконаслідувальні слова. Які ознаки споріднюють їх із вигуками, а які різнять? Назвіть функції звуконаслідувальних слів у художньому та розмовному стилях. II. Поясніть, чому письменники і письменниці неоднаково сприймають і передають звучання однорідних предметів чи явищ.

1. Немов хто косою – черк! А вдруге світліше – дзінь! (*В. Свідзинський*). 2. Трінь-трінь, трінь-трінь! – почувся дзвін коси, і забрило, затанцювало, заграло, як музика. – Трень, трень, трень! попливло городами... (*Г. Тютюнник*). 3. Сонця нема ще, не сходило. А по степу в хлібах: шарх!.. шарх!.. На гони наскрізь, та низенько під п'ятку вибирає косар (*А. Головка*). 4. Коса, як бритва, рівно-рівно кладе покіс. Ш-ш-шу! Ш-ш-шу! (*О. Довженко*). 5. – Мур-р-р... Мур-р-р... Це я ваш вір-р-рний ніжний Барс... (*Н. Гуменюк*). 6. Дзень! Продзвенів ще раз дзвіночок – Дзелень! (*Л. Письменна*). 7. А ось ліворуч, мов молотком: – Пать-падьом! – Сюр-сюр! (*Остан Вишня*).

Вправа 381. Пригадайте правила спілкування по телефону. Складіть діалог на тему: «Розмова з другом/подругою по телефону». Використайте вигуки, що мають етикетне значення (привітання, подяка, прощання тощо).

§ 69. ДЕФІС У ВИГУКАХ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВИГУКАХ

Вправа 382. Прочитайте речення, звертаючи увагу на вимову вигуків. Усно з'ясуйте, у яких випадках із дефісом написано протяжно вимовлені звуки, а у яких – повторювані частини.

1. «Гу-гу! Гу-гу! Сім свит продму!» – холодний вітер, ревучи, гукає (*Б. Грінченко*). 2. «Чш-ш-ш», – сказала вода і жбухнула парою. (*Г. Тютюнник*). 3. «Цюк-цюк!» – вицюкує дідова сокира. Рипить віз: «Ри-ип!» (*М. Хвильовий*). 4. «У-у-у!» – з усієї сили із сльозами на очах зтяг від сарая Геракл (*М. Вінграновський*).

З дефісом пишемо складні вигуки і звуконаслідування:

1) утворені повторенням того самого звукосполучення: *йй-бóгу, йй-п ráво; гей-гéй, ге-ге-гé, дзень-дзелéнь, кру-кру́, ку-кú, курли-курли, ого-го-гó, ой-ой-óй, ох-хо-хó, тук-тúк, тьох-тьóх;*

2) якщо вимовляємо окремі частини вигуків протяжно «А-а-а», – *позіхнув хтось* (Панас Мирний).

Вправа 383. I. Прочитайте й спишіть речення (1–2) і текст (3). Віднай-діть і підкресліть вигуки та звуконаслідувальні слова, установіть, що вони виражають. З'ясуйте, у якому разі повторення основ (подеколи з протяжною вимовою звуків) підсилює враження, емоції, пережи-вання. II. Поясніть правопис вигуків і звуконаслідувань, зверніть увагу на розділові знаки при них.

1. А відтак звуки сплелися в клубок, дивні звуки на темній, усте-леній снігом вулиці, і покотилися, притьмом* покотилися назад, швидше й швидше: рип-рип-рип... гар-р-рип-рип... гар-гар-р-р! гар-р-р! рип... гар-р-р! гар-р-р! гар-р-рип, рип-рип-рип ри-р-р... (II. *За-гребельний*). 2. Гей-гей! Коли б так довго не ждати на ту хатку і той городчик (К. *Малицька*). 3. Одна птиця весь час методично і не-втомно: ...кі-кікс, кі-кікс, кі-і-і... І друга лунко-лунко і роздільно пробує флейту: ...кфг-кфг-кфг... І третя, пролітаючи низько і стурбо-вано ховаючись: ...кжа-кжа-кжа... І четверта, недалеко перепурх-нула і раз за разом: – ксвіт! ксвіт! ксвіт! ... Багато інших теж мирно і дружно щебече; лише заздрісний ворон викрякує в темно-му ярку (В. *Барка*).

Кома і знак оклику при вигуках

Вигуки в усному мовленні виокремлюємо інтонаційно, а на пись-мі – комою або знаком оклику.

Кому ставимо	Кому не ставимо
після вигуків, якщо їх вимовля-ємо з окличною інтонацією мен-шої сили, ніж наступні слова в реченні, і якщо вони інтона-ційно досить тісно пов'язані з реченням загалом. Напри-клад: 1. Гей, ловіть співця, в'яжіте (Леся Українка). 2. А дівчина, Петре, йй-право, непогана (А. Головка).	1) після слів о, ой, ох, ах , коли вони інтонаційно тісно пов'язані з наступ-ним звертанням (тобто якщо після них у вимові немає паузи) і набува-ють значення підсилювальних час-ток. Наприклад: О болю мій, я бачу в залі одне обличчя, друге, третє! (Л. Костенко); Ой волохи, волохи, Вас осталося трохи (Т. Шевченко). 2) після вигуків на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звер-тання. Наприклад: Ой ти, дівчино, з горіха зерня... (І. Франко); Гей ти, поле колоскове, молодість моя! (В. Сосюра).

* *Притьмом* – дуже швидко, поспіхом.

Кому ставимо	Кому не ставимо
	З) в усталених вигуківих зворотах на зразок боронь боже, дай боже, боже поможи, ой боже, господи помилуй , де звертання вже мало відчувається.

Знаком оклику виділяємо вигуки, коли вони стоять на початку або в середині речення й мовець вимовляє їх із виразною окличною інтонацією. Наприклад: *Ай! як тут гарно!* (М. Коцюбинський); *Коли тут – лихо мені тяжке!* – рознедужався Павло мій (Марко Вовчок).

Вправа 384. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис вигуків і звуконаслідувань. Поставте там, де потрібно, пропущені розділові знаки при вигуках. Чому при деяких вигуках немає коми?

1. Людей і долю проклинають не варт (їй) богу (*В. Шевчук*). 2. (О) Господи мій Боже – прости це зло їм всім... (*С. Галябарда*). 3. Ов(ва) Не вихоплюйся синку з нерозумним словом, бо назад ніяково вертатися (*М. Коцюбинський*). 4. (О) рятуйте ж мене! (О) що ж робить мені? (О) синочку мій! (*А. Тесленко*). 5. Не жартуй наді мною, (будь) ласка, і, говорячи, не мовчи (*В. Симоненко*). 6. Крізь кохання чую і кличу – Ау (у) – вовчий вигук (*С. Галябарда*). 7. А сметанки мені можна трішечки зажити? Боронь (боже) Лиш пісенький кулешик варити! (*Олена Пчілка*).

Вправа 385. Із запропонованими вигуками складіть речення так, щоб вони виражали різні емоційні стани людини. Зазначте в кожному реченні, який внутрішній стан людини передає вигук. Поясніть, чи можна подібні вигуки вважати багатозначними.

1. *Ай* (біль, переляк, страх; докір, осуд, жаль; подив, захоплення, схвалення та ін.). 2. *Ех* (захоплення, задоволення, здивування; невдоволення, нарікання, докір та ін.). 3. *Ов* (здивування; захоплення; розчарування).

Вправа 386. Напишіть невеличкий твір на тему «На гостинах у селі», використовуйте вигуки і звуконаслідувальні слова *Агов! о, ого! шу-у-у! ку-ку, ціп-ціп-ціп! мур-мур! мяу! вйо!* та інші.

§ 70. ВИГУКИ В МОВЛЕННІ. ІНТОНУВАННЯ РЕЧЕНЬ З ВИГУКАМИ. РОЗБІР ВИГУКІВ ЗА ХАРАКТЕРОМ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ, ЗА БУДОВОЮ

Вправа 387. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації та післявигукових пауз, позначених комою або знаком оклику. Віднайдіть і випишіть із речень в окремі три групи вигуки, що складаються з одного, двох і багатьох слів.

1. Ох, які ж красні квітки! (*Леся Українка*). 2. – Ой, рятуйте – Лоскотон! Всі одразу «ох» та «ах», жах у кожного в очах (*В. Симоненко*). 3. Мій Боже милий! Як хотілось, щоб хто-небудь мені сказав хоч слово мудре (*Т. Шевченко*). 4. Діткнулась ставу осені рука, паде на хвилі журавлине: «кру...» (*Б.-І. Антонич*). 5. Ой горе! Якось треба рятуватися (*Леся Українка*). 6. Любив я, коли хтось на дорозі вночі, проходячи повз, казав до нас: «Здрастуйте!» і любив, коли дід одказував «Дай Бог здрастувать» (*О. Довженко*).

Речення, до складу яких входять вигуки, вимовляємо з виразною окличною інтонацією. У них вигук найчастіше стоїть на першому місці. Він може бути однослівним, двослівним чи багатослівним. Наприклад: *О зірко України! Ти світи, світи ясніше на небеснім прюзі!* (*С. Галябарда*). *Ой лишенько! – залемнтувала горобчиха. – Чирик! Чирик!* (*Ю. Збанацький*). Той засміявся: – *Отакої к бісу! Під Білу Церкву стягнуто полки. Палає Київ, знищено Триліси. У вас же он як гинуть козаки!* (*Л. Костенко*).

Між вигуком і наступною частиною речення можуть стояти знак оклику паралельно зі знаком питання, крапками або крапки. Ці розділові знаки виражають інтонаційну та смислову уривчастість. Наприклад: *О!? І він тут?* (Із часопису). *Ху-ху!.. Як приємно це освіжає!* (*М. Коцюбинський*). *Бач... їм така невістка не до мислі...* (*Леся Українка*).

Вправа 388. Продовжте речення так, щоб їхні інтонація та емоційність узгоджувалися з поданою частиною речення. Запишіть новостворені речення, підкресливши в них головні й другорядні члени речення.

1. О, коли б ти знав... 2. Гей ви, друзі мої... 3. Ой гримить, ой блискотить... 4. Ой ти, дівчино, гордая панно, ... 5. О-то-то! А ти мені не... 6. Х-ху-у! Ну й... 7. О ні, не треба зайвих... 8. Ой лишенько! Та хто ж тебе... 9. Твоє захоплене «ох» мене втомило... 10. Те «урра» почувли, аж на стадіоні... 11. Не кажи «тпру-у-у», бо не зупиниш...

Синтаксична роль вигуків у ролі повнозначних слів

У ролі підмета	У ролі присудка	У ролі додатка	У ролі означення
<i>Тисячне (хто? що?) «ура!» грозою сколихнуло податливі набряклі луки (М. Стельмах).</i>	<i>Гріщали постріли. Дзвеніли леза. Човни (що зробили?) – шубовсть у воду, навіть хвиля розійшлась! (Із часопису).</i>	<i>Моя Батьківщина не знає (кого? чого?) – «назад!» (М. Рильський).</i>	<i>Він біг під вигуки (які?) «вперед!» на ворожий дот тяжко, сміло (В. Сосюра).</i>

Вправа 389. Спишіть речення. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Зверніть увагу на те, якою частиною мови є слово, перед яким стоїть вигук. Поміркуйте і скажіть, чому ці вигуки не відділяємо комою.

1. Він [березовий сік] так гарно вистукує «тьоп-тьоп» (М. Стельмах).
2. І враз неподалік обізвалася зозуля – полетіло вогкувате, дерев'яне «ку-ку» (Є. Гуцало).
3. А я цок, цок по сходах (М. Чабанівський).
4. Сійся-родися, ніжне «Будь ласка», вдячне «Спасибі», «Вибач» тремтливе (В. Гринько).

Схема розбору вигука

1. Слово в тексті.
2. Місце серед морфологічних одиниць (частина мови чи особливий клас слів).
3. Що виражає.
4. Будова.
5. Вимова та написання.
6. Пунктограма.

Зразки розбору

Ах ви, мрії, ви милі, дитячі, як обличчя за дальнім вікном (В. Сосюра).

Зразок усного розбору

Ах – вигук, емоційний, виражає сум від спогаду, не відділяємо комою, оскільки стоїть на початку речення перед особовим займенником, після якого йде звертання.

Зразок письмового розбору

Ах – вигук, емоц., вираж. сум, не відділяємо комою.

Вправа 390. Зробіть морфологічний аналіз вигуків і звуконаслідувальних слів.

З-під стіжка давно скошеного сіна випурхнула пташка.

– Ой, хитра, а може, й найхитріша, – кажу до вуйка Саватія.

– Боже, боже, який ти довірливий. Абись знав, що з усіх найхитріших пташок то є прихатня кривенька качечка.

– Кри-ве-ень-ка ка-чечка? То ви жартуете? – дивуюся.

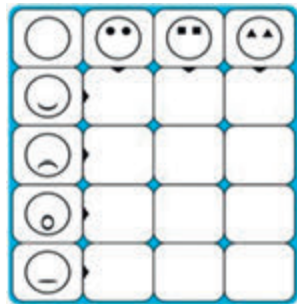
– Айя, айя...

– Ну, хіба качка, та ще кривенька, хитріша за рудого яструба чи коршака?..

Сидимо один навпроти одного, розмовляємо неспішно. Небо над нами чисте, аж дзвенить. І раптом озвався цвіркунчик. На своїй скрипочці заграв уже весело: «Йі-і-ір, ці-ці-ці-ір, ці-ці-ці-р...» (В. Михайловський).

Вправа 391. I. Розгляньте смайлики, які відображають різні емоції. У порожні клітинки впишіть вигуки, які виражають ці емоції та переживання. II. Розкажіть про свій сьогоднішній настрій. Чим він зумовлений? Увиразніть оповідь вигуками.

Тестові завдання

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

І рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Службових частин мови є чотири.

Так чи ні.

2. Прийменники не мають лексичного значення.

Так чи ні.

3. Сполучник – службова частина мови, яка виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні.

Так чи ні.

4. Окремо пишемо частки *бо, но, то, от, таки*, якщо між ними й словами, з якими вони пов'язані, є інша частка.

Так чи ні.

5. Вигуки на /добраніч, будь/ласка, до/побачення пишемо разом.

Так чи ні.

6. Службові частини мови самотійно не виконують синтаксичної ролі.

Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. За будовою прийменники поділяємо на

- А первинні і вторинні
- Б похідні та непохідні
- В власні та загальні
- Г прості, складні і складені

2. Усі прийменники пишемо з дефісом у рядку

- А за/мість, по/серед, по/за, в/супереч
- Б з/посеред, з/під, з/поміж, із/за
- В по/над, по/біля, з/над, з/поза
- Г з/попід, по/між, з/над, по/руч

3. За значенням сполучники поділяємо на

- А одиничні і повторювані
- Б прості і складні
- В підрядні і сурядні
- Г формотворчі і модальні

4. Усі сполучники пишемо разом у рядку

- А мов/би/то, не/наче, то/б/то, що/б
- Б буцім/то, але/ж, коли/б, хоч/би
- В про/те, не/мов, тільки/но, так/що
- Г не/зважаючи/на/те/що, не/хай, за/тим/що/б

5. Усі вигуки звуконаслідувальні в рядку

- А ай, но, ех, бач
- Б ой, та цур йому, ну-ну, марш
- В гав-гав, дзень- дзень, кап-кап, ха-ха-ха
- Г цю-цю, агов, гей, ой мамочко

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між частинами мови та словами.

1 прийменник	А геть, ой, ух, му-у-у
2 сполучник	Б біля, з-під, над, для
3 частка	В але, зате, тому що, і
4 вигук	Г би, не, ні, ж
	Д навіть, коло, немов, що

2. Установіть відповідність між сполучником і його групою.

1 чи... чи, або... або, не то... не то	А сурядні протиставні
2 через те що, бо, тому	Б сурядні розділові
3 хоч, дарма що, хай	В підрядні причинові
4 коли, щойно, як тільки	Г підрядні допусту
	Д підрядні часу

3. Установіть відповідність між частками та групою за значенням.

1 ні, ані, не	А модальні вказівні частки
2 хай, нехай, би, б	Б модальні видільні частки
3 то, он, ось, це	В модальні стверджувальні частки
4 авжеж, еге, отож, так	Г формотворчі частки
	Д заперечні частки

IV рівень

Тест відкритого типу

Напишіть есе на тему «Згаяного часу і конем не здоженеш», використовуючи службові частини мови та вигуки.

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК»

Я засвоїв/ла тему так,
що можу її пояснити своїм
однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему,
тому треба ще попрацювати

§ 71–72. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В КІНЦІ РОКУ

Вправа 392. Розгляньте таблицю. Чи всі частини мови зазначені в ній? Якої не вистачає? Запишіть частини мови в такому порядку, як ви їх вивчали в 6 та 7 класах. Поміркуйте, чому саме в такому порядку вивчають частини мови.

Частини мови

Частка	не, ж, таки, б (би), же
Прийменник	під, над, з, з-під, через, між, за
Сполучник	а, і, й, та, але
Прислівник	як? коли? де? куди? звідки? чому? навіщо?
Числівник	скільки? який? котрий?

Займенник	<i>хто? що? який? чий? як?</i>
Дієслово	<i>що робити? що зробити?</i>
Прикметник	<i>який? яка? яке? які?</i>
Іменник	<i>хто? що?</i>

Вправа 393. Послухайте фрагмент вірша Степана Будного. Спишіть його, визначте кожне слово як частину мови.

Я – молодий нащадок Прометея, В тривожні дні і у безсонні ночі
і серце, й груди в мене – у вогні. я зрозумів усю красу життя.
Народжений великою землею, Не ляже туга на промінні очі,
віддам для неї помисли ясні. любові не погасне почуття.

Вправа 394. Перекладіть текст українською мовою й назвіть самостійні частини мови, які ви використали в перекладі. Підкресліть їх згідно із синтаксичною функцією.

Apoi a sunat clopoțelul peste larma glasurilor, abătând-o de la joacă. Și copiii de diferite vârste, după ce-au trecut pe ușa școlii, îmbulzindu-se s-au despărțit, luându-și locul în clasele lor.

Mirosea înțepător a doftorie și a alte cele. Ochii începeau să lăcrimeze. Păreții erau acoperiți cu hărți în culori și animale domestice în mărime: boul, vaca și vițelul, capra, porcul, bivolița, câinele și mâța. Clasele umplute răsunau de tropăituri pe podele și de pocnetul bocancilor. Era cu veselie ca întâiul foc la sobă (*За І. Теодоряну*).

Вправа 395. I. Усно дайте відповіді на запитання, дібравши до іменників якомога більше прикметників. Яких прикметників у вас було більше: з позитивною чи негативною ознакою? А чому? **II.** До якого розряду за значенням (якісні, відносні чи присвійні) належать утворені прикметники?

Зразок: Які бувають люди? Люди бувають добрі, злі, щедрі, скупі, уважні, байдужі, жорстокі, милосердні, багаті, бідні, розумні...

Який хліб? Яке сонце? Яка земля?

Вправа 396. Запишіть правильно складні прикметники. Усно поясніть правила їхнього написання. З виділеними словами складіть по одному реченню.

Біло/сніжний, **блідо/зелений**, високо/авторитетний, **військово/морський**, **всесвітньо/історичний**, довго/ногий, **жовто/блакитний**, жовто/гарячий, навчально/виховний, сніжно/білий, **темно/вишневий**, тихо/плинний, **тихий/претихий**, червоно/гарячий.

Вправа 397. Запишіть словами числівники. Правильно їх вимовте й поясніть особливості написання.

4, 5, 9, 10, 11, 14, 16, 50, 60, 70, 80, 1000, 1 000 000.

Вправа 398. Запишіть займенники за нормами чинного правопису. Замість крапок поставте, де потрібно, дефіс.

Хто..сь, будь..хто, ні..котрий, ні..чий, де..котрий, казна..чий, ні..з..ким, аби..котрий, кому..сь, хтозна..чий, щось, ні..кому, казна..чому.

Вправа 399. Прочитайте вірш Віри Китайгородської. Випишіть слова тієї частини мови, яка в ньому переважає. Які граматичні значення вони мають? Чого досягла авторка уживанням таких слів?

Бо творить лише той, хто вірно любить,
не важить сил, не думає про час,
себе до крихти віддає і губить
і не складає щастя про запас.

Лови життя стрімку і дику птаху,
вона в стогу знесла яйце-райце,
та обминає золоте сільце,
як навіть може втрапити на плаху.

Вправа 400. Від кожного з дієслів утворіть його видову пару. Які засоби словотвору вам довелося застосувати? Підкресліть їх.

Зразок: казати – сказати.

Жити, фотографувати, метати, кидати, купувати, дзвякати, брати, кипіти, білити, бродити, нести.

Вправа 401. Прочитайте речення, випишіть дієслова. Назвіть форми дієслів, укажіть, що вони називають.

1. Уже смеркло. Уже стемніло. 2. Матерям сьогодні не спиться. 3. У повітрі пахло липовим цвітом. 4. По хатах де-не-де світилося. 5. Надворі розвиднялося. 6. Повіяло польовими пахощами. 7. Пах-не лугом і річкою. 8. Сьогодні клювало погано. 9. За останні дні на луках додалося води.

Вправа 402. Розподіліть дієслова на дві групи – I дієвідміни і II дієвідміни, утворивши від кожного дієслова форму, яка підтвердить правильність розподілу.

Зразок: I д. писати – пишуть; II д. хвалити – хвалять.

Атакувати, вчитися, шити, прати, мести, довіряти, знати, вірити, заплітати, виступати, гомоніти, округлити, розшарувати, приготувати, складати, милуватися, розповідати, обговорювати, тремтіти, рахуватися, лічити, лікувати, читати.

Вправа 403. Від дієслів утворіть і запишіть дієприкметники та дієприслівники. Визначте граматичні значення утворених дієприкметників (рід, число, відмінок; вид, час, стан) і дієприслівників (вид, час). Два дієприкметники та два дієприслівники введіть у речення.

Вивчити, вирощувати, гріти, горіти, літати, парити, пекти, бити, тонути, читати.

Вправа 404. Перекладіть текст українською мовою й запишіть переклад. Підкресліть у тексті перекладу дієприкметники та дієприслівники. Усно зробіть морфологічний розбір по одному слову кожної самостійної частини мови.

Printre trunchiurile bătrâne, deasupra omătului, se înfiora o lucire fumurie și violetă care curgea în sus printre crengi, către văzduhul lunii. În fundul văii, din peștera unui pârâu viscolit, izvora o apă vie, care se domolea îndată într-un ochi luciu de topliță. Dincolo, pădurea rară urca iarăși lin, în depărtări.

Cum stam fără să simt timpul, auzii zvon năprasnic spre lună, și-n topliță căzură, sfărmand-o, rațe sălbătice. Știam că vin de departe, de la mări înghețate, sălbăticiunilor (*М. Садов'яну*).

Вправа 405. Утворіть прислівники від прикметників, запишіть їх, назвіть спосіб словотворення. Запишіть форму вищого ступеня порівняння виділених слів. Чому це можливо?

Близький, веселий, відданий, вірний, гарячий, грізний, далекий, добрий, дорогий, злий, місячний, палкий, потворний, сумний, чистий, щедрий, щирий, щільний.

Вправа 406. Запишіть прислівники чи прислівникові сполучення за нормами українського правопису. За потреби зверніться до орфографічного словника.

В/бік, в/волю, в/поперек, до/волі, до/дому, за/раз, з/роду, зі/споду, на/верху, на/відріз, над/мір, на/здогад, на/перед, на/половину, на/силу, на/спіх, за/молоду, с/проста, в/трое, за/одно, в/нічию, на/осліп, аби/куди, ані/скільки, де/далі, де/коли, що/тижня, що/раз, що/сили, як/раз, як/най/більше, на/мить, по/совісті, у/поміч, по/своєму, по/румунськи, будь/де, куди/небудь.

Вправа 407. Випишіть із речень слова, які не мають власного лексичного значення, об'єднавши їх у чотири групи: 1) прийменники; 2) сполучники; 3) частки; 4) вигук та звуконаслідування.

1. О, коли б можна було на цю ніч стати невидимкою (В. Земляк). 2. А я маю дудочку... Ду-ду-ду (Б. Харчук). 3. Очі дивляться кудись... – Ох... Те її «Ох» таке глибоке, що в ньому можна втопитися (Б. Харчук). 4. Агов! Чи чуєш? Щось тріщить у лісі (І. Франко). 5. Гей, веселий Лоскотоне, це прийшли твої брати (В. Симоненко).

Вправа 408. I. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. II. Розкрийте дужки і поясніть правопис слів. Визначте, до яких частин мови вони належать.

Петриківський розпис – це декоративно-прикладне візерункове малярство України, яке зародилося в селі Петриківка, що на Дніпропетровщині. Одначе це (не)лише народне мистецтво, яке зберігає традиції оздоблення українського житла, але(й) сучасний живопис, що розвивається і (таки) набуває новітніх рис. Вишуканий і неповторний, петриківський розпис – гордість українців. Ще(б) пак, тому(що) в основі його барвистих візерунків лежить безмежна любов (до)рідного краю. Саме завдяки цьому магія петриківського розпису полонила серця мільйонів шанувальників і шанувальниць прекрасного й (на)весь світ прославила талановитих народних майстрів і майстринь із України. Прикметно, що 5 грудня 2013 року петриківський розпис включено до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО.

Унікальним і новаторським є поєднання петриківського розпису з каліграфічним мистецтвом. Такі твори сповнені радості буття і витонченої багатогранності колориту, позначені позитивним сприйняттям навколишнього світу та повагою до природи, а (най)головніше – палкою любов'ю до України (За матеріалами з відкритих джерел інтернету).

Вправа 409. Спишіть речення, надпишіть над кожним словом частину мови. Зробіть морфологічний розбір одного прийменника, одного сполучника та однієї частки (на ваш вибір).

Осьде чарівні каліграфічні квіточки, як закохані, тягнуться одна до одної так трепетно, неначе промовляють про любов, що подарувала їм одне життя на двох (Марина Саркісян).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- застосовувати основні прийоми активного слухання;
- відповідати на запитання за змістом почутого повідомлення;
- формулювати тему, основну ідею та основну проблематику повідомлення (зокрема художнього тексту, медіатексту);
- пояснювати позицію щодо почутого повідомлення (зокрема художнього тексту, медіатексту), посилаючись на власний досвід і джерела, які вважаєте авторитетними;
- поєднувати інформацію, отриману з кількох текстів (зокрема художніх текстів, медіатекстів), а також гіпертекстів у цифровому середовищі;
- використовувати для виконання завдань текстові/медіатекстові джерела, інформацію з яких вважаєте достовірною та надійною, аргументуючи вибір цих джерел;
- толерантно висловлювати власне ставлення до почутого/прочитаного, уживаючи прості формули етикету;
- використовувати окремі способи та засоби візуалізації почутого/прочитаного повідомлення (зокрема невеликого художнього тексту, медіатексту або уривка з нього) для відтворення основного змісту, структурування інформації;
- логічно структурувати власне повідомлення, ураховуючи основні принципи доброчесності;
- висловлювати в усній та/або письмовій формі власні почуття, враження, зумовлені прочитаним текстом, ставлення до описаних у тексті (зокрема художньому тексті, медіатексті або уривку з нього) людей, подій, ситуацій, явищ тощо, використовуючи типові фрази;
- спілкуватися в захищеному цифровому середовищі щодо проблем, пов'язаних із власним життєвим досвідом і сферою інтересів.

МІЙ НАСТРІЙ НА УРОЦІ

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням тем з розвитку мовлення. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
4. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поруч учитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 73. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТЕКСТ І СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПОГЛИБЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРО ЗАГАЛЬНІ МОВНІ ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Вправа 410. I. Опрацюйте інформацію. II. Пригадайте із шостого класу, які є засоби міжфразового зв'язку в тексті. Назвіть їх.

Основні ознаки тексту

- ✓ Наявність теми й основної думки.
- ✓ Смысловий зв'язок між реченнями.
- ✓ Розташування речень у потрібній для розкриття теми послідовності.
- ✓ Уживання мовних засобів зв'язку між реченнями:
 - повторення слів;
 - добирання синонімів;
 - використання прислівників, сполучників тощо.

Вправа 411. I. Прочитайте текст у парах, поставте до нього не менше п'яти запитань. Віднайдіть відповідь на них у тексті. Два найцікавіші запитання представте класові для обговорення. II. Визначте в першому абзаці засоби зв'язку речень між собою. У якому реченні першого абзацу порушено засоби милозвучності?

УКРАЇНИНИ СИНИ

(Казка за народною легендою)

Колись, дуже-дуже давно, на нашій землі жила собі жінка. І мала вона трьох синочків, гарних, мов соколи. Виховала їх чесними і порядними, щирими та добрими, дружними й волелюбними. Сини дуже любили свою матусю й готові були віддати за неї навіть життя. Підросли сини й вирішили піти побачити світ, як у ньому люди живуть і чи скрізь однаковий хліб їдять. Перший, найстарший син, уклонився матусі й мовив:

– Хочу подивитися світ. Благословіть же, ненюко.

– Що ж, іди, сину, – каже матуся, – але пам'ятай рідну домівку, не затримуйся надовго і знай, що я завше* чекаю на тебе. А на згадку візьми, синку, із собою оцей оберіг: золоту корону із трьома промінцями, яку передали нам наші прапрадіди. Хай у далеких краях зігриває вона тебе й нагадає про батьківський, найдорожчий, завжди любий серцю край.

* *Завше* – те саме, що завжди.

Так він і зробив. Подякувавши за науку, поцілував неньку в руку, низенько вклонився їй помандрував у світи.

Минув час – і завдяки своєму розумові та відвазі старший син став великим князем, позаяк трипроменева корона, яка вела його вперед у звитязі* та обороні, тримала в собі велику мудрість, об'єднувала довкола нього людей добрих та мужніх і показувала шлях до омріяного щасливого життя та вічного майбуття.

І дали люди найстаршому із синів ім'я Трисил. А величний знак, яким його обдарувала ненька, давши небувалу силу, назвали Триглавом, або Трисуттям, бо має він у собі три великі сили, три головних, важливих суті життя.

Уже й середульший син підріс і змужнів. Тож, ставши на коліна перед ненькою й отримавши дозвіл, почав збиратись у далеку дорогу. Дала матінка йому найкращий, якого не мав ще ніхто у світі, одяг – золото-блакитний.

– Цей одяг, синку, перейшов вам від предків. У ньому – краса і сила, золото Сонця і блакить Матінки-Води. Дорожи ним!

Щемно** попрощавшись, ненька вирядила й середульшого сина у світи. Своїми звитязними справами другий син теж прославляв матір і Батьківщину. А від людей середульший син одержав ім'я Прапор, бо був завше першим, попереду, ведучи волелюбних за собою, а ще – ймення Знамено. Це слово означало «знай, упізнай мене», бо впізнавали його за божественними, дивовижно гарними сонячно-блакитними барвами. Іноді і Стягом кликали, позаяк*** він мав дар стягати, збирати до гурту людей, аби об'єднувати їх до праведних і великих справ.

...А в матері підростав наймолодший син. І там, де він був, завше лунала бадьора пісня, якою він славив ріднокрай і свою любу Батьківщину. Адже Природа дарувала йому дзвінкий голос, а ненька – любов до рідної землі. Тож за співучість і чистий, бадьорий голос найменший син одержав від людей чудове, величне наймення – Славень. Із тим ім'ям він завше славив рідну Матір та Україну. Коли виріс наймолодший син, він теж захотів побачити світ. Отож, виряджаючи і благословляючи його, ненька сказала:

* *Звитязя* – 1. Перемога в бою, у війні. 2. Досягнення, успіх, здобуті подоланням труднощів у чому-небудь, наполегливою працею, демонструванням свого мистецтва і т. ін.

** *Щемно* – з жалем.

*** *Позаяк* – тому, що; через те, що.

– Що ж, іди, синку, і ти за своїми братами. Та завжди повертайтесь до мами! Бо ви рідній Батьківщині потрібні. Хай береже вас Бог, мої рідні!

Відтоді йдуть три брати: Прапор, Триглав і Славень – і звеличують своїх славних предків, любий батьківський край і найдорожчу Матір-Україну. І там, де вони бувають, завжди лунає ця урочишта Пісня. Бо поклялися брати, що ні боягузством, ані лінивством, ні зрадою, ані втечею ніколи не засмутять рід, не поганьблять своїх славних предків.

– Станем, браття, всі за волю, від Сяну до Дону, в ріднім краї панувати не дамо нікому! – співали брати, повернувшись на Батьківщину, до Неньки-України.

Скрізь і всюди, де з'являлися жовто-блакитний Прапор, золотий Триглав і звучав величний Славень, усі знали: вони – сини України, її символи.

Отакі вони славні Українці сини! *(За Л. Сердунич).*

Вправа 412. Прочитайте уривки текстів. Користуючись таблицею, що розміщена після текстів, дослідіть, до якого стилю мовлення належить кожен уривок. Визначте, які засоби міжфразового зв'язку використано в дописі із соцмережі.

I. Стаття 20. Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України – національний гімн на музику Михайла Вербицького зі словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

II. – Привіт!

– Привіт!

– Нам сьогодні на уроці з української мови розповідали про символи України! А ти знаєш якісь цікаві факти про прапор, герб і гімн?

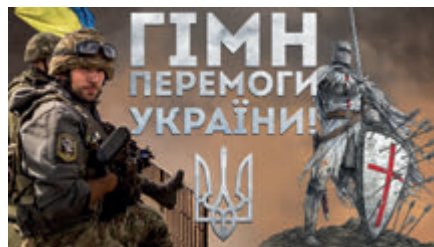

– Так, звичайно, знаю. Наприклад, у XVIII столітті козацькі прапори Війська Запорозького часто вироблялися з синього полотнища із лицарем у золотих чи червлених* шатах, із золотим орнаментом та арматурою**.

– Цікаво! А чи знаєш ти, що є понад сорок версій, що пояснюють походження нашого тризуба. Наприклад, релігійна версія стверджує, що це стилізоване зображення голуба – символу Святого Духа. Також існує популярна версія, що нібито тризуб – це сокіл, який пікірує на здобич. Автори іншої версії вважають, що в тризубі зашифроване слово «воля». Ця версія, до речі, з'явилася вже після затвердження тризуба як герба УНР. Тоді дехто також почав «розшифровувати» у тризубі початкові літери імен: Володимир, Ольга, Ярослав.

– Є не менш цікавий факт про Гімн України. Спочатку автор музики, Михайло Вербицький, написав музику для гітари, а вже згодом адаптував її для хору.

– У мене завжди мурахи по тілу, коли слухаю Гімн. А ти бачив відео, як воїни Збройних Сил України співають Славень?

- Так, це дуже потужно!
- Я також так вважаю.
- Дякую тобі за розмову. Бувай.
- Бувай!

III. Тризуб, немов сім'я єдина,
де тато, мама і дитина
живуть у мирі і любові
в Україні вольній, новій.

В. Паронова

* Червлений – темно-червоний.

** Арматура – заст. зброя.

IV.

**«З ситуацією розберуся»:
Фейсбук заблокував Гімн
України за порушення
авторських прав. ВІДЕО**

11 вересня 2018, 14:10

Markian Lubkivskyi ●

23 серпня 2018 р. · 🌐

...

Любити і поважати свої національні символи мене вчив Тато. Він казав: щоразу, коли бачу, як розвівається наш прапор, не можу не хвилюватися. Це найдорожчий наш символ. І у буденному житті ми повинні шанувати наше знамено...

Цю науку вважаю однією з найголовніших у своєму житті.

Вже пізніше на дипломатичній роботі бачив, як плачуть іноземці, плачуть спортсмени від звучання гімну, від того, що під куполом чи у блакиті розвіваються національні кольори.

Плачте і смійтеся, бо це від любові, від усвідомлення причетності до нашого славного народу, наших тисячолітніх традицій і великого майбутнього!

З Днем Державного Прапора України!

Стили мовлення

Стиль мовлення	Мета спілкування	Сфера застосування	Основні види висловлювань	Основні стильові ознаки
Розмовний	обмін інформацією, думками з близькими людьми	побут, сімейні, дружні стосунки	бесіди, діалоги, записки, лист до близької людини	невимушеність, емоційність, відсутність чіткої логічності, оцінний характер мовлення
Науковий	повідомлення про досягнення науки і техніки, пояснення закономірностей	наука, техніка, освіта	виступи, доповіді, лекції, диспути, статті, книжки на наукові теми, підручники	абстрактність, точність, логічність, доказовість, деяка сухість мовлення
Офіційно-діловий	регулювання офіційних стосунків, укази, приписи, закони	офіційні стосунки	договори, закони, ділові папери (довідки, звіти тощо)	офіційність, точність

Стиль мовлення	Мета спілкування	Сфера застосування	Основні види висловлювань	Основні стильові ознаки
Публіцистичний	вплив, інформація про суспільно важливі справи	суспільне життя, політика	дискусія, нарис, стаття, памфлет, брошури, дописи, інфографіка	закличність, пристрасність, оцінний характер мовлення
Художній	вплив шляхом зображення картин і характерів	мистецтво слова	оповідання, повісті, романи, вірші, п'єси тощо	образність, конкретність, емоційність, оцінний характер мовлення.

Вправа 413. Користуючись мережею інтернет, доберіть цікаві факти про державні символи України. На основі дібраного матеріалу створіть буклет/відео/презентацію/допис у соцмережі для туристів, які відвідують Україну вперше.

§ 74. ПОНЯТТЯ ПРО ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ МОВЛЕННЯ. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Вправа 414. Прочитайте текст. Назвіть основні ознаки публіцистичного стилю.

Публіцистичний стиль – це стиль засобів масової інформації (інтернет-ресурсів, журналів, газет, рекламних текстів, часописів тощо), який використовується для формування громадської думки у політичній, суспільній, освітній, масовій агітації.

Основні ознаки публіцистичного стилю:

- ✓ заголовки, що інтригують і заохочують до читання;
- ✓ доступність мови та чіткість формулювань;
- ✓ короткі прості речення, часто питальні або окличні, звертання, вигуки;
- ✓ поєднання точної інформації (найменувань, дат, подій, фактів тощо) з емоційно-експресивною;
- ✓ наявність яскравих мовних засобів позитивного чи негативного авторського тлумачення;

- ✓ мала кількість емоційно-нейтральних слів;
- ✓ багатство художніх засобів (епітетів, метафор, порівнянь, гіпербол).

Вправа 415. Розгляньте ілюстрації. Усно дайте відповіді на запитання:
 1. Що об'єднує ці зображення? 2. Чи граєте ви в комп'ютерні ігри?
 3. Якщо так, то в які саме? 4. Скільки часу ви проводите за онлайн-іграми?

Вправа 416. I. Послухайте текст. Визначте стиль, тему та ідею тексту. Доберіть до тексту заголовок. II. Дайте відповіді на запитання, вміщені після тексту. III. Прочитайте текст самостійно. Складіть план до тексту. Перекажіть текст за планом (усно або письмово).

Життя не стоїть на місці: світ технологій удосконалюється кожного дня.

Здавалося б, ще вчора діти грали в «морський бій», малюючи в зошиті у клітинку кораблі та «стріляючи» в них, «класики», стрибаючи на асфальті від одинички до десятки, «козаки-розбійники» або ж «воювали», бігаючи по всьому двору з пластмасовими пістолетиками. Зараз же діти весь свій вільний час проводять за монітором комп'ютера, граючи у свої улюблені ігри, де віртуальний світ вабить необмеженими можливостями. У просторах інтернету можна віднайти безліч інформації про те, що комп'ютерні ігри небезпечні для психіки дитини, шкодять здоров'ю та можуть спричинювати комп'ютерну залежність. Чи правда те, що улюблена комп'ютерна гра завдає тільки шкоду молодому поколінню чи є все-таки користь від неї?

Шкода комп'ютерних ігор

Усім нам відомо, що якщо довгий час проводити за комп'ютерною грою, то може з'явитися ігрова залежність, яка вимагає допомоги кваліфікованих фахівців і близьких людей. Її визначають такі основні критерії:

- небажання відволіктися від гри;
- витрата великих грошей на платні послуги в іграх;
- забування про свої зобов'язання перед батьками;
- відмова від здорового сну на користь проведення більшої кількості часу за грою;
- нерегулярне неправильне харчування, не відриваючись від комп'ютера;
- сухість в очах, біль голови, спини, затікання кистей рук;
- нервозність, дратівливість, агресивність, напади страху, депресія.

На жаль, підлітки у віці 10–18 років більш уразливі до виникнення комп'ютерної залежності, оскільки у них ще незміцніла психіка. Порівняно з дорослими, діти погано відчують час. Вони думають, що минуло всього кілька хвилин після того, як почали грати, хоч насправді це триває кілька годин.

Користь комп'ютерних ігор

У всього є дві сторони, комп'ютерні ігри не виняток. Вони можуть приносити користь поколінню, що підростає. Комп'ютерні ігри:

1. Поліпшують навички читання. Граючи, дитина повинна бути дуже уважною. А як ми знаємо, уважність сприяє поліпшенню навичок читання.

2. Поліпшують зір. Так, це справді так. Любителі комп'ютерних ігор мають хороший зір. Крім цього, гравці вміють не випускати з уваги п'ять об'єктів, а звичайні люди – тільки три. Також доведено, що монітор комп'ютера не впливає на зір.

3. Поліпшують пам'ять. Багато ігор сприяють розвитку пам'яті, адже під час гри дитині потрібно запам'ятати та повторити почуте або побачене.

4. Поліпшують моторику рук. Маніпуляція із джойстиком, комп'ютерною мишкою та клавіатурою розвиває моторику рук у дитини.

5. Навчальні ігри. Також є велика кількість комп'ютерних ігор, за допомогою яких маленькі діти вивчають алфавіт і цифри, вчать читати та рахувати, пізнають світ тварин і рослин, а також

вивчають іноземні мови. Такі комп'ютерні ігри в захопливій, цікавій і простій формі поглиблюють знання.

Граючи в комп'ютерні ігри, діти вчаться самостійно ухвалювати рішення, оцінювати ситуацію та розв'язувати логічні завдання. Вони можуть спробувати себе в різних професіях, визначити свої таланти й ознайомитися з новими предметами, явищами та заняттями.

Варто пам'ятати, що для будь-якого віку існують певні часові норми, які визначають, скільки часу дитина може проводити за комп'ютером, щоб не нашкодити своєму здоров'ю. Тому, щоб уникнути ігрової залежності та отримати тільки користь від комп'ютерних ігор, потрібно неухильно їх дотримуватися (*Академія професій майбутнього*).

1. У які ігри діти грали, коли не було комп'ютера? 2. Чи відчували ви на собі негативний вплив комп'ютера? 3. Якими розвагами/заняттями можна замінити комп'ютерні ігри? 4. Чи доречним є використання комп'ютерних ігор у дослідженнях, навчанні тощо?

Вправа 417. I. Заведіть журнал використання свого часу протягом тижня, ураховуючи час, витрачений на соціальні мережі. II. Наприкінці тижня поділіться отриманою інформацією з однокласником чи однокласницею. III. Обговоріть, як цей час можна було б використати продуктивніше.

Вправа 418. Запишіть три–п'ять порад однокласникові/однокласниці, який/яка надто, на ваш погляд, захоплюється комп'ютерними іграми.

§ 75. ДІАЛОГ ПРО РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ (З ВИКОРИСТАННЯМ РІЗНИХ ОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА)

Вправа 419. Прочитайте вислови. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Могутня річ час і небезпечна, якщо в неї втручатись (*Джоан Роулінг «Гарі Поттер і Вязень Азкабану»*). 2. – Чого ти хочеш? – Я хочу вбити час. – Час дуже не любить, коли його вбивають (*Льюїс Керрол «Аліса в країні Див»*). 3. Вільного часу у нас достатньо. Та чи є в нас час подумати? (*Рей Бредбері «451° за Фаренгейтом»*).

Вправа 420. I. Прочитайте тексти та розгляньте інфографіку. II. Дайте відповіді на запитання, розміщені після текстів.

*Сальвадор Далі.
Постійність пам'яті*

1. Кожного ранку Час відкриває нам кредит на 86400 секунд. Це унікальний ресурс, який не можна накопичити як гроші чи сировину. Він рухається зі швидкістю 60 хвилин за годину. Це одночасно і його ціна. Кожної ночі він запишує залишок: якщо ви не зуміли використати свій денний вклад, це ваші збитки.

2. За даними DataReportal, типовий користувач проводить у соціальних мережах близько двох з половиною годин на день. Це 864 години на рік прокручування додатків, що еквівалентно 36 дням або трохи більше місяця.

Коли ми продовжимо обчислювати цей часовий проміжок протягом життя, цифри стають ще більш приголомшливими. Якщо припустити, що середня тривалість життя становить 72 роки, а вік 16 років є критерієм для використання соціальних мереж, користувачі можуть провести в соціальних мережах близько п'яти з половиною років свого життя (<https://tsn.ua/svit/skilki-chasu-mi-provodimo-u-socialnih-merezhah-2361154.html>).

1. Скільки часу в день у середньому типовий користувач проводить у соціальних мережах. А за рік? Протягом усього життя?
2. Що можна зробити за п'ять із половиною років?
3. Якою соціальною мережею ви найбільше користуєтеся?
4. Як це впливає на ваш час, успішність, самопочуття?
5. Чи знаєте ви, як контролювати час, проведений у соцмережах? Поділіться своїми думками з однокласниками та однокласницями.

Вправа 421. Користуючись власним досвідом, досвідом своїх однокласників та однокласниць або інформацією з інших джерел, заповніть таблицю.

Вплив соцмереж на особистість

Позитивний	Негативний

Вправа 422. I. Ознайомтеся із порадами. II. Поділіться з однокласниками/однокласницями своїми хитринками щодо ефективного використання часу.

ЯК ПРАВИЛЬНО КОНТРОЛЮВАТИ СВІЙ ЧАС У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

1. **Установіть обмеження часу.** Заплануйте, скільки часу ви хочете проводити в соціальних мережах щодня та дотримуйтеся цього розкладу.

2. **Визначте свої переваги.** Розкажіть собі, від чого ви отримуєте задоволення: від часу, проведеного з друзями, від навчання, хобі чи від соціальних мереж. Це допоможе вам зосередитися на тому, що справді має для вас значення.

3. **Робіть технологічні перерви.** Під час навчання або виконання завдань установлюйте перерви, під час яких зможете перевірити соціальні мережі. Це дозволить вам уникнути відволікань під час роботи.

4. **Вимкніть сповіщення у спільнотах** із соціальними мережами. У такий спосіб ви будете вільними від постійних відволікань.

5. **«Ні» соцмережам за 2-3 години до сну.** Не використовуйте соціальні мережі перед сном, це може негативно вплинути на його якість.

6. **Очистіть стрічку новин.** Періодично переглядайте і прибирайте зі своєї стрічки акаунти, які не дають вам користі чи не створюють позитивних емоцій.

7. **Вивчайте інструменти керування часом.** Багато платформ мають функції керування часом, які допомагають контролювати час, проведений у мережі.

8. **Проаналізуйте час, проведений у мережах.** Це допоможе побачити, як ви використовуєте свій час і, можливо, внести корективи.

9. **Займайтеся активностями офлайн.** Заплануйте активності поза екраном: спорт, читання, малювання, зустрічі з друзями тощо. Це розширить ваш кругозір й допоможе захистити від надмірного перебування в соціальних мережах.

10. **Спрямуйте внутрішню мотивацію.** Спробуйте змістити фокус із чужих публікацій і лайків на досягнення особистих цілей і хобі. Це може надихнути на продуктивніше використання часу.

Вправа 423. Складіть діалог, який може відбуватися за однієї з ситуацій: 1. Діалог між друзями, які обговорюють, чи впливають соціальні мережі на те, як вони сприймають себе і свої досягнення. 2. Розмова

між батьком і дитиною про те, як розпізнати залежність від соціальної мережі та як віднайти рівновагу. 3. Двоє друзів обговорюють, як соціальні мережі можуть позитивно вплинути на особистість, а також обговорюють ризики й негативні наслідки.

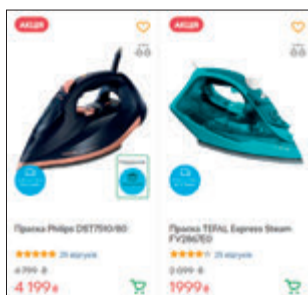

Вправа 424. Напишіть коротку статтю або зробіть запис у щоденнику на тему «Як соціальні мережі впливають на мене і як я можу краще керувати своїм часом».

§ 76. ФОРМУВАННЯ УМІнь ПОШУКОВОГО ЧИТАННЯ

Вправа 425. I. Розгляньте ілюстрації. II. Дайте відповідь на запитання: 1. Що зображено на ілюстраціях? 2. На що насамперед ви звертаєте увагу, коли обираєте той чи той товар, ознайомлюєтеся з рухом автобусів/потягів, коли обираєте книгу в бібліотеці або хочете купити масло додому?

РОЗКЛАД РУХУ
НОВОСЕЛИЦЯ – ЧЕРНІВЦІ (Калинівський р-н)

Час відправлення		Час прибуття		Час відправлення	
НОВОСЕЛИЦЯ		ЧЕРНІВЦІ-КЕЛІМІНГ		КАЛИНІВСЬКИЙ РАЙОН	
6-20	12-40	7-20	14-00	9-45	
7-20	13-20	8-30	14-40	10-25	
8-00	14-00	9-20	15-20	11-10	
8-40	14-40	10-00	16-00	11-50	
9-20	15-20	10-40	17-20	12-25	
10-00	16-00	11-20	18-00	12-50	
10-40	17-00	12-00	18-40	13-45	
11-20	18-00	12-40	19-30	14-30	
12-00		13-20		15-00	

У сучасному інформаційному світі нам доводиться опрацьовувати значні обсяги інформації як у віртуальному, так і в реальному житті. Це зумовлює потребу швидко орієнтуватися в інформації, критично осмислювати її, оперативно здійснювати пошук потрібних фактів, відомостей.

З огляду на комунікативну мету виокремлюють такі види читання: пошукове, ознайомлювальне, переглядове, навчальне.

Пошукове читання призначене для віднаходження в тексті конкретної інформації: цитат, формул, дат, цифр.

Вправа 426. I. Швидко перегляньте текст, звертаючи увагу на цифри та власні назви. II. Виконайте завдання, розміщені після тексту.

ТУРИСТЕ, АГОВ, МИ ЧЕКАЄМО!

«Кожен турист – потенційний інвестор. І кожен інвестор – турист. Так, туризм є великим, прибутковим, окремим сектором економіки, до якого залучений кожен дев'ятий житель планети», – стверджує Марина Лео, фахівчиня в галузі туризму.

Внесок туризму у світовий ВВП становить 10% (для порівняння в нашій країні цей показник – лише 1,5 % ВВП), а кількість робочих місць, так або так пов'язаних із цією сферою, – 11%.

Дослідження Всесвітньої ради з туризму і подорожей (WTTC) зазначає, що в усіх країнах кожен мільйон доларів, вкладений в індустрію подорожей і туризму, забезпечує більше робочих місць, ніж у середньому в інших секторах, а також за внеском у ВВП набагато перевищує автомобільну, гірничодобувну і хімічну промисловість. Туризм упевнено конкурує з видобутком нафти й у багатьох розвинених країнах є одним із ключових економічних напрямів через високу окупність інвестицій.

Керівництво WTTC зазначає, що ХХІ століття – це час, коли урядам треба взяти до уваги важливість туристичної галузі як генератора економічного відновлення та зростання. У 2012 році на засіданні міністрів туризму країн G-20 WTTC наведено такі результати дослідження: у країнах групи після того, як було спрощено процедуру отримання візи, туристичний потік збільшився на 120 мільйонів щороку, було отримано 206 мільярдів доларів прибутку і створено п'ять мільйонів нових робочих місць.

Україна має всі передумови, щоб стати однією з найпопулярніших туристичних локацій у світі. Її вигідне геополітичне розташування, історична багата спадщина й мальовнича природа приваблює як для зовнішніх, так і для внутрішніх мандрівників. Однак за показником внеску туризму у ВВП Україна перебуває поки що на 95-му місці у світі. Це критично низько, ураховуючи потенціал нашої країни.

Подивімося на досвід інших країн. У Грузії розроблена стратегія розвитку туризму до 2025 року. Залучення туристів стало одним з пріоритетних завдань уряду країни. Тільки 2019 року на це було виділено 19,5 мільйона доларів. Для створення вищого комфорту для туристів відкривають нові готелі, упорядковують дороги, також з'являються різні види туризму – медичний, спортивний, винний

тощо. Влада Грузії планує перетворити країну на місце відпочинку впродовж усіх чотирьох сезонів.

Ще один приклад – Азербайджан. Тут влада розуміє значущість індустрії, якою з минулого року керує окрема структура – державне агентство з туризму. За прогнозами WTTC, до 2028 року Азербайджан стане першою країною СНД за зростанням доходів від туризму на 6,2% за рік. Це надасть країні змогу заробити близько 10,6 мільярда доларів, тобто вдвічі більше, ніж 2017 року. Якщо сприятливі прогнози WTTC справдяться, то галузь надаватиме в скарбницю майже п'яту частину доходу – 19,3 % ВВП (За В. Садкіною).

1. Скажіть, скільки абзаців у тексті? «На око» оцініть, який із них найбільший? 2. Скільки абревіатур є в тексті? Скільки власних назв? Запишіть їх. Поясніть значення. 3. Скільки відсотків становить внесок туризму у світовий ВВП? 4. До якого року в Грузії розроблена стратегія розвитку туризму? 5. У кількох реченнях у тексті вжито тире?

- Вправа 427.** I. Ознайомтеся з табло* одного з аеропортів Румунії.
II. Виконайте завдання, уміщені після нього.

РЕЙСИ** АЕРОПОРТУ СУЧАВА

Напрямок	Рейс	Виліт	У дорозі	Прибуття	Ціна
Сучава – Брюссель	Ryanair (FR6798)	15:40	22 год 30 хв	13:10	22 USD
Сучава – Лондон	(05350)	21:30	14 год. 35 хв	10:05	23 USD
Сучава – Болонья	(05350)	12:55	4 год 40 хв	16:35	25 USD
Сучава – Барселона	Ryanair (FR7490)	11:40	8 год 15 хв	18:55	29 USD
Сучава – Малага	WizzAir (W63607)	23:00	14 год 05 хв	12:00	42 USD
Сучава – Мілан	AirLeisure (AL5979)	17:20	20 год 25 хв	12:45	43 USD
Сучава – Прага	(05979)	01:20	21 год 05 хв	21:25	52 USD

* *Табло* – сигнальний щит із світловими чи електромагнітними показниками, які відображають стан контрольованого устаткування, перебіг технологічного процесу, результати змагань тощо.

** *Рейс* – закінчена операція щодо переміщення вантажів або пасажирів транспортними засобами, а також рух цих засобів за визначеним маршрутом.

1. Швидко згори донизу перегляньте колонку «Ціна» і проаналізуйте, у якій закономірності розташована послідовність рейсів щодо неї. 2. Перегляньте колонку «Виліт». Позмагайтеся, хто швидше назве рейс, який відправиться з аеропорту першим, а який – останнім? 3. Перегляньте колонку «У дорозі». Позмагайтеся, хто швидше назве найдовший рейс, а найкоротший? 4. Один/одна із учнів/учениць називає номер рейсу, а інший/інша віднаходить цей рейс на «табло» і словесно описують його характеристики.

Вправа 428. I. Уявіть ситуацію. Ви їдете в гості до знайомих в Італію та хочете подарувати їм праску. Проаналізуйте світлину з цінниками й оберіть найоптимальніший варіант для подарунка. II. Дайте відповіді на запитання, уміщені під ілюстраціями.

 <p>Мод. 1949602</p>	 <p>Мод. 2290984</p>	 <p>Мод. 1740330</p>	 <p>Мод. 2070688</p>
<p>Праска Philips DST3010/30</p> <p>★★★★★ 120</p> <p>1 399 €</p> <p>+14 € на бонусний рахунок</p>	<p>Праска з парогенератором Tefal SV611E1</p> <p>★★★★★ 24</p> <p>3 499 €</p> <p>+33 € на бонусний рахунок</p>	<p>Праска Philips DST5030/20</p> <p>★★★★★ 43</p> <p>2 149 €</p> <p>+21 € на бонусний рахунок</p>	<p>Праска Tefal FV9835E0</p> <p>★★★★★ 53</p> <p>4 199 €</p> <p>+42 € на бонусний рахунок</p>

1. На що передовсім треба звертати увагу на ціннику? 2. Які додаткові символи/слова допомагають зробити вам остаточний вибір? 3. Де ще ми використовуємо для пошуку ключові слова?

Вправа 429. Користуючись інтернетом, підготуйте буклет для туристів «Туристичні місця Буковини, які варто відвідати». Скористайтеся пам'яткою.

ВІСІМ КРОКІВ ДО СТВОРЕННЯ БУКЛЕТА

1. Зберіть інформацію. Визначте, що саме з неї ви хочете внести до свого буклета. Візьміть до уваги його тему, цільову аудиторію, ключові повідомлення та фотографії, які ви бажаєте використовувати.

2. Оберіть формат. Визначте розмір і формат буклета. Зазвичай популярні розміри А4, А5.

3. Створіть макет. Розмістіть свій текст і зображення на сторінках буклета. Розподіліть інформацію в логічному порядку.

4. Додайте фото й текст. Використовуйте високоякісні зображення, щоб зробити буклет яскравим і привернути увагу читачів.

5. Розмістіть текст. Приділіть увагу шрифтам, розміру тексту й членування простору, щоб забезпечити читабельність.

6. Додайте контактну інформацію, якщо це потрібно.

7. Перегляньте зображення, текст буклета та скорегуйте за потреби.

8. Збережіть свій буклет у форматі, придатному для друку.

§ 77. ЧИТАННЯ ТА РОЗУМІННЯ ТЕКСТІВ І СТРУКТУРИ ІНСТРУКЦІЙ

Вправа 430. I. Розгадайте ребус. II. Пригадайте, коли ми користуємося інструкціями.

Інструкція – це текст, у якому йдеться про дії та про певну послідовність їхнього виконання; керівна вказівка, настанова.

Інструкції є необхідним елементом у нашому житті, вони допомагають використовувати ті чи ті предмети/прилади й орієнтуватися за різних складних ситуацій. Інструкції можуть бути різних типів і діяти в багатьох сферах нашого життя. Ось кілька прикладів інструкцій, які нам трапляються в повсякденні:

- інструкції з використання техніки та електроніки: телефонів, комп'ютерів, побутової техніки;
- інструкції з техніки безпеки;
- кулінарні рецепти;
- інструкції з монтажу та збору предметів;
- інструкції медичного застосування;
- інструкції з організації робочого часу;
- інструкції для подорожей тощо.

Інструкції допомагають нам уникати помилок, розуміти правильну послідовність дій і досягати більш ефективних результатів у різних сферах життя.

Вправа 431. I. Прочитайте інструкцію. Розташуйте дії в правильній послідовності. Пронумеруйте їх. II. Визначте вид цієї інструкції.

ПОКРОКОВА ІНСТРУКЦІЯ ПРО ТЕ, ЯК ПРИВ'ЯЗАТИ APPLE WATCH ДО IPHONE

1. Піднести часофон до айфона.
2. Клікнути на «Створити пару».
3. Одягти хронометр на зап'ястя.
4. Дочекатися появи «яблучного» лого.
5. Увімкнути Ешпл вотч (натиснути й утримувати кнопочку збоку, під коліщатком Digital Crown).
6. Запустити на смартфоні утиліту* Watch.
7. На екрані висвітиться меню, з якого потрібно обрати регіон, мову.
8. Клікнути на «Створити пару».
9. Дочекатися появи видошукача та навести фотомодуль на циферблат хронометра.
10. Дочекатися повідомлення про завершення процесу підключення та налаштування.

Вправа 432. Уявіть ситуацію: ви їдете з друзями й подругами на велосипедах у невелику подорож у гори. Складіть і запишіть інструкцію з техніки безпеки, якої треба дотримуватися в подорожі. Користуйтеся планом.

ПЛАН СКЛАДАННЯ ІНСТРУКЦІЇ

1. Придумайте заголовок, зазначте в ньому, що описує інструкція.
2. Відтворіть послідовність дій.
3. Сформулюйте інструкцію з недовгих простих речень, використовуючи дієслова, ужиті в одній формі.
4. Запишіть складений текст.

§ 78. БЛОГ. АУДІЮВАННЯ ЗМІСТУ ВІДЕОРОЛІКІВ НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

Блог – це мережевий журнал або щоденник подій. Блоги впорядковані в часі і присвячені різноманітним темам, доступні всім

* *Утиліта* – сервісна програма, що допомагає керувати файлами, отримувати інформацію про комп'ютер, діагностувати й усувати проблеми, забезпечувати ефективну роботу системи.

користувачам інтернету, проте не адресовані нікому конкретно. За змістом контенту блоги поділяють на освітні (навчальні відео), розважальні (відео, текстовий контент гумористичного характеру), пізнавальні (тревел-акаунти, цікаві факти тощо).

За наявністю мультимедіа виокремлюють текстовий блог, фотоблог, музичний блог, підкастблог, відеоблог.

Вправа 433. I. Розгляньте світлини. Чи знаєте ви людей, які на них зображені? Чим вони займаються? Як називається професія людини, яка знімає тематичні відео й ділиться ними в соціальних мережах? Яких відомих блогерів ви знаєте? II. Користуючись інформацією із вправи, визначте, до якого виду блогів за змістом і наявністю мультимедіа варто уналежнити діяльність людей, які зображені на світлинах. III. Дайте відповіді на запитання, уміщені після світлин.

1. Які різновиди блогів відомі вам? Які їхні особливості та цільова аудиторія?
2. Як створити якісний контент для блогу?
3. Як залучати аудиторію?
4. Перегляньте TikTok Андрія Шимановського. Дослідіть, як він залучає аудиторію?
5. Як блогерство може вплинути на особисте життя людини?
6. Яких ще відомих блогерів ви знаєте?

Вправа 434. Прочитайте текст. Висловіть власне ставлення щодо корисності або шкідливості блогів.

Щоб відповісти на запитання про переваги й недоліки блога, треба врахувати багато чинників, з-поміж яких цілі блогу, якість контенту, спосіб його поширення та його вплив на аудиторію.

Переваги блогів:

1. **Інформування та освіта.** Блоги можуть надавати цінну інформацію, розповіді, дослідження та поради на різні теми. Це може допомагати аудиторії вдосконалити свої знання та навички.

2. **Стимулювання творчості.** Блогери надихають інших своїми ідеями, дослідженнями та творчістю, стимулюючи розвиток нових ідей і підходів.

3. **Спільнота та зв'язки.** Блогери можуть об'єднувати людей, які мають спільні інтереси, та створювати онлайн-спільноти для обговорення актуальних тем.

4. **Підвищення автентичності.** Блоги можуть відображати особисті думки, досвід і відчуття автора чи авторки, допомагаючи створити ближчий зв'язок з аудиторією.

Недоліки блогів:

1. **Поширення недостовірної інформації.** Деякі блогери можуть навмисно або ненавмисно поширювати недостовірні відомості, що змушує користувачів непокоїтися.

2. **Зловживання своїм авторитетом.** Деякі блогери можуть використовувати свій вплив для некорисних цілей, наприклад, для маніпулювання аудиторією чи реклами сумнівних товарів.

3. **Посилення стресу.** Постійний потік інформації з блогів може сприяти інформаційному перевантаженню та підвищенню стресу.

Треба уважно оцінювати джерела інформації та розвивати критичне мислення, щоб дійти висновку, яка саме інформація є корисною та достовірною.

Вправа 435. I. Запишіть ознаки фейкової новини. II. Дайте відповіді на запитання: 1. Навіщо створюють фейки? 2. Як відрізнити фейк від правди? 3. Що таке маніпуляція? А фейк? 4. Як боротися з фейками чи маніпуляціями?

Вправа 436. Перегляньте кілька відео українських блогерів за власним вибором. Проаналізуйте достовірність і правдивість інформації, поданої в них. Результати дослідження запишіть.

Вправа 437. I. Прочитайте покрокову інструкцію «Як створити відеоблог?». II. Користуючись інструкцією, спрогнозуйте аудиторію, список підтем і часовий графік для відеоблогу на одну із тем, уміщених після тексту.

ЯК СТВОРИТИ ВІДЕОБЛОГ

Крок 1. Вибір теми й аудиторії. Перед початком створення відеоблогу оберіть тему, яка вас цікавить і яку ви добре знаєте. Визначте свою цільову аудиторію – для кого ви створюєте відеоконтент.

Крок 2. Планування контенту. Укладіть перелік тем для відео, які ви хочете створити, та установіть часовий графік релізів відео. Це допоможе вам підтримувати регулярність і послідовність.

Крок 3. Обладнання. Виберіть відеообладнання, з яким ви будете працювати: камера, мікрофон, освітлення, програмне забезпечення для зйомки та редагування відео.

Крок 4. Зйомка відео. Створюйте відео за вашим планом. Пам'ятайте про якість зображення та звуку. Знімайте в добре освітленому місці та переконайтеся, що ваш голос звучить чітко.

Крок 5. Монтаж відео. Використовуйте програми для редагування відео. Додайте заголовки, обріжте непотрібні частини й відредагуйте звук.

Крок 6. Публікація. Після монтажу введіть готове відео у формат, придатний для публікації в інтернеті. Оберіть платформу для публікації. Додайте відеоопис, теги, щоб зробити його привабливішим для аудиторії.

Крок 7. Просування та взаємодія. Після публікації активно спілкуйтеся з вашою аудиторією, відповідайте на коментарі, запитання.

Крок 8. Розвиток і зростання. Стежте за аналітикою. Аналізуйте, яке відео найбільше сподобалося аудиторії, і спробуйте поліпшити свій контент на основі цього. Розвивайте свою аудиторію, експериментуйте зі структурою та стилем.

Теми для відеоблогу

1. «Хитринки з української мови». 2. «Розмовляй українською правильно». 3. «Туристична Буковина». 4. «Україна – чудова країна». 5. «Відомі особистості нашого краю».

§ 79. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 438. I. Прочитайте текст. II. Виконайте завдання та дайте відповіді на запитання до тексту, уміщені після нього.

ПАПЕРОВИЙ БЛОГ

3 червня 10.00

Ніколи б не подумала, що мама таке зможе зі мною вчинити. Шок! Привезла мене до бабусі, яка живе на краю всесвіту й зникла вночі, прихопивши із собою мою мобілу. У бабці ж лише Nokia 1100.

Сором зізнатися, та я вже у «змійку» грала.

3 червня 14.50

Обійшла все господарство. У бабці 2 корови, 10 курей, кролики і смердючі поросята. А ще аналогове телебачення. Та найстрашніше навіть не те, що тут нема з чого в неті посидіти, тут взагалі не ловить телефон! Щоб додзвонитися до мами, я мусила вилізти на

драбину. А бабця ще й знизу глузливо керувала: «Повернися вліво. Та не так! Ще лівіше. О-о-о. А тепер трішки нахилися вправо. Пішли гудки? То стань стовпцем і не крутись, бо зникне сигнал...».

Думала, що в бабусі чорний гумор. Так ні, не встигла мамі сказати і частину того, що я думаю про її прикол, як мережа зникла. Після того я ще пів години лазила вгору-вниз: даремно! Жодної галочки на телефоні.

3 червня 17.00

Бачила сусідських підлітків. Лазили по деревах і гойдалися на гіллі. Чисто тобі Мауглі XXI століття. Кликали до себе. Пішла. Сподівалася, що в них є телефон чи інтернет удома. Але все марно. Боже, що я тут буду робити? Як же мої друзі у ФБ, підписники в інстаграмі? Хоч би фотік був, ото б уже цих дикунів назнімкувала. Приїхала б додому – порвала б мережу. Хіба ще хтось може собі уявити, що підлітки в час передових технологій по деревах лазять?

5 червня 20.00

Мабуть, дичавію: спілкувалася з аборигенами. Цікаво, що базові знання про комп, популярні ігри, соцмережі є. Проте їм зовсім байдужі рейтинги та лайки.

А ще вони ходять босоніж!!! По камінню, по траві, по стерні. Звичайно, не всі. Проте...

Вони з радістю випасають худобу, бо в полі їх ніхто не контролює. Тут вони грають у футбол, купаються... Я теж пробувала пасити бабусині корови. Хай їм грець: утекли!

6 червня 10.45

Додзвонилась до мами, вона сказала, що буде за тиждень. Це ж цілих 168 годин. Уже відчуваю, як від моїх сторінок відписуються.

Коли доберусь до міста, то надрукую цей блог. Думаю, що багатьом буде цікаво: чи можна і як можна вижити без телефону?

P.S. От би фото чи відео зробити, бо не повірять.

7 червня 05.00

Бабуся відпустила мене «на лавочку». Улаштували свою дискотеку. Винесли колонки та пів ночі танцювали. Клас! Тут ніхто не заморочується: брендів одяг на тобі чи секунд. Хоча мушу визнати, що мені, як новенькій, а може, просто дівчинці з міста, пацани приділяли більше уваги.

Після 00.00 музику вимкнули. Хлопці принесли гітари. А десь після 01.00 години слухали солов'їв.

Усе. Я – спати.

7 червня 13.32

Спала до обіду. Снилися зорі і солов'ї. Мамі дзвонити не буду: хай знає! Корови до обіду пасла бабця. А який смачний у неї борщ! М-м-м-м! візьму рецепт – для блогу саме те.

8 червня 20.00

День пролетів так, що я не відчула. Бабуся ледь загнала їсти. Хоча все ще ловлю себе на думці, що у спілкуванні з друзями (?! – сама в шоці), постійно позую, ніби десь зараз мене приховано знімають. А ще часто автоматично шукаю в кишені телефон, щоб зробити селфі.

9 червня 13.03

Сьогодні ходили з новими друзями і подругами до лісу: смажили шашлики. Що відчувала – словами не передати!

Хлопці навперебій розповідали якісь історії на межі фолу: про чугайстра, вовкулак і лісових мавок. Справді, навіщо їм телефон, коли в них так класно працює фантазія?

Серед ночі прийшли вовки: точніше, щось середнє між вовком із підручника з біології і вовкулаком із «Сутінок». Усі лишилися сидіти непорушно, тільки я вищала як недорізана.

Коли трохи стихла, вовки повсідалися на вільні місця кругом багаття. Вони дивилися прямо в душу червоними від вогню чи крові очима. Цього погляду я не витримала – опустила очі, а коли підняла: довкола сиділи ще якісь пацики. Веселі, прикольні...Здається, чудові друзі моїх нових друзів.

Вечір пройшов на ура! Проте я ніяк не можу зрозуміти, де вони взялись. І чи були вовки насправді.

10 червня 05.30

Сьогодні прокинулась до схід сонця. Яка краса! У мене від народження не було таких неймовірних емоцій. Як там Фауст казав: «Спинися, мить! Прекрасна ти!».

Дикий порив, що охопив мене, примусив роззутися і пройтися босоніж по росяній траві. Потім я упала у валок сіна, який згорнули з бабцею звечора, та любивалася, як пливуть хмарки. Вдихала запах сіна і трави. Раптом так захотілося співати і танцювати.

Боже, дякую!

10 червня 12.00

Приїхала мама. Завтра назад до столиці. За цей час я маю визначитися: залишитись у бабусі чи їхати назад у місто. Я сказала, що – у місто. Збрехала. Я не впевнена. У селі чудово. Тут немає меж. А є Рома. Авторитетний хлопець. Це мій сусід, який днями

несміло подарував мені букет польових ромашок. Кинув мене в річку – і врятував. А коли я не вийшла «на лавочку», цілу ніч грав сумні пісні на гітарі.

11 червня 05.00

Я таки пішла гуляти ввечері. Ромчик довго до нас не виходив. Виявилось, що без нього всі жарти пласкі.

Потім усі розійшлися, а ми – залишилися. Сиділи вдвох під липою і рахували зорі.

Він навіть не обійняв! Певно, соромиться. Але й так було неймовірно хороше. Шкода, що почало світати і довелося розходитися по хатах.

Зараз лежу – не можу заснути. Серце вибиває чечітку, адреналін вихлюпує із капілярів. Невже кохання?!

11 червня 17.00

Мама поїхала – я залишилася. На все літо. Бо ж іще стільки всього непізнаного: мавка, чугайстер, вовкулаки, русалки... І Роман. П.С. Телефон віддала мамі. Він мені тут не потрібен.

11 червня 17.45

Хай йому грець, тому блогіві! Розпочинається ЖИТТЯ! (За О. Іськовою-Миклашук).

II. Виконайте завдання.

1. Визначте тему й основну думку тексту, стиль мовлення. 2. Виокремте структурні частини тексту (вступ, основна частина, кінцівка). 3. Складіть і запишіть план тексту.

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Як сприйняла і прозвала дівчинка своїх «нових» друзів? 2. Чому сільським дітям було байдуже до рейтингів і лайків? 3. Чим займалася дівчинка в селі вдень? 4. Як ви вважаєте, що означає вислів «на лавочку»? 5. Про яких міфічних істот згадано в тексті? 6. Випишіть із тексту всі «новомодні» слова, які вживала дівчинка з міста. Як їх називають? 7. Як ви вважаєте, яке життя проживати цікавіше: віртуальне чи справжнє? 8. Як ви розумієте вислів «розпочинається життя»?

§ 80. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ РОЗДУМУ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

Вправа 439. Ознайомтеся з висловами відомих особистостей і письмово сформулюйте свою згоду чи не згоду з одним із авторів.

1. У давнину люди вчилися для того, щоб удосконалювати себе. У наш час вчать для того, щоб здивувати інших (*Конфуцій*). 2. Хіба ви не знаєте, що якщо одні двері зачинені, то є безліч інших, які

відчинені? Вірте в себе та свої сили й пам'ятайте, що шляхів завжди декілька, а ваше завдання – віднайти той, що буде ближче вашому серцю (*Б. Марлі*).

Роздум – це текст, який містить логічно послідовне доведення чи пояснення чогось, низку думок, міркувань, висновків із певної теми.

Дискусія – широке публічне обговорення якогось спірного питання; суперечка співрозмовників/співрозмовниць, у ході якої народжується істина.

Дискусія може мати форму діалога або полілога, тобто у ній можуть брати участь двоє або більше людей.

Під час будь-якої дискусії варто дотримуватися певних вимог: 1) наперед подумайте, про що будете говорити; 2) не перекручуйте думок співрозмовника/співрозмовниці; 3) починаючи сперечатися, зрозуміло й чітко висловіть твердження, які будете захищати, доводити; 4) пам'ятайте, що найкращим доказом чи способом спростування є точні й беззаперечні факти; 5) доводячи й спростовуючи, говоріть зрозуміло, просто, виразно, чітко й точно; 6) завершуючи виступ, підсумуйте та сформулюйте висновки.

Вправа 440. Прочитайте пам'ятку.

ЯК ПРАЦЮВАТИ НАД ТВОРОМ-РОЗДУМОМ

Обов'язковими складниками твору-роздуму є теза (основна думка), аргументи, докази (обґрунтування висловленої думки) та висновок. Обсяг твору розраховуємо за формулою:

Вступ + Висновок = 1/3 обсягу твору

Наприклад, якщо плануємо написати твір на дві сторінки, то загальний обсяг вступу й висновку має бути приблизно пів сторінки.

1. Кожну частину твору-роздуму починайте з нового рядка.
2. В основу власного роздуму покладіть питання, яке спричинює незгоду між людьми.
3. Наведіть два-три протилежні погляди на обговорюване питання.

4. Обґрунтуйте власну позицію, переконуючи слухача у слушності своїх думок. Уживайте при цьому вставні конструкції: *на мою думку...*, *я вважаю...*, *я переконаний/а...*, *я погоджуюся/не погоджуюся з думкою...*, *як мені здається...*, *по-моєму...*

5. Аргументуйте тезу, використовуючи такі конструкції: *з одного боку..., з іншого боку..., по-перше, по-друге, тому що..., це доводить..., на доведення цієї думки..., доказом цього може слугувати...*

6. Доведення висловленої думки ілюструйте прикладами з літератури чи мистецтва (1-й приклад), з історії, суспільно-політичного чи власного життя (2-й приклад), використовуючи такі конструкції: *прикладом може слугувати..., наприклад..., не можу не згадати..., наведу приклад із власного життя* тощо.

7. Сформулюйте висновок, який відповідатиме тезі й органічно випливатиме з аргументів і прикладів. Уживайте мовні конструкції: *отже..., доходимо висновку, що...; отже, завершуючи роздуми про ...; ми доходимо висновку...; підбиваючи підсумок сказаному, хочу ще раз нагадати про важливість проблеми ...* тощо.

Твір-роздум дискусійного характеру має елементи полеміки. У вступній частині авторові/авторці висловлення потрібно довести або спростувати чиясь думку з того чи того питання, описати своє ставлення до почутого чи прочитаного. Потім довести власну думку. В основній частині навести аргументи і докази, завершити висловлення висновками.

Вправа 441. Поміркуйте, чому в наш час, коли за допомогою 3D комп'ютера можна побудувати повноцінний будинок, у світі ще є так багато безхатків. Що може зробити суспільство, щоб їх стало менше?

Вправа 442. Напишіть твір-роздум на одну з дискусійних тем, підтверджуючи або спростовуючи думку: «Штучний інтелект – добро чи зло?», «Блогерство – це користь чи шкода?»

§ 81. УСНИЙ ТВІР-РОЗПОВІДЬ ЗА ЗАДАНОЮ ТЕМОЮ

Вправа 443. I. Уважно почитайте інформацію про водні ресурси.
II. Доведіть, що перед вами текст, згадавши його основні ознаки.
III. Виконайте завдання, розміщені після тексту.

Вода є **унікальним елементом** земної поверхні, і саме завдяки великій кількості води нашу Землю також називають «блакитною планетою». Незважаючи на це, більша частина води міститься в океанах і морях, і тільки 0,6% загальної кількості живильної вологи придатні для споживання. Уже сьогодні існує загроза появи та загострення проблем із питною водою. За ступенем

водозабезпечення Україна посідає одне з останніх місць у Європі. Водні **ресурси** України використовують, а отже, і забруднюють, у декілька разів **інтенсивніше**, ніж в інших країнах. **Поверхневі**, ґрунтові та підземні води є важливими елементами **гідрологічного циклу** Землі. Поверхневі води охоплюють річки, озера, моря, океани та льодовики. Ґрунтові та підземні води залишаються одним із найменш досліджених і найважчих для обліку та контролю водних ресурсів.

Воду використовують у сільському господарстві (зрошення), промисловості (як сировину, а також як охолоджувальний і нагрівальний засіб) та для побутових цілей (споживання, особиста гігієна, миття, відпочинок тощо). Нині **нераціональне** використання та забруднення води є достатньо серйозною проблемою, що може призвести до **катастрофи**.

Оскільки всі ми споживаємо воду, то й несемо відповідальність за її збереження. В основу збереження водних ресурсів покладено два **фундаментальні** принципи: **раціональне** використання та охорона (*Із посібника «Зелений пакет»*).

Оскільки всі ми споживаємо воду, то й несемо відповідальність за її збереження. В основу збереження водних ресурсів покладено два **фундаментальні** принципи: **раціональне** використання та охорона (*Із посібника «Зелений пакет»*).

1. З'ясуйте лексичне значення виокремлених слів. За потреби скористайтесь тлумачним онлайн-словником.
2. Доберіть заголовки до тексту.
3. Визначте тему й основну думку.
4. Стисло перекажіть текст.

Вправа 444. I. Послухайте текст. II. Під час прослуховування створіть малюнок, використовуючи воду як головний елемент. Ви можете зобразити водопад, озеро, дощ, море тощо. III. Подумайте і дайте відповідь на запитання: «Як ми можемо захистити воду?».

Вправа 445. Виконайте завдання.

I. Дайте відповіді на запитання: 1. Чому так важливо правильно управляти водними ресурсами? 2. Які проблеми з'являються внаслідок забруднення води? 3. Які проблеми постають у результаті талення льодовиків?

II. Дослідіть, як різні культури та цивілізації сприймають і використовують воду. Напишіть допис або створіть презентацію, щоб

розповісти про обряди, легенди, традиції та значення води для різних народів.

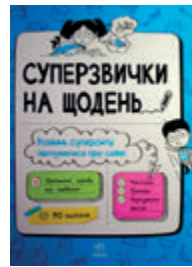
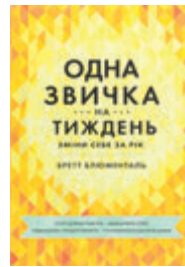
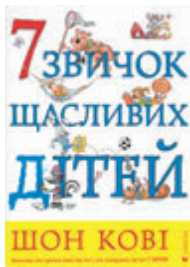
III. Віднайдіть додаткові відомості до інформації, поданої в інфографіці. Обговоріть із батьками поради з теми: «Економія води вдома». Запишіть їх у зошит.

Вправа 446. Підготуйте усний твір-розповідь за темою «Вода – джерело життя».

§ 82. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ

Вправа 447. I. Розгляньте обкладинки книжок. Скажіть, що їх об'єднує? II. Поміркуйте, про що йдеться в кожній із цих книжок.

Вправа 448. I. Прочитайте уривок із книжки Марка Менсона «Усе про звички». II. Виконайте завдання та дайте відповіді на запитання, уміщені після тексту.

САМОДИСЦИПЛІНА – ЦЕ СЕРІЯ ЗДОРОВИХ ЗВИЧОК

Одним із видів самодисципліни є дієта. Розгляньмо її як приклад, адже багато хто з нас це вже пробував і, рано чи пізно, зазнавав невдачі. Більшість людей підходить до дієти з «нищівним» настроєм. Вони обирають довільне число, наприклад, скинути сім кілограмів за два місяці, і обирають найбільш привабливу для себе форму голодування або аскетизму.

Більшість людей дивиться на таке тяжке випробування з перспективи сили волі. Я відмовлюся від десертів. Я пропускатиму сніданок. Я примушуватиму себе до прогулянок по 30 хвилин тричі на тиждень. Тоді я скину сім кілограмів і буду щасливим. Навіть якщо его* переживе це абсолютно безглузде і тяжке випробування, велика частина запасу сили волі буде витрачена на досягнення невисначеної мети, замість створення здорового способу життя.

* *Его* – частина цілісної психічної структури людської особистості, яка усвідомлюється як власне «Я».

Що ми маємо в підсумку? Більшість людей зазнає невдачі. У них нічого не виходить. Рано чи пізно їхнє емоційне вичерпується, і солодощі, піца та «два коктейлі за ціною одного» беруть гору. Дуже легко ухвалювати правильні рішення, базуючись на силі волі, протягом години, дня або тижня. Але рано чи пізно «вольове паливо» закінчується і люди поступаються своїм примхам.

Доля тих небагатьох, кому вдається дотримуватися дієти, складається не набагато краще. Значна частина тих, хто досягає поставленої мети, потім набирає вагу до початкового рівня або навіть більше.

Якщо ви уважно прочитаете форуми та журнали з фітнесу або здорового харчування, то дізнаєтеся, що ті, кому вдалося не лише скинути вагу (або наростити м'язи), а й підтримувати себе у формі, зробили це, не спираючись на силу волі, а завдяки формуванню відповідних звичок у повсякденному житті.

Потрібно не застосовувати силу волі, аби відмовитися від конкретних видів їжі, а розвивати смак до корисних продуктів. Потрібно не примушувати себе ходити у спортзал, а відшукати шлях насолоджуватися вправами та спостерігати за результатами. Ця тема мені добре знайома, адже протягом року, між 2009 та 2010, я скинув близько 13–15 кілограмів.

Що спрацювало для мене на всі 100% і так само спрацьовує для більшості людей, це не сувора дієта чи розпорядок харчування, якого потрібно дотримуватися до останньої крапки, а серія здорових звичок, які допомогли мені змінити стиль життя. У такому разі сила волі витрачається на впровадження простих і послідовних змін, а не на здійснення безнадійних, велетенських стрибків, які неможливо підтримувати день за днем, з року в рік.

Більшість людей витрачає силу волі на досягнення тимчасових результатів, у той час як їй потрібно використовувати задля розвитку довічних звичок.

Подумайте про людину, яка щодня встає, застеляє ліжко, завершує всі свої справи до обіду, по обіді грає на музичних інструментах, у вільний час вивчає іноземні мови, через день займається в спортзалі, має ідеально впорядкований бюджет, щодня телефонує матері, не забуває годувати свого собаку й рятує дітей з охоплених пожежею будинків.

Ви ж не думаєте, що вона примушує себе щохвилини, щодня ухвалювати такі рішення, змагаючись з хвилиною внутрішнього спроти-

ву? Звичайно ж ні! У такому разі запас сили волі вичерпався б дуже швидко. І навіть якщо б ця людина накопичувала її впродовж тривалого часу, вона б вигоріла за кілька днів.

Саме тому дослідження показують, що люди, які одночасно ставлять перед собою багато цілей, не досягають жодної з них – вони вигорають задовго до того, як встигають перетворити кожен з них на звичку. Що насправді працює – це сфокусуватися на одній меті за раз і повільно вибудовувати шлях до неї впродовж тривалого часу, виховуючи в себе звички.

Це не цікаво, і, мабуть, саме тому так мало людей цим займаються. Ми нетерплячі та недисципліновані. Але є кращий шлях... (За Марком Менсоном).

1. До якого типу та стилю належить цей текст? 2. Яка тема й основна думка тексту? 3. Розділіть текст на мікротеми. Запишіть план тексту. 4. Випишіть із тексту незнайомі слова. За словником визначте їхнє значення. 5. Поміркуйте, що важливіше: мотивація чи звичка? Чому? 6. Назвіть життєві навички, що сприяють емоційному, інтелектуальному та соціальному благополуччю. 7. Чи маєте ви незвичайні ранкові або вечірні ритуали? Як вони впливають на ваш день чи настрій? 8. Чи можете ви змінювати свої звички і як вам це вдається? 9. Які звички ви б хотіли розвинути в майбутньому? Чому саме ці звички? 10. Перекажіть текст.

Вправа 449. Протягом тижня ведіть «Журнал звичок», фіксуйте в ньому ваші щоденні звички. Наприкінці тижня проаналізуйте, які з них вам допомагають, а які можна замінити більш корисними.

§ 83. ІНТЕРВ'Ю

Вправа 450. Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання: 1. Чи були ви учасником/учасницею інтерв'ю? 2. Чи можна сказати, що інтерв'ю та діалог – це те саме?

Інтерв'ю – це жанр публіцистики, бесіда журналіста з однією або кількома особами, що відбувається у вільній манері для з'ясування нових відомостей, установлення подробиць, визначення чи-їхось позицій, поглядів на певні події.

Інтерв'юер – той, хто проводить інтерв'ю; людина, яка перебуває в безпосередній взаємодії з респондентом для одержання від нього інформації.

Респондент – особа, яка є джерелом, комунікатором спеціальної інформації під час опитування.

Процедура інтерв'ю передбачає: а) вибір об'єкта (тобто особи, з якою слід проводити інтерв'ю); б) визначення місця і часу проведення інтерв'ю; в) окреслення цілей і спрямованості інтерв'ю.

Види інтерв'ю

Інформаційне – ознайомлює аудиторію з відомостями про особу, її діяльність, погляди.

Аналітичне – містить аналіз фактів, поглядів, учинків, відповідаючи при цьому на запитання: чому? яким чином? що це означає?

Інтерв'ю-портрет – розкриває особистість співрозмовника чи співрозмовниці, створює його/її характеристику, висвітлює систему його/її цінностей.

Вправа 451. Відредагуйте й запишіть речення. Скористайтеся підказкою.

1. Я рахую, що до інтерв'ю треба готуватися дуже старательно.
2. Правий журналіст, який задає самі важливі питання.
3. До слідуючого запитання можна переходити почувши відповідь на попереднє.
4. Велике спасибі телебаченню за гарні взірці інтерв'ю.

Правильно	Не правильно
Найкращі	Самі кращі
Ставити запитання	Видавати питання
Я вважаю, що...	Я рахую, що...
Наступна відповідь	Слідуюча відповідь
Щиро (сердечно) дякую	Велике спасибі
Зразок виконання	Взірець виконання

Вправа 452. I. Знайдіть в інтернеті і перегляньте інтерв'ю з якоюсь відомою людиною. II. Дайте відповіді на запитання. 1. Чи цікава вам одержана з прочитаного чи почутого інформація? Чим саме? 2. Чи є вона важливою для суспільства? 3. Відповідь на яке запитання видалася вам найцікавішою? Чому? 4. Чи вважаєте ви це інтерв'ю вдалим? 5. Яке запитання ви додали б? Спрогнозуйте можливу відповідь.

Вправа 453. Користуючись пам'яткою, підготуйте запитання для розмови з цікавою для вас особистістю.

ЯК ПІДГОТУВАТИСЯ ДО УСПІШНОГО ІНТЕРВ'Ю

1. Планування та підготовка. Перед інтерв'ю потрібно добре підготуватись до обговорення: ознайомитися з темою, перевірити факти та додаткову інформацію.

2. Установлення зв'язку. Спробуйте створити доброзичливу атмосферу під час спілкування. Почніть інтерв'ю з легких, необтяжливих запитань.

3. Активний слухач/слухачка. Прослуховуйте важливі відповіді респондента. Це допоможе краще зрозуміти його/її погляди та думки, а також сприятиме глибшому обговорюванню.

4. Відкриті запитання. Ставте запитання, які вимагають розгорнутої відповіді.

5. Емпатія. Проявляйте розуміння поглядів, почуттів співрозмовників/співрозмовниць. Це може сприяти налагодженню конструктивного діалогу.

6. Уточнення. Якщо відповіді потребують уточнення, не соромтеся поставити додаткове запитання. Це допоможе уникнути непорозумінь і неправильних інтерпретацій.

7. Поважливе ставлення. Зробіть акцент на поважливому ставленні до респондента/респондентки та його/її висловлювань. Уникайте критики й суджень, якщо вони необґрунтовані.

8. Завершення. Завершуючи інтерв'ю, підбийте підсумки та переконайтеся, що всі важливі запитання поставлені. Також можна запитати, чи є ще щось, що респондент/респондентка хотів/хотіла би додати чи обговорити.

§ 84. ЧИТАННЯ ВГОЛОС ТЕКСТІВ ПРО ВІДОМИХ ЛЮДЕЙ З УКРАЇНИ

Вправа 454. #Ми_з_України. I. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Віднайдіть у ньому мовні засоби, за допомогою яких автор впливає на читача (пряме звертання до читача, повтори, одинина замість множини, спонукальні речення). До якого стилю мовлення належить текст? II. Виконайте завдання до тексту, розміщені після нього.

Перш ніж досягти успіху, Макс Левчин кілька разів починав з нуля – програвав, але не опускав рук і знову починав працювати на результат. Спав по чотири години на добу й приділяв стільки ж часу відпочинку у вихідні, щоб присвятити його улюбленому заняттю – катанню на велосипеді. Нині він – відомий на весь світ програміст, один із творців найбільшої у світі системи електронних платежів PayPal, віцепрезидент із розробки компанії Google та єдиний айтішник,

який увійшов до рейтингу молодих мільярдерів світу. Як виходець із України Макс Левчин став комп'ютерним мільярдером у США?

Макс Левчин народився в Києві 15 липня 1975 року в інтелегентній єврейській родині. Батько хлопчика Рафаель Залманович Левчин – відомий літератор. Мати, художниця, перекладачка і фотограф, Ельвіра Пінхасівна – дівоче прізвище Зельцман – мала безліч талантів, головним з яких було рідкісне на той час програмування.

Але, мабуть, найдивовижнішою людиною в сім'ї була бабуся по лінії матері Фріма Йосипівна Лукацька – астрофізик, докторка фізико-математичних наук, наукова співробітниця Головної астрономічної обсерваторії Академії наук УРСР, авторка монографій і наукових статей. За зростом метр і 46 сантиметрів вона мала феноменальні розумові здібності й воістину залізний характер. Сам собою той факт, що в радянські часи вона змогла захистити дві (!) докторські дисертації, уже багато про що свідчить. До того ж у той рік, коли народився її довгоочікуваний онук Макс, Фрімі Йосипівні поставили смертельний на той час діагноз: особливо агресивна форма раку молочної залози. Будь-яка інша людина на її місці зосередилася б суто на власній долі, але Фріма Йосипівна ніколи не пасувала перед обставинами, недаремно згодом Макс назве її прикладом людини, над якою не владні жодні обставини. Вона сказала собі, що не може кинути онука, якому, напевно, буде потрібна її допомога, і буквально вирвала у долі ще цілих чверть століття. Згодом Левчин назве на її честь засновану ним премію в галузі комп'ютерних технологій.

Лукацька з однаковою запопадливістю займалася як своєю професією, так і вихованням онука. Макс зростав хворобливим, у нього були слабкі легені, тому бабуся з мамою не стали обмежуватися традиційними ліками, вони вигадали для нього два заняття: кларнет і велосипед. Хлопчик ходив у музичну школу і щодня гасав на велотреку, розташованому за їхньою київською багатоповерхівкою.

У США сім'я з України емігрувала 1991 року, коли Максу за ледве виповнилося шістнадцять років – до речі, саме бабуся стала ініціатором їхнього переїзду за океан. Їм надали політичний прибуток, і вони оселилися в одному з найбільших міст країни – Чикаго, там жили родичі, які тимчасово прихистили їх. Усе, що вони на той час мали, – це скромні заощадження в розмірі 700 доларів. Завдяки мамі-перекладачці Левчин непогано володів англійською мовою, що дало йому змогу порівняно легко вступити до Іллінойського

університету на відділення комп'ютерних технологій, а після закінчення навчання він переїхав до Силіконової долини.

Перші три стартапи Левчина виявилися невдалими, але це не зупинило його. Головна порада, яку сьогодні з висоти свого життєвого досвіду Левчин може дати бізнесменам-початківцям, звучить так: ризикуйте, поки молоді й у вас немає обтяжливого «багажу» у формі нерухомості, грошових накопичень, машин і довгого переліку невдач – і ви обов'язково виграєте.

Лише четвертий увінчався успіхом – американський гігант eBay Inc, який надає послуги інтернет-аукціонів та інтернет-магазинів, 2002 року за півтора мільярда доларів купив платіжну систему PayPal, ключовим розробником якої – поряд із Пітером Тілем та Ллоном Маском – він був. Завдяки їй і – значною мірою самому Максу – у нашому житті з'явилося поняття «електронні гроші».

У 2004 році Левчин запустив власний стартап Slide – сервіс, що вможливорює одночасне відображення великої кількості фотографій у соціальній мережі MySpace. Згодом він переорієнтував фотохостинг на створення сервісів для MySpace і Facebook, після чого його придбав Google, а сам Левчин став віцепрезидентом цієї компанії. Урешті-решт 2009 року він зі статком у 2,7 мільярда доларів посів 25-й рядок у рейтингу найуспішніших молодих (до 40 років) бізнесменів за версією видання «Fortune».

Журналісти часто розпитують Макса про секрети його успіху, і в них немає нічого такого, чого б не могли повторити інші. Так, він упевнений, що будь-який бізнес краще починати спільно, з одним чи декількома засновниками: піднімати щось із нуля поодиноці завжди важче. Причому бажано, щоб команда була однорідною – і за освітою, і за досвідом та життєвими цінностями. Колеги можуть не любити, але поважати одне одного, а ось наявність любові без поваги – прямий шлях до провалу. Він вважає, що не можна працювати з людиною, у якій хоч на секунду засумнівався, і дозволяти співробітникам ворогувати – це не найкраще позначається на робочому процесі. Левчин ніколи не тримається навіть за дуже цінних працівників, щоб не знижувати стимули для інших, і категорично не вітає службових романів. Судячи з настрою Макса, його нинішні досягнення – далеко не фінал його бізнес-історії, на цьому шляху на нього чекає ще багато досягнень. Єдине, чого не знає знаменитий мільярдер, – це як розширити часові межі, бо двадцяти чотирьох годин на добу йому категорично не вистачає (*З відкритих інтернет-джерел*).

1. Доберіть заголовок. Обґрунтуйте, що він відображає: тему чи основну думку.
2. Випишіть слова, які були для вас незрозумілими, поясніть їхнє значення за допомогою словника.
3. Поділіть текст на частини. Складіть план.
4. Перекажіть текст.
5. Виокремте абзац, у якому Макс дає пораду бізнесменам-початківцям.
6. Назвіть секрети успіху визначає Макс Левчин?

Стартап (від англ. start-up – *запускати*) – це компанія з короткою історією операційної діяльності, тобто недавно створена компанія, що перебуває в процесі розвитку або дослідження ринку. Основна відмінність стартапу від звичайного бізнесу – стартап має інноваційну основу (нові технології та продукти), це бізнес, який відкривається вперше і не має аналогів у країні чи світі. Більшість стартапів вимагає великих інвестицій і має високу рентабельність.

Вправа 455. #Ми_з_України. I. Прочитайте вголос текст у парах: кожен учень/учениця по чергово виконує дві ролі: доповідач/доповідачка – читає та узагальнює зміст у вигляді однієї тези; респондент/респондентка – слухає доповідача/доповідачку і ставить йому/їй два запитання за суттю. Зміна ролей відбувається після кожного абзацу. II. Виконайте завдання до тексту, розміщені після нього.

Міла Куніс – голлівудська актриса родом із України, з приголомшливою зовнішністю та різнокольоровими очима. І хоча переїзд до Америки дався її сім'ї нелегко, проте це виявилось єдиним правильним рішенням на той момент. І це зіграло вирішальну роль у її долі.

Уже згодом 10-річна дівчинка почала мріяти про кінокар'єру. А в 14 знялася у першому своєму повнометражному фільмі, граючи разом із Анджеліною Джолі. Це був успіх. Далі кар'єра пішла вгору, й уже після закінчення школи молода актриса мала багато заманливих пропозицій щодо співпраці з різними режисерами.

Здається, що це саме те, про що вона мріяла. Але секрет полягав у тому, що маленька Міла Куніс не лише хотіла, але й докладала для цього максимальні зусилля. Вона постійно проходила різні **кастинги**, пробувала себе на різні ролі та приміряла незвичайні **амплуа**. Усе це було необхідне задля пошуку себе.

В есе до коледжу вона згадала про свій переїзд до Америки одним речен-

ням: «Уявіть себе глухою та сліпою в 7 років». Можна лише здогадуватися, як насправді складно було маленькій дівчинці адаптуватися не лише до нових знайомих, а й цілком перелаштувати своє життя та вивчити мову, яку раніше ніколи не знала. Але вона добре й швидко справилася. І вже за рік почала відчувати себе в Лос-Анджелесі, як у рідному місті.

Із часом у Міли навіть перестали запитувати, звідки вона. А це засвідчувало лише одне, що її вимова стала настільки вмілою та філігранною – навіть не спадає на думку, що це не рідна мова дівчини.

За все, що Міла має зараз, вона дячує самій собі. Тій наполегливій дівчинці, яка, незважаючи на нове життя, незнання мови та інші перешкоди, просувалася вперед і завжди прагнула більшого.

Особисте життя також завжди було наповнене новими знайомствами та емоціями. Проте це все в минулому. А зараз Міла Куніс щаслива у шлюбі з відомим актором Ештоном Кутчером, і вони мають двох дітей. Сімейне життя їй не заважає займатися улюбленою справою та зніматися у фільмах. Та й навіть їх продюсувати!

Не так давно Міла подарувала своїм батькам ремонт у їхньому будинку. До речі, це той самий будинок, у якому вони поселилися одразу при переїзді. Звичайно, вона могла б собі дозволити купити зовсім новий дім у найкращому районі. Але батьки дуже люблять своє житло і ні за що на світі не проміняють його на будь-яке інше, навіть у десять разів більше. Тому, зрештою, вирішили зробити тут дизайнерський ремонт. Емоції батьків треба було бачити, усе це виявилось того вартим!

Життя актриси нині нагадує казку, у якій вона витягнула «золотий квиток». Але не забуваймо, що за всіма перемогами стоять невдачі, недоспані ночі та багато нервів. Проте це гарний спосіб нагадати собі, що можливо абсолютно все! Варто цього лише захотіти та докласти зусиль (*М. Гавриш*).

1. Доберіть до тексту кілька заголовків. Обґрунтуйте, що вони відображають: тему чи основну думку. 2. Визначте за допомогою словника значення виокремлених слів. 3. Поділіть текст на частини. Складіть план. 4. Віднайдіть речення, де йдеться про сліпу і глуху дівчинку. 5. Порівняйте тексти вправ 454 і 455. Що їх об'єднує? 6. Віднайдіть в інтернеті додаткові факти про життя Міли Куніс. Розкажіть їх класу. 7. Запишіть п'ять-шість порад, як досягнути успіху в будь-якій справі.

Вправа 456. #Ми_з_України. Віднайдіть в інтернеті розповіді про відомих людей України (історичної давності або сучасності). Підготуйте про них невелику розповідь у формі інтерв'ю.

§ 85–86. СКЛАДАННЯ ДОПИСУ В СОЦМЕРЕЖУ. СТВОРЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ВЛАСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПОДІЙ, ПЕРСОНАЖІВ ТА ЇХНІХ УЧИНКІВ

Допис – стаття, повідомлення про що-небудь, написані для газети, журналу, інтернет-видання і т. ін. кореспондентом/кореспонденткою або читачем/читачкою.

Види дописів

Вид допису	Комунікативна функція
Допис-повідомлення	передавання нової або вже відомої інформації
Допис-пояснення	власне ставлення до проблеми та аргументація позиції автора/авторки
Допис-прохання	спонукання до певних дій
Допис-емоція	словесне змалювання реакції автора/авторки на певну подію
Допис-вітання	привітання зі святами або визначними подіями
Допис-вдячність	висловлення вдячності
Допис-реклама	продаж послуг і товарів

Вправа 457. Прочитайте тексти-дописи із Facebook. Визначте, до якого виду належить кожний із них. Чи помітили ви в дописах помилки? Прокоментуйте їх.

1. Патріотизм – це коли твої діти носять Прапор і вишиванку не лише на собі у визначені дати, а в собі, у своєму серці, і щодня... Любіть те, що ваше, – дітей, дружин, рідних та Україну, адже вона нас об'єднує (*Олександр Чучаєв*).

2. Слава Україні! Ще вчора, в День прапора, учасники нашого розмовного клубу Чорнобаївки після своєї основної навчальної зустрічі пробігли за українську мову! А потім завдяки етеру на 1+1 забіг набув розголосу й нові охочі долучитися до Акції підтримки земляків у окупації «Біжу за мову» засипали нас запитаннями, як можна це зробити. Тож ми продовжили реєстрацію, вона триває сьогодні до кінця доби Дня Незалежності.

Дякуємо усім партнерам за участь у забігу, зокрема 1+1 media за потужну інформаційну підтримку, а журналістам за розголос події та популяризацію української мови. Завдяки вам ще більше людей долучилося до першого забігу за українську мову.

Єдині в мові, єдині в боротьбі! #біжу за мову #біжузамову (*Єдині*).

3. Українська мова надихає Говоримо та пишемо правильно!

🇺🇦 «Помилкаріум» – містить велику кількість прикладів найбільш поширених помилок, недоречних мовних конструкцій в українській мові та варіантів їхнього виправлення.

🇺🇦 «Візуалізований довідник» – у виданні згадано про зміни в Українському правописі (2019) і подано рекомендації щодо того, як уникати найтипівіших мовленнєвих помилок.

🇺🇦 «Візуалізований довідник. Новий український правопис в ілюстраціях» – підбрано та систематизовано основний теоретичний матеріал з урахуванням змін у сучасному правописі.

🇺🇦 «Моя українська вільна» – розповідає про найпоширеніші помилки слововживання, сучасні мовні норми та багато іншого. Книжку складено у формі довідника з української мови (*Kniga.biz.ua*).

4. Нашу 🇺🇦 незалежність «на нулі» страшною ціною тримають ЗСУ! Настав час усі словесні подяки підкріплювати конкретною допомогою. Донатьте, плетіть шкарпетки/сітки, печіть пиріжки, здавайте кров, ремонтуйте/купуйте/даруйте 🙌 авто/ генератори...

Інакше до нуля зітруть наше право БУТИ НЕЗАЛЕЖНИМИ 🇺🇦!
З Днем Незалежності, моя Україно! (*Олена Варгас*).

5. Сьогодні розпочав роботу літній клуб DESIDE Summer Clubs ❄️ у Новоселицькому ліцеї № 2. Під час відкриття розповіли учням про проєкт DESIDE. Після хвилини мовчання була проведена фізхвилинка. Далі «Українські щебетуни» створили буклет спільноти «Ми всі різні – ми всі рівні». Пропрацювали права та обов'язки дітей, створили правила літнього клубу. Під час години фізичного розвитку діти грали у волейбол і футбол. Протягом творчої години діти могли обирати заняття до душі за чотирма локаціями: малювання, гра «Чи все ти знаєш про Україну?», складання пазлів, гра «Що я обираю?».

День перший завершено. ✅ Завтра говоритимемо про нашу ідентичність.

P.S. «Україна – це ти», недаремно саме цю пісню обрали для нашого першого відеоролика, адже ця пісня є символом нашого літнього табору 🇺🇦 (*Новоселицький ліцей № 2*).

6. Фейсбук запитує, що у мене на думці. Відповім – прекрасні емоції. Пишаюся моїм містом Новоселицею, а ще більше талановитими, яскравими, творчими дітьми 🧒. Вчора мала нагоду бути на 16-му Всеукраїнському благодійному фестивалі-конкурсі «Мінісвіт краси України 2023». Було 18 конкурсанток, які представляли

міста: Чернівці, Житомир, Черкаси, Запоріжжя, Одесу, Бахмут, Івано-Франківськ, Хмельницький, Львів, Дніпро, Харків, Миколаїв, Ужгород, Олешки, Херсон. Наше місто, Новоселицю, представляла талановита, чарівна, творча, наполеглива дівчинка-перлинка, учениця 5-Б класу Новоселицького ліцею № 2 Анастасія Пашалик. Наша Анастасія одразу зачарувала журі своєю декламацією вірша про Новоселицю, прекрасною піснею та танцем, умінням дефілювати на подіумі, щирістю у презентації. За результатами голосування журі наша Анастасія стала переможницею і отримала титул «Перлина України» та виборола Гран-прі фестивалю-конкурсу. Прекрасна дівчинко, тобою пишається наша школа, Новоселицький ліцей № 2, наше місто, наш край і вся Україна! Дякую ЗСУ за можливість бачити дитячі усмішки та розвиток їхніх талантів. 🙏💙 (Оксана Обершт).

Вправа 458. I. Прочитайте текст. Розгляньте інфографіку. II. На основі отриманої інформації напишіть допис-прохання або допис-емоцію щодо вирубування лісів в Україні.

Проблема вирубування лісів є однією з найгостріших екологічних проблем на планеті. Її вплив на екологію важко переоцінити, адже не дарма дерева називають легенями Землі. Вони загалом складають єдину екосистему, яка впливає на життя різних видів флори, фауни, на ґрунт, атмосферу, водний режим.

Багато людей навіть і не здогадуються, до якої катастрофи призведе вирубування лісів.

Нині проблема вирубування дерев актуальна для всіх континентів Землі, однак найбільш гостро ця проблема стоїть у країнах Західної Європи, Південної Америки, Азії. Інтенсивне знищення лісів актуалізує проблему збезлісення. Територія, вільна від дерев, перетворюється в бідний ландшафт, стає не придатною для життя.

Щоб зрозуміти, наскільки близька катастрофа, варто звернути увагу на низку фактів:

- більше половини тропічних лісів світу вже знищено, а для їхнього відновлення будуть потрібні сотні років;
- зараз тільки 30% суші зайнято лісами;
- регулярне вирубування дерев впливає на підвищення вмісту в атмосфері окису вуглецю на 6–12%;
- щохвилини зникає територія лісу, яка за розмірами дорівнює кільком футбольним полям.

Причини вирубування лісів

Серед поширених причин вирубування дерев варто назвати такі:

- деревина має високу цінність як будівельний матеріал і сировина для паперу, картону, виготовлення побутових предметів;
- нерідко знищують ліси заради розширення нових сільсько-господарських угідь;
- для прокладання шляхів сполучення та доріг.

Крім цього, велика кількість дерев страждає від лісових пожеж, які постійно відбуваються через неправильне поводження з вогнем. Також вони трапляються в сезон посухи.

Вправа 459. I. Створіть віртуальний тур, показуючи зрубані ліси в різних регіонах світу. До туру додайте фото та відео, а також інформацію про знищені екосистеми. II. Презентуйте роботу своїм однокласникам та однокласницям.

Вправа 460. Розробіть план відновлення в певному регіоні лісу після вирубування. Обґрунтуйте свої рішення, ураховуючи екологічні аспекти.

Вправа 461. #Ми_з_України. Прочитайте текст. Напишіть допис-пояснення «Хто для мене є Героєм».

«Сьогодні в бою загинув «Да Вінчі», Герой України, доброволець, людина-символ, людина-хорообрість, – Дмитро Коцюбайло. Борець 67-ї окремої механізованої бригади, комбат. Загинув у бою під Бахмутом, у бою за Україну», – йдеться в дописі Президента України Володимира Зеленського в Telegram від 7 березня 2023 року.

Дмитро Коцюбайло народився 1 листопада 1995 року в селі Задністрянському, нині Бурштинської громади Івано-Франківського району Івано-Франківської області України. Освіту здобував у Бовшівській загальноосвітній школі та Івано-Франківському художньому ліцеї.

На війні Дмитро з 18 років, туди потрапив одразу після Революції Гідності. У 2014 році отримав важке поранення в Пісках Донецької області, після одужання повернувся на фронт. До початку повномасштабного вторгнення був добровольцем, по-

тім вступив у ЗСУ. Вісім років готувався сам і готував інших до «великої» війни.

«Спочатку наш підрозділ направили на запорізький напрямок, щоб не дати росіянам пройти до Запоріжжя і прорватися до Дніпра. Потім мене покликали у Київ, бо маю досвід роботи з артилерією. Коли російські війська почали рухатися на Бориспіль, ми завдали якісного вогневого ураження, знищили понад 20 одиниць техніки та “Бук”», — розповідав Дмитро Суспільному у проекті «Командири, до перемоги!».

Далі були дніпровський і херсонський напрямки, а згодом – Луганщина: «Ми були у Лисичанську, Білогорівці, Золотому. А зараз воюємо за мою рідну Донеччину, мій другий дім». Ось що «Да Вінчі» казав про незалежність: «Це можливість говорити українською, носити шеврон і захищати свою країну».

30 листопада 2021 року Дмитро Коцюбайло був відзначений званням Героя України за особисту мужність, виявлену у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України.

У 2022 році отримав звання молодшого лейтенанта.

Вправа 462. За однією із ситуацій напишіть допис у соцмережу:

1. Допис-прохання про збір коштів для ЗСУ.
2. Допис-повідомлення про визначну подію у вашому житті.
3. Допис-пояснення, що для вас означає слово СВОБОДА.
4. Допис-емоцію до будь-якої події, пов'язаної з війною в Україні.
5. Допис-вдячність комусь із близьких.

§ 87. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ З РУМУНСЬКОЇ МОВИ

Вправа 463. Перекладіть словосполучення українською мовою. Порівняйте оригінал і переклад та з'ясуйте, чи завжди службові частини мови в оригіналі відповідають службовим частинам мови в перекладі.

1. Dus pe gânduri.
2. Stau lângă izvor.
3. A învăța de la tine.
4. Floare de tei.
5. Drum spre școală.
6. A merge pe jos.
7. A atârna deasupra oglinzii.
8. Frumos ca într-un basm.
9. Ei între ei.
10. Una din două.

Вправа 464. Перекладіть словосполучення з прийменниковими формами відмінків. Згрупуйте їх за частинами мови, до якої належить головний член словосполучення. З перекладеними українською мовою словосполученнями складіть по одному реченню й запишіть їх.

1. A se înțelege asupra lucrării.
2. A înota către mal.
3. A pluti în josul apei.
4. A fi sigur de sine.
5. Unul dintre noi.
6. Unul fără altul.

7. Mai scump cu zece lei. 8. A trece prin pădure. 9. A greși cu de toate. 10. Drum spre veșnicie. 11. Străjeri la drumuri. 12. Întâlnirea de atunci. 13. Sete de a cunoaște. 14. Vânt de la miazăzi.

Вправа 465. I. Перекладіть речення з румунськими прийменниковими сполученнями, у яких головним словом є іменник. Простежте, яку синтаксичну роль виконує прийменник з іменником в оригіналі і як від цього залежить його переклад. II. З'ясуйте, які ще службові частини мови є в цьому тексті. Випишіть їх і перекладіть українською мовою.

Luna limpede înflorește ca o față de aur pe seninul cel adânc al cerului. În aerul nopții, Făt-Frumos își spală fața în baia de lacrimi, apoi, învâlinindu-se în mantaua ce i-o țesuse din raze de lună, se culcă să doarmă în patul de flori. Trandafirul cel înfocat, crinii de argint, lăcrimioarele sure ca mărgăritarul, mironosițele vioarele și florile toate s-adunară, vorbind fiecare în mirosul ei, și ținură sfat lung cum să fie luminile hainei de mireasă; apoi încredințară taina lor unui curtenitor flutur albastru stropit cu aur. Acesta se duse și flutură în cercuri multe asupra feței mireșii când ea dormea și-o făcu să vadă într-un vis luciu ca oglinda cum trebuia să fie-mbrăcată. Ea zâmbi când se visă atât de frumoasă (*М. Емінеску*).

Вправа 466. Перекладіть українською мовою слова і словосполучення, згрупуйте їх за значенням. Визначте, які це частини мови.

Bine ați venit! Bună dimineața! Bună ziua! Bună seara! Drum bun! La mai mare! La mulți ani! La revedere! Mulțumesc! Noapte bună! Noroc! Poftim! Pofțiți în casă! Pofțiți, luați loc! Rămas bun! Rămâneți cu bine! Salut! Sănătate! Să vă fie cu noroc! Somn ușor! Spor la muncă.

Вправа 467. I. Перекладіть речення, переклад запишіть. Віднайдіть і підкресліть у ньому вигуки. II. Порівняйте вигуки в оригіналі й у перекладі та з'ясуйте, що спільного і що відмінного є в їхньому складі, правописі та в пунктуації при них.

1. O, mamă, dulce mamă, din negură de vreme pe freamătul de frunze la tine tu mă chemi (*М. Емінеску*). 2. Văzând că pe arie îi liniște, Zemblemschi încă de departe oprește calul și strigă, cât îl ține gura, amenințând cu nahaica. «E-e-e! Hai, hai!» (*І. Друце*). 3. Ei taci, taci! Ajungă-ți de amu, herghelie! (*І. Крянга*). 4. Eh, Stepan Antonovici, dacă ai lua creionul să numeri... (*Л. Барський*). 5. Ei, Cătălin, acu-aci! Ca să-ți încerci norocul! (*М. Емінеску*).

Вправа 468. Перекладіть речення українською мовою й запишіть їх. Над кожним словом надпишіть частину мови. З'ясуйте специфіку кожної з мов у використанні самостійних і службових частин мови, у їхньому написанні та використанні розділових знаків при них.

1. «Мăi-măi-mă-ăi! – Se miră el ca un copil. – Ce de-a hulubi ai tu, măi Vasilică, măi!» 2. U-u-u! A început să plouă cu luceferi. 3. Ah, mă uit în jur și iarași nu pricep nimic din toate... 4. Ai, ai, ai, săracul Imanuil, s'a dus din viață și eu nici nu l-am petrecut măcar! 5. «Pui-pui-pui-pui! – strigă din nou badea Lisandru. – Pui-pui-pui-pui!» (За Д. Матковським).

Вправа 469. Перекладіть текст українською мовою, запишіть його та підкресліть у ньому невідмінювані частини мови.

Era un om bine făcut, puțin chel în vârful capului, cu ochi foarte blajini. Când zâmbea se arătau sub mustața tunsă scurt niște dinți lungi, cu strungă mare la mijloc. Când ne învăța cum să spunem poeziile eroice, vorbea tare și înălța în sus brațul drept; când cântam în cor lovea diapazonul de colțul catedrei, îl ducea repede la urechea dreaptă și, încruntând puțin din sprân-cene, dădea ușor tonul: laa! – iar băieții răspundeau într-un murmur subțire, și așteptau cu ochii ațintiți la mâna lui, care dintr-o dată se înălța. Atunci izbucneau glasurile tinere, într-o revărsare caldă (За М. Садов'яну).

ОЦІНІТЬ СВОЇ ЗНАННЯ З ТЕМИ «РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ»

Я засвоїв/ла тему так,
що можу її пояснити своїм
однокласникам/однокласницям

Я не повністю зрозумів/ла тему,
тому треба ще попрацювати

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ, ЗАГАДОК, РЕБУСІВ, ТЕСТІВ

Впр. 16. 1. Овес. 2. Двері. 3. День і ніч. 4. Штани. 5. Млин.

Впр. 33. 1. Барвистий – прикм. у почат. ф-мі, якісний, ч. р., одн., тверда гр., Н. в. 2. Більший – прикм., почат. ф-ма великий, якісний, вищий ступінь порівняння, ч. р., одн., тверда гр., Н. в. 3. Вечірній – прикм. у почат. ф-мі, відносний, ч. р., одн., м'яка гр., Н. в. 4. Звукова – прикм., почат. ф-ма звуковий, відносний, ж. р., одн., тверда гр., Н. в.

Впр. 41. 1. Троє – брат, сестра та її дочка. 2. Три сестри й чотири брати. 3. П'ять і сім гривень, разом дванадцять.

Впр. 49. 1. Блискавка та грім. 2. Колеса у возі й кінь. 3. Рукавиця. 4. Крощива́. 5. Гриб.

Впр. 66. ...як їх нема біля тебе.

Впр. 74. Вивчай мову.

Впр. 76. ...духовні острови.

Впр. 86. ...вінок полеглим героям.

Впр. 102. Люби мову рідну!

Впр. 106. Кросворд. *Перша група.* 1. Лізьмо. 2. Сядьмо. 3. Станьмо. 4. Вносьмо. 5. Лагодьте. 6. Вивозьте. 7. Примітьте. 8. Дозвольте. *Друга група.* 1. Ріж. 2. Вір. 3. Стеж. 4. Удар. 5. Висип. 6. Залиш. 7. Поклич. 8. Постаб.

Впр. 117. Хто не знає минулого

Впр. 124. Ребус. Дієслово майбутній час.

Впр. 132. Без труда нема плода.

Впр. 134. Дарина і Микита.

Тестові завдання. **Дієслово.** С. 85–87.

I рівень: 1. Ні. 2. Ні. 3. Так. 4. Ні. 5. Так. 6. Ні. **II рівень:** 1. Б; 2. В; 3. Б; 4. А; 5. Г; 6. Г. **III рівень:** 1. 1 В; 2 Г; 3 А. 2. 1 Б; 2 Г; 3 В. 3. 1 Г; В; 2 Б; 3 А.

Впр. 160. ... не жди добра.

Впр. 182. Активні, пасивні.

Впр. 191. Гідніст(ь), свобода.

Впр. 202. Навчання – шлях до вміння.

Тестові завдання. **Дієприкметник.** С. 109–111

I рівень: 1. Так; 2. Так; 3. Так; 4. Ні; 5. Так; 6. Ні. **II рівень:** 1. В; 2. В; 3. Г; 4. Б; 5. Б; 6. Б. **III рівень:** 1. 1. Б; 2. Д; 3. В; 4. А.; 2. 1. Д; 2. А; 3. Б; 4. В.; 3. 1. Б; 2. В; 3. Г; 4. А.

Впр. 209. ... сила слабіє.

Впр. 215. Лежачи, сокира.

Тестові завдання. **Дієприслівник.** С. 129–131

I рівень: 1. Так; 2. Так; 3. Так; 4. Так; 5. Так; 6. Так. **II рівень:** 1. Б; 2. Г; 3. В; 4. В; 5. Г; 6. Г. **III рівень:** 1. 1. Г; 2. В; 3. Б; 4. Д. 2. 1. Б; 2. А; 3. В; 4. Д. 3. 1. В; 2. Г; 3. Д; 4. А.

Впр. 283. Ключ: 1) по-моему; 2) ледь-ледь; 3) по-козацьки; 4) з давніх-давен; 5) вряди-годи; 6) пліч-о-пліч; 7) тихо-тихо; 8) без кінця-краю.

Впр. 291. ... бачимо, чого повинні уникати.

Тестові завдання. **Прислівник.** С. 158–160.

I рівень: 1. Ні; 2. Так; 3. Так; 4. Так; 5. Так; 6. Так. **II рівень:** 1. В; 2. Б; 3. Г; 4. В; 5. А; 6. В. **III рівень:** 1. 1. Г; 2. А; 3. Б; 4. В. 2. 1. В; 2. Д; 3. Б; 4. Г. 3. 1. В; 2. А; 3. Г; 4. Б.

Впр. 311. 1. Кат – кіт. 2. Доданок – додаток. 3. Кут – кит.

Впр. 317. 1. Задача. 2. Сосна. 3. Прип'ять.

Впр. 323. ... щоб у ній розум був.

Впр. 337. 1) але-я; 2) і-ні-й; 3) та-то; 4) а-мур. 5) мов-а.

Впр. 358. 1. Чи-ж. 2. Не-бо. 3. Ні-ж. 4. Це. 5. То-по-ля. 6. По-ні. 7. Не-за-будка.

Впр. 366. Кросворд. 1. Чи. 2. Ані. 3. Власне. 4. Тільки. 5. Таки. 6. Майже.

Тестові завдання. **Службові частини мови. Вигук.** С. 209–211.

I рівень: 1. Ні. 2. Так. 3. Так. 4. Так. 5. Ні. 6. Так. **II рівень:** 1. Г; 2. Б; 3. В; 4. А; 5. В. **III рівень:** 1. 1 Б; 2 В; 3 Г; 4 А. 2. 1 Б; 2 В; 3 Г; 4 Д. 3. 1 Д; 2 Г; 3 А; 4 В.

Впр. 430. Інструкція.

ЗМІСТ

Вступ	5
§ 1. Основні етапи історії розвитку української мови	5
Повторення та узагальнення вивченого	10
§ 2. Частина мови (іменник, прикметник, числівник, займенник).....	10
§ 3. Іменник як частина мови.....	14
§ 4. Відмінювання та написання іменників.....	18
§ 5. Прикметник і його граматичні особливості.....	23
§ 6. Відмінювання, творення і написання прикметників	27
§ 7. Числівник як частина мови.....	30
§ 8. Відмінювання кількісних числівників	34
§ 9. Відмінювання порядкових числівників.....	35
§ 10. Займенник: загальне значення, морфологічні ознаки.....	38
Морфологія. Орфографія. Дієслово	44
§ 11. Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	44
§ 12. Форми дієслова: неозначена форма (інфінітив), особові форми, безособові форми, особливі форми	47
§ 13. Не з дієсловами	49
§ 14. Доконаний і недоконаний вид дієслова.....	50
§ 15. Практичне засвоєння дієслівних словосполучень	53
§ 16. Способи дієслів: дійсний, умовний, наказовий	55
§ 17. Дієслова дійсного способу	57
§ 18. Творення дієслів умовного способу. Формотворчі частки би, б	59
§ 19–20. Творення дієслів наказового способу. Формотворчі частки хай, нехай . М'який знак у дієсловах наказового способу.....	61
§ 21. Уживання одних способів дієслів замість інших. Уживання інфінітива у значенні різних способів	66
§ 22. Часи дієслова. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі	67
§ 23. Теперішній час. Зміна дієслів у теперішньому часі.....	70
§ 24. Майбутній час. Форми майбутнього часу. Зміна дієслів у майбутньому часі	72
§ 25. Дієслова I та II дієвідмін. Букви е, и в особових закінченнях I та II дієвідмін	74
§ 26–27. Практичне засвоєння особових форм дієслів, у тому числі з чергуванням кінцевого приголосного. Правопис -тсья, -шсья в кінці дієслів.....	77
§ 28. Безособові дієслова	81
§ 29. Розбір дієслова як частини мови.....	83
<i>Тестові завдання</i>	85
Дієприкметник	88
§ 30. Дієприкметник як особлива форма дієслова.....	88
§ 31. Відмінювання дієприкметників.....	91

§ 32–33. Дієприкметниковий зворот.	
Виокремлення комами дієприкметникових зворотів.....	93
§ 34. Активні й пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього та минулого часів.....	99
§ 35. -Н- у дієприкметниках та -нн- у прикметниках дієприкметникового походження.....	102
§ 36. Написання не з дієприкметниками. Розбір дієприкметника як особливої форми дієслова.....	105
§ 37. Творення безособових дієслівних форм на -но , -то ; їхня граматична і стилістична роль	107
<i>Тестові завдання</i>	109
Дієприслівник	112
§ 38. Дієприслівник як особлива форма дієслова	112
§ 39. Дієприслівники недоконаного й доконаного виду. Творення дієприслівників недоконаного та доконаного виду	115
§ 40. Не з дієприслівниками	118
§ 41. Дієприслівниковий зворот. Коми при дієприслівниковому звороті і при одиничному дієприслівнику	120
§ 42. Правильне використання дієприслівників у побудові речень. Використання дієприслівникового звороту як засобу зв'язку речень у тексті, дотримання інтонації речень з дієприслівниковими зворотами.....	122
§ 43–44. Синонімія речень із дієприслівниковими зворотами і складних речень. Розбір дієприслівника як особливої форми дієслова.....	125
<i>Тестові завдання</i>	129
Прислівник	132
§ 45. Прислівник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	132
§ 46. Розряди прислівників за значенням.....	135
§ 47. Ступені порівняння прислівників	137
§ 48. Використання прислівників як засобу зв'язку речень у тексті.....	140
§ 49. Творення і правопис прислівників. Букви н і нн у прислівниках.....	144
§ 50. Не і ні з прислівниками	147
§ 51. Дефіс у прислівниках.....	149
§ 52. Написання прислівників разом та окремо	152
§ 53. Повторення вивченого. Розбір прислівника як частини мови	156
<i>Тестові завдання</i>	158
Службові частини мови. Вигук	161
§ 54. Службові частини мови.....	161

§ 55. Прийменник. Особливості прийменника як службової частини мови	165
§ 56. Непохідні та похідні прийменники	167
§ 57. Правопис похідних прийменників	170
§ 58. Правильне вживання прийменників з іменниками	172
§ 59. Особливості вживання прийменників в українській і румунській мовах. Розбір прийменника як частини мови	174
§ 60. Сполучник як службова частина мови.....	177
§ 61. Сполучники сурядності та підрядності, їхні види	180
§ 62. Уживання сполучників у простому і складному реченнях	183
§ 63. Написання сполучників. Розбір сполучника як частини мови	185
§ 64. Частка як службова частина мови.....	188
§ 65. Формотворчі та заперечні частки	191
§ 66. Модальні частки	194
§ 67. Частки бо, но, то, от, таки та постфікси -бо, -но, -то, -от, -таки . Розбір частки як частини мови	197
§ 68. Вигук як особлива група слів. Групи вигуків за значенням	200
§ 69. Дефіс у вигуках і розділові знаки при вигуках	204
§ 70. Вигуки в мовленні. Інтонування речень з вигуками. Розбір вигуків за характером вираження емоцій, за будовою	207
<i>Тестові завдання</i>	209
§ 71–72. Повторення вивченого в кінці року	211
Розвиток мовлення	216
§ 73. Повторення вивченого про текст і стилі мовлення. Поглиблення поняття про загальні мовні засоби міжфразового зв'язку речень у тексті.....	217
§ 74. Поняття про публіцистичний стиль мовлення. Докладний переказ тексту дискусійного характеру в публіцистичному стилі.....	222
§ 75. Діалог про роль соціальних мереж у формуванні особистості (з використанням різних особових форм дієслова)	225
§ 76. Формування умінь пошукового читання	228
§ 77. Читання та розуміння текстів і структури інструкцій.....	232
§ 78. Блог. Аудіювання змісту відеороликів на актуальні теми.....	233
§ 79. Читання мовчки.....	236
§ 80. Особливості побудови роздуму дискусійного характеру	239
§ 81. Усний твір-розповідь за заданою темою	241
§ 82. Усний переказ тексту	243
§ 83. Інтерв'ю	245
§ 84. Читання вголос текстів про відомих людей з України.....	247
§ 85–86. Складання допису в соцмережу. Створення висловлювання власного ставлення до подій, персонажів та їхніх учинків	252
§ 87. Переклад текстів з румунської мови	256
Відповіді до вправ, загадок, ребусів, тестів	259

Навчальне видання

**ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна
КОСТИНА-КНІЖНИЦЬКА Анастасія Вікторівна**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 7 класу з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб*

Формат 70×100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 21,380.
Обл.-вид. арк. 18,90. Тираж 2154 пр.
Зам. № 24-222

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017